

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์เชิงจริยศาสตร์ในการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
An Analytical Study of Ethics in the Practice of Insight Meditation of
Phra Ajahn Mun Bhuridatto

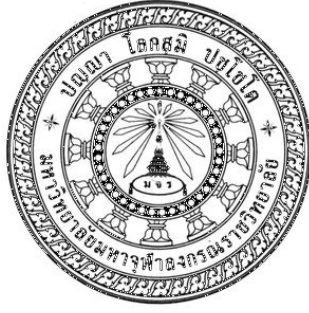
โดย

ดร.บรรพต แคนไธสง
พระมหาภิรทัฐกรณ์ อัสมาลี, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

2558A12202127

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์เชิงจริยศาสตร์ในการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
An Analytical Study of Ethics in the Practice of Insight Meditation of
Phra Ajahn Mun Bhuridatto

โดย

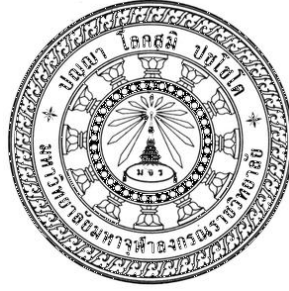
ดร.บรรพต แคนไธสง
พระมหาภิรทัฐกรณ์ อัสมาลี, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

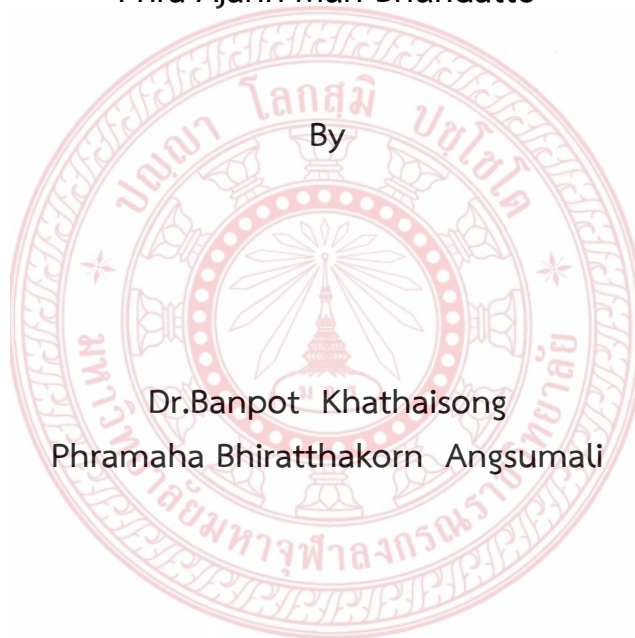
2558A12202127

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analytical Study of Ethics in the Practice of Insight Meditation of
Phra Ajahn Mun Bhuridatto

By

Dr. Banpot Khathaisong
Phramaha Bhiratthakorn Angsumali

Buriram Buddhist College
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
B.E.2558

Research Project Supported by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
2558A12202127

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย	การศึกษาวิเคราะห์เชิงจริยศาสตร์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
ชื่อผู้วิจัย	ดร.บรรพต แคนไธสง, พระมหาภริรัฐภรณ์ อัสมาลี
ส่วนงาน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
ปีงบประมาณ	พ.ศ.๒๕๕๘
ทุนอุดหนุนการวิจัย	สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการวางหลักการปฏิบัติที่ชัดเจน คำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นระบบจริยธรรมที่ยังรากลึกลงไปในพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนในโลกและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย หลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนานอกจากจะบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตามเอกสารตำราทางวิชาการและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว เรายังสามารถศึกษาวิเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นต้นแบบทางศีลธรรมที่สังคมให้การยอมรับแล้วสังเคราะห์มาเป็นรูปแบบทางจริยธรรมที่สอดคล้องกับสังคมไทย

จากที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบพลวัตทางสังคม จึงทำให้พฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้ได้หลักจริยธรรมที่เป็นแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเราควรที่จะศึกษาวิเคราะห์ประสบการณ์ของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการปฏิบัติของพระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วนำมาเป็นต้นแบบทางจริยธรรมในการแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทย

สาเหตุที่ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพราะเป็นสายปฏิบัติกรรมฐานที่ประสบความสำเร็จ เป็นที่เชื่อถือศรัทธาของสังคมไทย และเป็นต้นแบบในการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และมีอิทธิพลต่อความเจริญของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของพระอริยสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อให้ได้ข้อมูลในการวิเคราะห์เพื่อสร้างรูปแบบจริยธรรมที่พึงประสงค์เพื่อแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยต่อไป

Research Title An Analytical Study of Ethics in the Practice of Insight Meditation of Phra Ajarn Mun Bhuritatto

Researcher Dr.Banpot Khathaisong, Phramaha Bhiratthakorn Angsumali

Department Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Fiscal Year 2015/2558

Research Scholarship Sponsor Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

Buddhism is the religion which organize the principle in practice clearly. The Buddhist doctrine is the ethical system that roots deeply as the foundations on the people's way of life in the world and Thai society. Hence Buddhist ethics was recited as formal in the document or books and Buddhist scripture, we can receive the ethical system from the study and analysis in the practice of the monk who have the best characteristic in morality. This is the ethical method that accepted by society which should be synthesized into the ethical platform suitable on Thai society.

Thai society has change always as social dynamic therefore the ethical behavior of Thai people is changing differently in the past. For receiving the ethical principle which can be the right way of practice toward directly the teaching of the Buddha and relate to the change of society, in researcher's idea we should study and analysis the ethical experience of monks in Buddhism who have the best characteristic in morality, especially the practical method of forest monks in the dhamma-lineage of Phra Ajarn Mun Bhuritatto. And bring it to the ethical model in solving of Thai's society problem.

Why does researcher study and analysis the method on practice of insight meditation of the forest monks in the dhamma-lineage of Phra Ajarn Mun Bhuritatto ? Because this group of monks is the successful meditational group and was known as faithfully Buddhist group in Thai society. This research wants to study the morality in Buddhism which come from the analysis of practical method of the forest monks who practice the insight meditation in the Dhamma-lineage of Phra Ajarn Mun Bhuritatto for receiving the datum into the analysis of ethical platform which is suitable to solving the ethical problem of Thai society in the Present.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเล่มนี้ สำเร็จลงด้วยดีเพราะได้รับความอนุเคราะห์จากคณาจารย์และผู้มีพระคุณหลายท่าน โดยเฉพาะพระเดชพระคุณพระศรีปริยัติธาดา ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ โดยมีพระเดชพระคุณพระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. ประธานกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บรรจบ บรรณรุจิ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ และ รองศาสตราจารย์ ดร. เวทย์ บรรณกรกุล กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องรายงานการวิจัยเล่มนี้ ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้คำแนะนำ และตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ คอยช่วยเหลือและอนุเคราะห์แก่ผู้วิจัยด้วยตลอดมา

ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกๆ ท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทศิลปวิทยาให้เกิดความรู้ แนวคิดสร้างสรรค์ และประสบการณ์ต่างๆ ในขณะที่ทำการวิจัยเรื่องนี้ รวมทั้งเจ้าหน้าที่หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาทุกๆ ท่าน ที่ได้อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลสำหรับการทำงานวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เสียสละเวลาให้ข้อมูลและให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือด้วยดี

รายงานการวิจัยเล่มนี้จะสำเร็จไม่ได้ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ร่วมโครงการวิจัยทั้ง ๒ ท่าน คือ พระมหาภริรัฐกรณ์ อัสมาลี,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในทุกกระบวนการและทุกขั้นตอนของการวิจัย

คุณความดีและประโยชน์จากการทำการวิจัยครั้งนี้ ขอโน้มถวายเป็นบูชาพระคุณของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบประดุจดั่งพระอริยสาวกในสมัยพุทธกาล จนก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าชีวประวัติและคำสอนของท่าน หวังเป็นอย่างยิ่งว่ารายงานการวิจัยเล่มนี้จะมีคุณูปการต่อนักวิชาการ อาจารย์ นิสิต นักศึกษา ตลอดจนพุทธศาสนิกชนทั่วไป หากมีความผิดพลาดประการใด คณะนักวิจัยขอน้อมรับเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ดร.บรรพต แคไธสง

หัวหน้าโครงการวิจัย

๑๕ มีนาคม ๒๕๕๘

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

วิ.มหา. (ไทย)	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์
วิ.ม. (ไทย)	วินัยปิฎก	มหาวรรค
วิ.จ. (ไทย)	วินัยปิฎก	จุฬวรรค
วิ.ป. (ไทย)	วินัยปิฎก	ปริวาร
ที.สี. (ไทย)	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ที.ม. (ไทย)	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที.ปา. (ไทย)	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค
ม.มู. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก
ม.ม. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก
ม.อุ. (ไทย)	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก
สั.ส. (ไทย)	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
สั.นิ. (ไทย)	สังยุตตนิกาย	นิตานวรรค
สั.ข. (ไทย)	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สั.สพ. (ไทย)	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค
สั.ม. (ไทย)	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค
อง.เอกก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต
อง.ทุก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
อง.ติก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อง.จตุกก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อง.ปญจก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต
อง.ฉก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต
อง.สตุตก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต
อง.อฏฐก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต
อง.นวก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต
อง.ทสก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต
อง.เอกาทสก. (ไทย)	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต
ขุ.ขุ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ
ขุ.ธ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	ธรรมบท
ขุ.อุ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	อุทาน
ขุ.อิติ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ
ขุ.สุ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	สุตตนินบาต
ขุ.วิ. (ไทย)	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ
ขุ.เปต. (ไทย)	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ

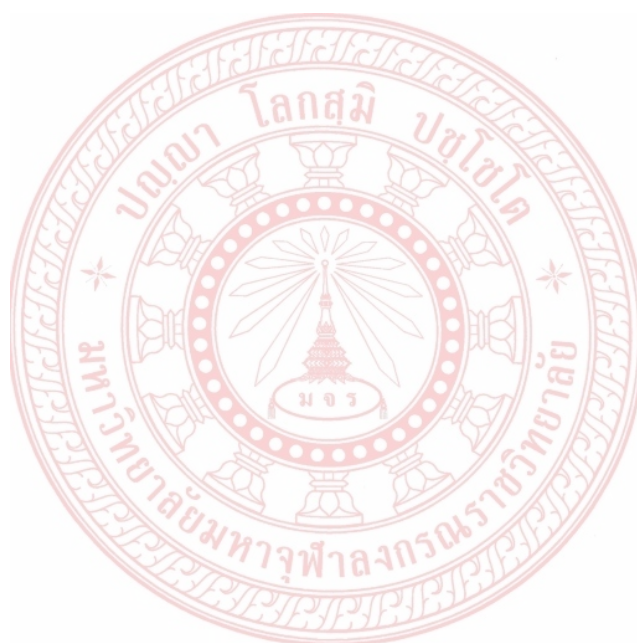
ช.เถร. (ไทย)	ชุททกนิกาย	เถรคาถา
ช.เถรี. (ไทย)	ชุททกนิกาย	เถรีคาถา
ช.ชา. (ไทย)	ชุททกนิกาย	ชาดก
ช.ม. (ไทย)	ชุททกนิกาย	มหานิทเทศ
ช.จ. (ไทย)	ชุททกนิกาย	จุฬนิตเทศ
ช.ป. (ไทย)	ชุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค
ช.อป. (ไทย)	ชุททกนิกาย	อปทาน
ช.พุทธ. (ไทย)	ชุททกนิกาย	พุทธวงศ์
ช.จรียา. (ไทย)	ชุททกนิกาย	จรียาปิฎก
อภิ.สง. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	ฉัมมสังคณี
อภิ.วิ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	วิมังค์
อภิ.ธ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	ธาตุกถา
อภิ.ปุ. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ
อภิ.ก. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ
อภิ.ย. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	ยมก
อภิ.ป. (ไทย)	อภิธรรมปิฎก	ปฏิฐาน
วิ.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา	อรรถกถาพระวินัยปิฎก
อง.ติก.อ. (ไทย)	มนोरธปุรณี	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต
ช.ธ.อ. (ไทย)	ฉัมมปทัฏฐกถา	อรรถกถาชุททกนิกาย ธรรมบท
มิลินท.	มิลินทปัญหา	
วิสุทธ.	วิสุทธิมรรคปกรณ์	

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ค
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	ง
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๘
๑.๕ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๔
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๑๖
บทที่ ๒ จริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๘
๒.๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับจริยธรรม (Ethics)	๑๘
๒.๑.๑ ความหมายของจริยธรรม	๑๙
๒.๑.๒ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์	๒๑
๒.๑.๓ หลักการทั่วไปของคำสอนด้านจริยศาสตร์	๒๔
๒.๒ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา	๒๖
๒.๒.๑ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนแรงจูงใจ	๒๗
๒.๒.๒ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนผลของกรรม	๒๘
๒.๒.๓ เจตจำนงเสรีและทัศนะของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง	๒๙
๒.๒.๔ เจตจำนงเสรีในหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา	๓๐
๒.๒.๕ แนวความคิดของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง	๓๖
๒.๒.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมและจริยธรรม	๓๙
๒.๓ หลักจริยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๔๑
๒.๓.๑ เบญจศีล	๔๑
๒.๓.๒ อุโบสถศีล	๔๔
๒.๓.๔ ทศศีล	๔๖
๒.๓.๕ แนวคิดพระพุทธศาสนาว่าด้วยนิพพาน	๔๗
๒.๓.๖ ลักษณะสำคัญของพระนิพพาน	๕๑

บทที่ ๓ คำสอนและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต	๕๕
๓.๑ ประวัติของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต	๕๕
๓.๑.๑ ซาติกำเนิดและการอุปสมบท	๕๕
๓.๑.๒ การบำเพ็ญเพียร	๕๖
๓.๒ คำสอนและปฏิบัติ	๕๗
๓.๓ วัตรปฏิบัติที่สั่งสอนศิษย์	๖๖
๓.๔ แนวทางการปฏิบัติในทางพระวินัยของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต	๖๙
๓.๔.๑ ภิกขุปาติโมกข์	๖๙
๓.๔.๒ อินทริยสังวรศีล	๗๐
๓.๔.๓ อาชีวปาริสุทธิศีล	๗๑
๓.๔.๔ ปัจจัยสันนิสสิตศีล	๗๒
๓.๔.๕ ฐตงค์	๗๓
๓.๕ ปัจฉิมวैया	๗๔
๓.๖ ปฏิปทาหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต	๗๘
๓.๖.๑ ปฏิปทาหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตจากคำบอกเล่าของลูกศิษย์	๗๘
๓.๖.๑.๑ พระอริยคุณาธาร	๗๘
๓.๖.๑.๒ พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน)	๗๙
๓.๖.๑.๓ พระโพธิญาณเถระ	๘๐
๓.๖.๑.๔ หลวงปู่อุ่น ซาคโร	๘๐
๓.๗ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา	๘๖
๓.๗.๑ การเจริญกัมมัฏฐานในสมัยพุทธกาล	๘๖
๓.๗.๒ รูปแบบการบรรลुरुธรรม ๕ ประเภท	๘๗
๓.๗.๓ การบรรลुरुธรรมของบุคคล ๔ ประเภท	๘๗
๓.๗.๔ วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสมัยพุทธกาล	๘๘
บทที่ ๔ อิทธิพลของพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตต่อสังคมไทย	๙๔
๔.๑ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย	๙๔
๔.๒ อิทธิพลของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตต่อพระพุทธศาสนาในสังคมไทย	๙๗
๔.๒.๑ ในด้านคณะสงฆ์	๙๘
๔.๒.๒ ในด้านประชาชนทั่วไป	๑๐๘
๔.๓ อิทธิพลหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตที่มีต่อสังคมไทย	๑๐๙
๔.๓.๑ อิทธิพลด้านการปฏิบัติธรรม	๑๑๐
๔.๓.๒ อิทธิพลด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๑๓
๔.๓.๓ อิทธิพลด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน	๑๑๗
บทที่ ๕ วิเคราะห์ผลการศึกษา	๑๒๐
๕.๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์	๑๒๒
๕.๒ เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก	๑๒๓

๕.๒.๑ หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	๑๒๔
๕.๒.๒ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	๑๒๕
๕.๓ สรุปผลของการศึกษาวิจัย	๑๒๕
๕.๔ ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไป	๑๒๖
บรรณานุกรม	๑๒๗
ภาคผนวก ก	๑๓๑
ภาคผนวก ข	๑๓๕
ภาคผนวก ค	๑๓๖
สรุปโครงการวิจัย	๑๓๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเป็นผู้จัดตั้งสังคมของพระสงฆ์ขึ้นมาให้ช่วยเหลือสังคม ทรงให้พระสงฆ์พัฒนาตนเอง สังคมสงฆ์จึงเป็นสังคมในอุดมคติของพระพุทธศาสนา การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์เป็นไปตามบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงวางเอาไว้ที่เรียกว่าพระธรรมวินัย พระธรรมวินัยจึงเป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงมาได้อย่างมั่นคง จนถึงปัจจุบัน ในยุคต่อมาพระธรรมวินัยได้ถูกสืบทอดในรูปแบบของพระไตรปิฎก มีการศึกษาเพื่อสืบสานพระไตรปิฎกเรียกว่า พระปริยัติธรรม ซึ่งเน้นการศึกษาในภาคทฤษฎี เป็นพระพุทธศาสนาในเชิงคำสอน (Doctrinal Buddhism) อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระปริยัติธรรมจะมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา แต่สิ่งที่จะทำให้พระพุทธศาสนามีประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมได้อย่างแท้จริงคือปฏิบัติธรรม หรือพระพุทธศาสนาในเชิงปฏิบัติ (Practical Buddhism) คำสอนในด้านการปฏิบัตินี้เองคือสิ่งที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงพระพุทธศาสนาเข้ากับชีวิตและสังคม แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาก็มีหลายระดับ นับตั้งแต่การปฏิบัติในระดับขั้นพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีในสังคมไปจนถึงการปฏิบัติระดับสูงเพื่อความรู้แจ้ง เพื่อการดับทุกข์ หรือเพื่อความหลุดพ้น

ในการปฏิบัติระดับสูงเพื่อความรู้แจ้ง เพื่อการดับทุกข์ หรือเพื่อความหลุดพ้นนั้น พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ดำเนินตามแนวทางนี้เป็นหลัก ดังนั้นพระสงฆ์จึงเป็นชุมชนของผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไม่ใช่หมายถึงเพียงแต่ว่าต้องมีคนจำนวนหนึ่งอยู่รวมกันเท่านั้นเท่านั้นจึงเรียกว่าสงฆ์ ลักษณะของพระสงฆ์จะต้องเป็นกลุ่มของผู้มีทัศนคติและมีความประพฤติตรงกัน มีแนวการประพฤติปฏิบัติอย่างเดียวกัน ความประพฤติในที่นี้ เรียกว่า ศีล ศีลคือความปกติ ศีลเป็นหลักปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมกายวาจาให้ประณีตยิ่งขึ้น ผู้ปฏิบัติตามกรอบความประพฤติ เรียกว่า ผู้มีศีล หมายถึงคนที่มีระเบียบในการดำเนินชีวิต ระเบียบวินัย หรือศีลของพระสงฆ์ เกิดจากการบัญญัติของพระพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทรงค้นพบความจริงแล้วนำมาสั่งสอน ทรงนำหลักเกณฑ์ธรรมชาติดวงไว้เป็นกฎในหมู่มนุษย์

ระเบียบวินัยเป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้นควบคุมสมาชิก ทุกสังคมมีกฎระเบียบแตกต่างกันไปตามความจำเป็นของสมาชิก สังคมของพระสงฆ์เป็นแบบอย่างของผู้ที่สมัครเข้ามายอมรับว่าจะปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับและตามความมุ่งหมายที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ สอดคล้องต่อการปฏิบัติซึ่งมุ่งไปยังจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา บทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เมื่อแยกเป็นข้อ เป็นสิกขาบท ก็คือ ข้อฝึกหัดเพื่อพัฒนามนุษย์

กฎระเบียบหรือวินัยของพระสงฆ์มีลักษณะพิเศษ เรียกว่า อริยวินัย เป็นกฎระเบียบ เป็นแบบแผนสำหรับพระอริยบุคคล กล่าวได้ว่า อริยวินัยคือระบบที่ฝึกพัฒนาปุถุชนให้เป็นอริยชน หรือ อารยชน

ด้วยมีหลักการอยู่ว่า “เมื่อบุคคลเห็นความผิดเป็นความผิด แก้ไขให้ถูกต้องแล้ว สำรวมต่อไป เช่นนี้เป็นความเจริญในวินัยของอริยชน (อริยวินัย)” หมายความว่าคนที่ยอมรับว่าตนมีความผิด หากทราบว่าตนผิด ยอมรับเพื่อแก้ไขให้ถูกต้อง เพียงเท่านี้ชื่อว่าดำเนินตามกฎระเบียบของพระอริยบุคคล

พระวินัย เป็นกฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นมา จัดเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา จัดเป็นสมมติบัญญัติ เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงนำกฎเกณฑ์ธรรมชาติดมาจัดวางไว้อย่างมีแบบแผนเป็นระบบปฏิบัติ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้แก่ธรรมและวินัย (ธมโม จ วินโย จ) ธรรมคือสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ วินัย คือสิ่งที่พระองค์ทรงนำกฎธรรมชาติมาจัดระเบียบเพื่อพัฒนามนุษย์ ซึ่งมีลักษณะพิเศษสิ่งซึ่งว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีลักษณะดังนี้^๑

- ๑.เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด มิใช่เพื่อความกำหนด
 - ๒.เป็นไปเพื่อความไม่ผูกมัด มิใช่เพื่อความประกอบทุกข์
 - ๓.เป็นไปเพื่อความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส
 - ๔.เป็นไปเพื่อความมกน้อย มิใช่เพื่อความมกมาก
 - ๕.เป็นไปเพื่อความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ
 - ๖.เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่เพื่อคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
 - ๗.เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน
 - ๘.เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก
- อีกอย่างหนึ่ง
- ๑.เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด
 - ๒.เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด
 - ๓.เป็นไปเพื่อความดับ หมดกิเลส
 - ๔.เป็นไปเพื่อสงบระงับ
 - ๕.เป็นไปเพื่อรู้อย่าง
 - ๖.เป็นไปเพื่อความตรัสรู้
 - ๗.เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ^๒

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไว้หลายวิธี ด้วยทรงมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิต ต้องการให้รู้เท่าทันกระแสความไฝ่ทะยานความตริกีนึกคิด และความก่อกมลอันมีสาเหตุมาแต่กามคือความใคร่ จุดประสงค์ที่แสดงธรรมเพื่อไม่ให้ยึดมั่นสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นไปเพื่อ

- ๑.คลายความกำหนด มิใช่เพื่อความกำหนด
- ๒.ความพรากร มิใช่เพื่อประกอบไว้
- ๓.ความไม่ถือมั่น มิใช่ความถือมั่น

^๑ วินย./๗/๕๒๓/๓๓๑; อจ.อภฺรฺก.๒๓/๑๔๓/๒๘๙

^๒ อจ.สตุตตก.๒๓/๘๐/๑๔๖

๔. สำรอกโรค
๕. สร้างความเมา
๖. ดับความกระหาย
๗. ถอนความอาลัย
๘. ตัดวิญญะ
๙. ความสิ้นตัณหา
๑๐. ความดับทุกข์
๑๑. พระนิพพาน

ทรงสอนเพื่อละกาม กำหนดรู้ความสำคัญในกาม กำหนดความกระหายในกาม เพิกถอนความตริภิกในกาม ระงับการกลัดกลุ้มเพราะกาม

กฎของพระสงฆ์ในพระวินัยมีพระประสงค์ให้เป็นแบบอย่างของผู้ปฏิบัติธรรม พระธรรมวินัยมีวัตถุประสงค์เป็นไปเพื่อ

๑. ให้เกิดความดีงามแก่พระสงฆ์
๒. ให้เกิดความผาสุกแก่พระสงฆ์
๓. กำราบคนหน้าด้านไร้ยางอาย
๔. ความอยู่ผาสุกของเหล่าสมาชิกพระสงฆ์ผู้มีศีลดีงาม
๕. ปิดกั้นความเสื่อมเสียที่จะมีในปัจจุบัน
๖. ป้องกันความเสื่อมเสียที่จะมีในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
๙. ความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม
๑๐. ความอนุเคราะห์พระวินัย^๓

พระธรรมวินัย เป็นหลัก (อายุ) แห่งคำสอน เมื่อยังมีหลัก คำสอนย่อมมีความมั่นคง เมื่อศึกษาวัตถุประสงค์แห่งพระธรรมวินัย จะทราบว่า พระธรรมวินัยเป็นเครื่องมือจัดสรรโอกาสสำหรับพระสงฆ์เพื่อจะนำไปสู่จุดมุ่งหมาย เพื่อให้ชีวิตและสังคมของพระสงฆ์มีระเบียบและมีโอกาสมากยิ่งขึ้น ถ้าชีวิตและสังคมไม่มีระเบียบ ไม่เป็นระบบ ย่อมสูญเสียโอกาสจะดำเนินชีวิตและทำกิจกรรมในสังคมพระสงฆ์ให้เป็นไปด้วยดี ถ้าหากชีวิตสับสนวุ่นวายความเป็นอยู่ของคนในสังคมน้อยสับสน ไม่มีระเบียบ โอกาสในการดำเนินชีวิตตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ย่อมลางเลือนถึงกับสูญหายไปไม่นำไปสู่จุดมุ่งหมายตามพระพุทธประสงค์ โดยเฉพาะเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือการบรรลุมรรค ผล นิพพาน หรือความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

^๓ วินย.๑/๒๐/๓๗; อจ.ทสท.๒๔/๓๑/๗๔

นอกจากนั้น แนวการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนา เรียกว่าการเจริญกรรมฐาน ทั้งในส่วนของสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน พระอาจารย์ฝายวิปัสสนากรรมฐานหรือพระสายปฏิบัติผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ คงไม่มีพระสงฆ์รูปใดในประเทศไทยที่ยิ่งใหญ่และมีศิษย์ผู้มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับศรัทธาในตัวตนมากไปกว่าหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโตแห่งวัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เพราะท่านเป็นพระที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเช่นเดียวกับพระอริยสาวกในสมัยพุทธกาล จนได้รับการยกย่องว่า “อาจารย์ใหญ่แห่งวิปัสสนาธุระ” จากบรรดาศาสนิกชนและธรรมยุติกนิกาย เป็นสัญลักษณ์แห่งพระสายปฏิบัติหรือพระป่าของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้จุดประกายให้พระสงฆ์ในประเทศไทยได้หันไปสู่วิถีชีวิตดั้งเดิมตามแบบอย่างพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยให้ความสำคัญต่อวิปัสสนาธุระ การดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย และการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ให้สมบูรณ์ จาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนตามที่ต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยหรือค่าตอบแทนแต่อย่างใด

สำหรับวัตรปฏิบัติและแนวการสอนของท่านในบรรดาศาสนิกชนของท่านแล้ว ไม่มีข้อสงสัยหรือมีใครที่จะกล้าตั้งคำถามต่อท่าน เพราะต่างก็เชื่อมั่นศรัทธาและสืบทอดแนวการปฏิบัติของท่านอย่างเคร่งครัด ดังที่พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ได้กล่าวถึงปฏิบัติทาหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต ด้วยความเคารพเชื่อมั่นในความตรง ความถูกต้องตามหลักของหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต โดยไม่ต้องสงสัยในตัวท่านเลยว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์ของเราเป็นอย่างไร ท่านเดินตามนี้อย่างราบรื่นสม่ำเสมอที่ต้องดีไม่ได้เลย เเท่าที่ผมไปอยู่กับท่านเป็นเวลา ๘ ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพไป มีแต่ที่ถึงใจ ๆ ปฏิบัติเครื่องดำเนินที่เห็นอยู่ด้วยตาของเราก็มีอยู่ในแบบในฉบับ มีในตำรับตำราอยู่แล้วค่านได้ที่ไหน ท่านดำเนินอยู่น้อยอยู่น้อยในข้อนั้น ๆ นั้นมันเห็นอีกแหละ” ดังนั้นเราจึงต้องศึกษาวิเคราะห์แนวทางปฏิบัติของท่าน โดยเปรียบเทียบกับหลักจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนาและ จริยศาสตร์ของตะวันตกเพื่อให้ได้มาซึ่งหลักคุณธรรมจริยธรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับการแก้ปัญหาของสังคมไทยตามเหตุผลดังนี้

(1) วิถีแห่งการดำเนินชีวิตของพลโลกมีความแตกต่างกันมาก บางสังคม บางประเทศได้มีหลักการที่ถือปฏิบัติกันอย่างชัดเจน บางชุมชนไม่มีหลักการอะไรเลย แต่อยู่กันไปได้อย่างมีความสุขในวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่มีมาจากรบพรุษ จากรุ่นสู่รุ่น ในเรื่องความประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตนี้ มีการคิดค้น และมีทฤษฎีต่าง ๆ มากมาย บางยุคก็เกิดมีนักปรัชญาขึ้นมา บางยุคบางสมัยก็มี การอุบัติขึ้นของพระศาสดาที่ได้นำพาให้ศาสนิกชนมีหลักการถือปฏิบัติที่จะนำเขาเหล่านั้นดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของการมีชีวิตที่ดีงาม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการวางหลักการประพฤติปฏิบัติที่ชัดเจน หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นระบบจริยธรรมที่ยังปรากฏลึกลงไปในพื้นฐานการดำเนินชีวิตของผู้คนในโลกและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย แม้จะดูเหมือนว่าพฤติกรรมและการแสดงออกของคนในสังคมจะห่างเหินจากหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาไปบ้าง แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวเนื่องกับ

พุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย จึงทำให้มีการสืบทอดการปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตอยู่ ซึ่งบางอย่างกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ หลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนไทย

หลักจริยธรรมทางพระพุทธศานานอกจากจะมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตามเอกสารตำราวิชาการ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว จากที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบพลวัตทางสังคม จึงทำให้พฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้ได้หลักการที่เป็นแนวทางการปฏิบัติถูกต้องตามหลักคำสอนทางพระพุทธเจ้า ทางผู้วิจัยจึงเห็นว่าเราควรจะศึกษาวิเคราะห์ประสบการณ์ของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการปฏิบัติของพระอัครมุนีธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วนำมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไป และศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทย ซึ่งในงานวิจัยนี้เราจะใช้หลักจริยศาสตร์ที่เป็นแนวคิดทางจริยธรรมมาเป็นมาตรฐานในการวิพากษ์จริยธรรมของคนไทย

สาเหตุที่เราศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติอัครมุนีธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพราะเป็นสายปฏิบัติธรรมฐานที่ประสบความสำเร็จ เป็นที่เชื่อถือศรัทธาของสังคมไทย และเป็นต้นแบบของการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และมีอิทธิพลต่อความเจริญของพุทธศาสนาในสังคมไทย

(๒) สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่ตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยมที่ผู้บริโภคลงทุนซื้อสินค้าทางด้านวัตถุในราคาสูง เพื่อให้ได้ผลลัพธ์คือความสุข จึงก่อให้เกิดปัญหาในด้านจริยธรรมมากมาย สุขุมณฑา พรหมบุญ เรียกว่าลัทธิบริโภคนิยม ซึ่งต้องแก้ปัญหาด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม การแก้ปัญหาจริยธรรมนั้นจะต้องร่วมมือกัน มิใช่มุ่งแก้แต่คนอื่นและลืมนึกถึงตัวเอง การพัฒนาจริยธรรมจึงเป็นการพัฒนาความคิด คือยอมรับข้อบกพร่องของตัวเองก่อน แล้วจึงค่อยปรับปรุงตนเองและปรับปรุงผู้อื่นต่อไป^๔ นอกจากนั้นยังมีสภาพปัญหาหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนในสังคม ทำให้มาตรฐานการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไป การดำรงชีวิตแบบพอเพียงได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ผู้คนในสังคมมีความต้องการเพิ่มมากขึ้น เกิดเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลทำให้เกิดปัญหาจริยธรรมตามมา และปัญหาทางจริยธรรมนี้ได้แพร่เข้าไปทุกวงการ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักการเมือง ในทางเศรษฐกิจก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักธุรกิจ หรือในการศึกษาก็เกิดปัญหาจริยธรรมหรือการขาดจรรยาบรรณของครูอาจารย์ในวงการศึกษ เป็นต้น

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของพระอัครมุนีธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อให้ได้ข้อมูลในการวิเคราะห์รูปแบบ

^๔ มติชนรายวัน. วันจันทร์ที่ ๔ กันยายน ๒๕๔๒ : ๖ ; อ้างอิงจากสุขุมณฑา พรหมบุญ, ๒๕๔๒

จริยธรรมที่พึงประสงค์เพื่อแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยต่อไป ด้วยความสำคัญดังกล่าว คณะผู้วิจัย จึงกำหนดเป็นวัตถุประสงค์การวิจัยดังต่อไปนี้

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

๒.๒ เพื่อศึกษาหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต

๒.๓ เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ตามแนวคำสอนและแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของ หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต

๑.๓ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics) หมายถึง หลักพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยความดีความชั่ว ซึ่งเป็นคุณสมบัติส่วนตัว (คุณธรรม) และวิธีประพฤติปฏิบัติ (จริยธรรม) เกณฑ์ตัดสินความประพฤติของ มนุษย์ว่าอย่างไรถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร รวมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อไปถึงความดีระดับโลกียะและ ระดับโลกุตระซึ่งเป็นความดีสูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

คัมภีร์พระพุทธศาสนา (Buddhist Scripture) หมายถึง คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา (๒) ทุตติภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์วิสุทธิมรรค มังคลัตถปิณี และคัมภีร์อื่น ๆ ที่อยู่ในยุคร่วมสมัย รวมทั้งเป็น วรรณกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

โอวาทปาติโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักคำสอนอันเป็นหัวใจ ของพระพุทธศาสนา มีสาระทั้งที่เป็นคำสอนคือพระธรรมและสาระที่เป็นคำสั่งคือพระวินัย เป็น ปาติโมกข์ส่วนตัวของพระพุทธเจ้า เช่นที่เราได้ฟังจนคุ้นชินตอนหนึ่งว่า “สพฺพปาปสฺส อภินฺนํ, กุสลสฺสุ ปสมฺบทา, สจฺจิตฺตปริโยทปนํ แปลว่า การไม่ทำชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตของตน ให้ผ่องใส” โอวาทปาติโมกข์นี้พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เองในโอกาสที่ทรงเห็นว่าสมควร ยกขึ้นแสดง

อาณาปาติโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักคำสอนอันเป็นหัวใจของ พระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีลสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ (ภิกษุปาติโมกข์) และ ภิกษุณี (ภิกษุณีปาติโมกข์) เป็นข้อหรือสิกขาบท (ศีล ๒๒๗ ข้อหรือสิกขาบทของภิกษุ ศีล ๓๑๑ ข้อหรือ สิกขาบทของภิกษุณี) เป็นปาติโมกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ (และภิกษุณีสงฆ์) ยกขึ้น แสดงทุกกึ่งเดือน

อาบัติ หมายถึง โทษที่เกิดจากการละเมิดศีลสิกขาบท เป็นชื่อเรียกความผิดที่เกิดจากการทำผิด ศีลแต่ละระดับ/แต่ละข้อ เช่น ละเมิดศีลสิกขาบทข้อปาราชิก เรียกว่า อาบัติปาราชิก เป็นคำที่ใช้ในหมู่

สงฆ์ เช่น ต้องอาบัติปาราชิก ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ปลงอาบัติหรือแสดงอาบัติอาบัติเบา (ลหุกาบัติ) อาบัติหนัก (ครุกาบัติ)

วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ภาวนาปัญญา มีการหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นต้น มหาชนในโลกสำคัญชั้น ๕ โดยความเป็นบัญญัติว่า บุรุษ สตรี ตัวเรา ของเรา มีความเห็นผิดแปรปรวนจากความจริง ๔ ประการ คือ นิจจสัญญา ความสำคัญว่าเที่ยง สุขสัญญา ความสำคัญว่าสุข อตตสัญญา ความสำคัญว่าเป็นตัวตน สุกสัญญา ความสำคัญว่าดีงาม วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ อารมณอันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะให้เห็นแจ้งในนามรูป เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ เห็นแจ้งในอริยสัจ และเห็นแจ้งในมรรค ผล และนิพพาน วิปัสสนากรรมฐานเป็นอุบายในการให้เกิดเรื่องปัญญา อันเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดโดยส่วนเดียว และเป็นทางสายเอกเพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน

จตุตถวัตร หมายถึง องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ เป็นต้น จตุตถวัตรมีอยู่ ๑๓ ข้อ คือ ๑.บิณฑุกิจังคะ ๒.เตจวิริกิจังคะ ๓.ปิณฑปาตกิจังคะ ๔.สพทานจาริกังคะ ๕.เอภาสนิกังคะ ๖.ปัตตปิณฑิกังคะ ๗.ขลุปัจฉาภัตตกิจังคะ ๘.อารัญญิกังคะ ๙.รุกขมุลิกังคะ ๑๐.อัปโภกาสิกิจังคะ ๑๑.โสสานิกังคะ ๑๒.ยถาสันถติกังคะ ๑๓.เนสัชชิกังคะ

พระอริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก ผู้หักกำลังสังสารวัฏได้แล้ว แบ่งได้หลายประเภท คือ แบ่งอย่างใหญ่ได้ เป็นพระเสขะและพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และยังแบ่งย่อยออกเป็น ๘ ประเภท จัดเป็น ๔ คู่ได้อีก พระอริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐทางพุทธศาสนา ถือว่าความเป็นพระอริยบุคคลนั้นกำหนดได้ด้วยกาลละสังโยชน์ (กิเลสผูกมัดสัตว์) ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ ใครละได้น้อยก็เป็นพระอริยบุคคลชั้นต่ำ เมื่อละได้มากก็เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงขึ้น ใครละได้หมดก็เป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา

สมถกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานคืออุบายเป็นที่ทำให้สงบ สมถะ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิหรืออินทรีย์คือสมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมถะคือคุณธรรมอันระงับกิเลสหรือธรรมหยาบอย่างอื่นมีวิตกเป็นต้น สมถะ หมายถึง สมาธิที่เรียกว่า เอกัคคตาสมถกัมมัฏฐาน คืออุบายหรือวิธีการที่ทำให้จิตสงบระงับจากกิเลส เครื่องเศร้าหมองเร่าร้อนทั้งหลายจนจิตไม่มีอาการดิ้นรน ไม่กระสับกระส่าย ตลอดเวลาที่กิเลสเหล่านั้นสงบระงับอยู่ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว สมถกัมมัฏฐาน คือ วิธีการฝึกจิตเพื่อทำให้จิตเกิดสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท คำว่า เถรวาท แปลว่า คำของพระเถระ เป็นชื่อนิกายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า นิกายเถรวาท คู่กับ นิกายอาจารย์วาทหรือเรียกว่ามหายาน เดิมทีพระสงฆ์ยังไม่มีนิกาย ครั้นพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี

พระสงฆ์เกิดความเห็นขัดแย้งกันในการปฏิบัติตามพระพุทธรบัตติและข้อปฏิบัติปลีกย่อย บรรดาพระเถระจึงประชุมกันวินิจฉัยแล้วพระสงฆ์บางพวกก็ปฏิบัติตามฝ่ายนี้เรียกว่า นิกายเถรวาท ส่วนฝ่ายที่ยังทำตามอาจารย์ของตนเรียกว่า นิกายอาจารย์วาท หลังจากนั้นมาก็แยกออกไปเป็นหลายนิกายจนเกิดนิกายขึ้นมาใหม่และยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นคือ นิกายมหายาน นิกายเถรวาทบางที่เรียกว่า หีนยาน หรือทักษิณนิกาย ส่วนนิกายอาจารย์วาท บางที่เรียกว่ามหายาน หรืออุตรนิกาย

ธรรมยุติกนิกาย หมายถึง คณะสงฆ์ที่พระวชิรญาณเถระทรงตั้งขึ้นเพื่อฟื้นฟูศาสนาพุทธในสยาม และแก้ไขวัตรปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ต่อมาเมื่อมีบุคคลอื่นเห็นชอบและนิยมตาม จึงได้มีผู้ประพฤติปฏิบัติตามอย่างพระองค์ขึ้น และมีจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับ จนเกิดเป็นพระสงฆ์หมู่หนึ่ง หรือนิกายหนึ่ง ที่ได้ชื่อในภายหลังว่า ธรรมยุติกนิกาย หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “ธรรมยุต” อันมีความหมายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม หรือชอบด้วยธรรม หรือยุติตามธรรม ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระสงฆ์นี้เกิดขึ้นด้วยมุ่งแสวงหาว่า ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุต (คือคำสั่งสอนของพระศาสดา) แล้วปฏิบัติข้อนั้น เว้นข้อที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัย ไม่เป็นสัตตสุต แม้เป็นอาจิณปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติตามกันมาแต่ผิดพระธรรมวินัย) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น เป็นครั้งแรกในประเทศไทย พระราชบัญญัติฉบับนี้มีชื่อว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ มีสาระที่สำคัญคือได้ยกสถานะคณะธรรมยุติให้เป็นนิกายอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

แนวคิดในงานวิจัยนี้ประกอบด้วยหลักการทางด้านจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา (Buddhist Ethics) ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่ว่าด้วยความดีที่ตั้งอยู่บนฐานคือความจริงของธรรมชาติ เราจึงสามารถแบ่งขอบเขตเนื้อหาของพุทธจริยศาสตร์ได้ดังนี้

๑.๑ จริยธรรม (Cariya-Dhamma) ได้แก่หลักคำสอนที่ว่าด้วยแนวการปฏิบัติ ได้แก่ ปาติโมกข์ สังวรศีล อันประกอบด้วยภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ อินทริยสังวรศีล อาชีวนปาริสุทธิศีล และปัจฉยสันนิสสิตศีล จุดงค์ ๑๓ เบญจศีล อุโบสถศีล โอวาทปาติโมกข์ กุศลกรรมบถ มงคล ๓๘ อริยมรรคมืองค์ ๘ และไตรสิกขา

๑.๒ สัจธรรม (Sacca-Dhamma) ได้แก่หลักคำสอนที่ว่าด้วยความจริงของธรรมชาติ ได้แก่ ชันธ์ อายตนะ ธาตุ ปฏิจสมุปบาท กรรมและการเกิดใหม่ ไตรลักษณ์ และนิพพาน

นอกจากนั้นงานวิจัยนี้ยังมุ่งไปที่คำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาประวัติและคำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตลอดทั้งแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา

กรรมฐานของพระป่าที่เป็นศิษย์องค์สำคัญของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโต รวมถึงแนวทางการปฏิบัติธุดงค์วัตร และหลักคำสอนที่ปรากฏในงานนิพนธ์และบทเทศนาของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโต

๒. ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

งานวิจัยนี้มีแหล่งข้อมูลประกอบด้วย

๒.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ปฐมภูมิ ประกอบด้วย คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา (๒) ทุตติภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์วิสุทธิมรรค มังคลัตถทีปนี และคัมภีร์อื่น ๆ ที่อยู่ร่วมสมัย รวมทั้งวรรณกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

๒.๒ เอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ และสื่อต่าง ๆ ที่นำเสนอข้อมูลข่าวสารในปัจจุบัน ซึ่งจะใช้ประกอบในการวิเคราะห์เนื้อหาบางประเด็น

๒.๓ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องตามที่กำหนดไว้ โดยผู้วิจัยจะสัมภาษณ์พระภิกษุสงฆ์สายปฏิบัติใน ๖ วัดสำคัญ ได้แก่ ๑) วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ๒) วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร ๓) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ๔) วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ๕) วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัดเลย ๖) วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดหนองบัวลำภู

๓. ขอบเขตด้านระยะเวลา

งานวิจัยนี้ได้รับความเห็นชอบให้ดำเนินการในปี ๒๕๕๙ เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๙ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๖๐ รวมเป็นเวลา ๑ ปี

๔. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ตามมุมมองของพระพุทธศาสนาซึ่งรวมถึงความคิดเห็น ทศนคติของพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับศาสตร์ที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ การแสวงหากฎเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติ และการพิจารณาปัญหา เรื่องสภาพคุณค่าทางศีลธรรม ซึ่งจริยศาสตร์มีอยู่ ๒ ประเภทคือ จริยศาสตร์บริสุทธ์ิ และจริยศาสตร์ประยุกต์เป็นหลัก

การวิจัยโดยใช้หลักจริยศาสตร์ประยุกต์ในงานวิจัยนี้ จะเป็นการประยุกต์เข้ากับมุมมองของพระอรรถกถาจารย์ในพระพุทธศาสนา หมายถึงความคิดเห็น ทศนคติของพระอรรถกถาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ การแสวงหากฎเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติ และการพิจารณาปัญหาเรื่องสภาพคุณค่าทางศีลธรรมตามหลักการทาง

พระพุทธศาสนา นอกจากนั้นงานวิจัยนี้จะประยุกต์เข้ากับแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาโดยพระอรหันตเถาจารย์อย่างคัมภีร์วิสุทธิมรรค

๑. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่บันทึกพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งรวมทั้งส่วนที่เป็นคำสอนด้านศีลธรรมและจริยธรรม หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือทรงสั่งสอนหลักความจริงที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ซึ่งหลักจตุราริยสัจนี้เองสามารถสรุปลงในหลักศีลธรรมและจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๑) **ศีลธรรม หรือ ปรมัตถธรรม** ซึ่งหมายถึง ตัวสภาวะที่แท้จริงตามธรรมชาติ กฎของธรรมชาติและผลที่ได้รับจากการกระทำตามกฎของธรรมชาติ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศเผยแผ่ และชี้แจงหลักธรรมที่เป็นธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้แม้ว่ามันจะไม่ใช่นวนความคิดเกี่ยวกับเรื่องความดีหรือความชั่ว แต่อย่างไรก็ตามมันก็เชื่อมโยงกับความจริงของสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็น ยกตัวอย่างเช่น พระองค์ทรงประกาศเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ของชีวิตมนุษย์ ความเป็นจริงของสภาวะลักษณะ

๒) **จริยธรรม** คำสอนเกี่ยวกับหน้าที่ที่จะต้องทำตามกฎของธรรมชาติ ในความสัมพันธ์กับอริยสัจ ๔ จริยธรรมเชื่อมโยงกับมัมคคสัจ ซึ่งเป็นหนทางไปสู่การดับทุกข์ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความถูกต้องหรือความผิดพลาด ความดีหรือความชั่ว จริยธรรมเป็นคุณธรรมที่แสดงออกทางร่างกายในลักษณะที่ติงามถูกต้อง อันเป็นสิ่งที่ประสงค์ของสังคมและจริยธรรมจะมีได้ต้องปลูกฝัง ฝึกหัด อบรม โดยเริ่มจากการปลูกฝังคุณธรรมจำเป็นลงในใจก่อน การปลูกฝังคุณธรรมจำต้องอาศัยหลักคำสอนทางศาสนา อันได้แก่ ศีล อันหมายถึง หลักหรือกฎเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติเพื่อฝึกหัดกาย วาจา ให้เรียบร้อยเป็นปกติ การมีความสุขความสบาย เยือกเย็น ไม่เดือดร้อนดังกล่าว จึงเป็นของการมีศีลหรือเป็นผลของการมีคุณธรรมในจิตใจ เมื่อมีคุณธรรมทางจิตใจแล้ว ก็เป็นเหตุประพฤติจริยธรรมได้ถูกต้อง ดังนั้นคุณธรรมและศีลธรรมจึงเป็นโครงสร้างของจริยธรรม

หลักการในการพัฒนาชีวิตและสังคมในพระพุทธศาสนาเรียกว่าไตรสิกขา คือการศึกษาในศีลสมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมตนเอง เพื่อให้เจริญขึ้น ให้พัฒนาขึ้นจากบุคคลธรรมดาให้เป็นบุคคลประเสริฐหรือจากปุถุชนให้เป็นพระอริยบุคคลได้ ไตรสิกขามี ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

๑. **อธิศีลสิกขา** คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจา เป็นการประพฤติปฏิบัติในศีล ในพระวินัยหรือพระปาติโมกข์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์

๒. **อธิจิตตสิกขา** คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดจิตให้มีคุณธรรม ให้มีความตั้งมั่น มั่นคง แน่วแน่ เป็นสมาธิ มีกำลังสามารถควบคุมจิตใจให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนอบรมปัญญา คือ ความรอบรู้ความฉลาด ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสังขารทั้งหลาย ด้วยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน

ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงหนทางเดียว ที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเพื่อก้าวล่วงจากความทุกข์ เพื่อการบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานมีอยู่ ๔ วิธี ได้แก่

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในกาย
๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาในเวทนา
๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตในจิต
๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมในธรรม

หลักการเจริญสติทั้ง ๔ ประการนี้ถือว่าเป็นแนวปฏิบัติเพื่อการเป็นพระอริยบุคคลโดยตรง เพราะเป็นการยืนยันจากพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจนดังที่ตรัสไว้ในอานิสงค์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี” และเป็นแนวทางที่สืบทอดกันมาเป็นหลักปฏิบัติกรรมฐานของพระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

สุชาว์ พลอยขุม ได้ศึกษาวิจัยเรื่องสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้สรุปผลการศึกษากับท่านว่า พระอาจารย์มั่นเป็นศิษย์รุ่นที่ ๓ ที่สืบเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังผนวชเป็นพระภิกษุ เป็นผู้มีความรอบรู้ในวิปัสสนากรรมฐานทั้งเชิงปริยัติและปฏิบัติ ได้รับความเคารพยกย่องจากพระภิกษุสามเณรผู้เป็นศิษย์ทั้งมหานิกายและธรรมยุติว่าเป็น “พระอาจารย์ใหญ่” บรรดาศิษย์ได้ยึดมั่นตามแนวคำสอนและปฏิบัติของท่าน คือเคร่งครัดในพระวินัย สมาทานธุดงค์วัตรและปฏิบัติกรรมฐานอย่างจริงจัง ทำให้ศิษยานุศิษย์ของท่านทั้ง ๒ นิกายต่างได้รับความนิยมนับถือจากพุทธบริษัททั่วไปเหมือนกัน เป็นเหตุให้มีวัดหรือสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่นกระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศ ส่วนใหญ่เป็นสาขาของวัดประชาคมวนารามและวัดหนองป่าพง ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความนิยมนับถือในวัดสายของท่านทำให้พุทธศาสนิกชนไทยทั่วประเทศตื่นตัวและให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างกว้างขวาง

นอกจากนี้ในงานวิจัยนี้ ยังได้สรุปคุณธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ทำให้ท่านเป็นที่เคารพเทิดทูนของศิษยานุศิษย์ไว้ ๕ ประการ ได้แก่

๑. ความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างเสมอต้นเสมอปลาย
๒. ปฏิภาณในการปฏิบัติสมาธิภาวนา ปฏิบัติอย่างจริงจังสม่ำเสมอ โดยมุ่งสาระเป็นสำคัญไม่ยึดติดในรูปแบบหรือพิธีการ
๓. สามารถสั่งสอนศิษย์ได้อย่างตรงประเด็น ตรงจริตตรงอัธยาศัยของศิษย์แต่ละคน

๔. มีความแตกฉานในธรรมทั้งเชิงปริยัติและปฏิบัติ

๕. มีความสงบสำรวมกอปรไปด้วยเมตตา

นอกจากนี้ยังได้สรุปความเหมือนกันของวัตรปฏิบัติของพระในสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติ ๕ ประการ ได้แก่

๑. การปฏิบัติรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด

๒. การปฏิบัติธุดงค์วัตรอย่างสม่ำเสมอ

๓. การทำวินัยกรรมตามพระวินัยโดยไม่ให้ขาดมิให้บกพร่อง

๔. การทำกิจวัตรอย่างสม่ำเสมอโดยพร้อมเพรียงกัน

๕. การเจริญภาวนาเดินจงกรมอยู่ในที่สงัด ไม่คลุกคลีกับญาติโยมและสำรวมระวังใน

ทุกอิริยาบถ

ประกาศรี สืออำไพ ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภาษาในธรรมกถาของพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พบว่า สารสำคัญในธรรมกถาคือ การหมั่นพิจารณาวิมุตติธรรมที่ “รวมลงในจิตแห่งเดียวกัน” คือเน้นการอบรมจิตให้รู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง การใช้ภาษาของพระกรรมฐานในสายนี้ไม่มีพิธีรีตองกล่าวถึงเนื้อหาล้น ๆ และตรงจุด คือการอบรมจิตในศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นโดยการเจริญ เจริญอานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออกพร้อมบริกรรมว่า “พุทโธ” จนจิตสงบรวมเป็นหนึ่ง ใช้ปัญญาวิปัสสนา กำหนดกรรมฐานบทใดบทหนึ่งตามจริต น้อมนำไปสู่ความรู้แจ้งในไตรลักษณ์ เห็นความจริงในใจของผู้ปฏิบัติเกิดความสว่างไสวเบิกบานใจเป็น “มุตโตทัย” (การหลุดพ้นแห่งความหลุดพ้น)

พัชรภา ไพศาลอริยทรัพย์ ได้ศึกษาวิธีการปฏิบัติจิตตภาวนาด้วยการเจริญภาวนาว่า “พุทโธ” ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้ข้อสรุปว่า วิธีการปฏิบัติและการดำเนินชีวิตแบบพระป่าของท่าน ทำให้คนไทยจำนวนมากหันมาให้ความสนใจ ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานและต่อพระอรหันต์ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ วิธีการปฏิบัติที่สำคัญของท่านคือการใช้สติพิจารณาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ การฝึกตนเอง การประพฤติให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา การดำเนินชีวิตที่เป็นมิตร สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งก็ได้สอดคล้องกับรายงานการวิจัยของสุเชาว์ พลอยชุม ที่ได้ศึกษาเรื่องสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งพบว่าปฏิบัติและคำสอนของท่านและพระสายปฏิบัติที่เป็นศิษย์ของท่านมีอิทธิพลต่อสังคมไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ สรุปได้ ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทำให้พระสงฆ์และชาวพุทธทั่วไปมีความเข้าใจและมีท่าทีที่ถูกต้องต่อพระกรรมฐาน

๒. ทำให้ชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์มีความเข้าใจเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิ (สมถกรรมฐาน) ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และมีท่าทีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปในทางที่ถูกต้อง

๓. กระตุ้นเตือนหรือเป็นแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์โดยส่วนรวมเกิดสำนึกในหน้าที่และสาระอัน

แท้จริงของการประพาศพิพรหมจรรย์คือ ความเคร่งครัดในพระวินัย และการปฏิบัติรักษาใจให้สงบบริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๔. ผลโดยรวมคือ ประชาชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิไม่ใช่เรื่องลึกลับ น่ากลัว หรือแปลกประหลาด แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้และให้ประโยชน์แก่ชีวิตทุกระดับ

สรุปว่า จากงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับประวัติ ปฏิปทา และหลักการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตังคหลายพบว่า ท่านเน้นความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย คือการการสำรวมในพระปาติโมกข์โดยไม่ละเมิดแม้แต่สิกขาบทเล็กน้อย การสมาทานธุดงค์วัตรเป็นประจำในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะข้อที่ท่านถือเป็นประจำ เช่น การบิณฑบาตเป็นวัตร การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร การฉันครั้งเดียวเป็นวัตร การอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นต้น การเจริญสมาธิภาวนา ด้วยการเจริญอานาปานสติคือการกำหนดลมหายใจเข้าออกด้วยการบริกรรมภาวนาว่า “พุท-โธ” เป็นแนวทางสำคัญในการปฏิบัติธรรมโดยท่านไม่ได้เรียกรหรือแยกว่าเป็นสมณะหรือวิปัสสนา

๒. เอกสารและงานวิจัยด้านพุทธจริยศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร. วัชระ งามจิตรเจริญ เขียนหนังสือเรื่อง “พุทธศาสนาเถรวาท” นำเสนอเรื่องกำเนิดและพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมสำคัญทั้งระดับสังฆธรรม ศีลธรรม และเป้าหมายของศีลธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีสาระสำคัญ ๘ บท ประกอบด้วย บทที่ ๑ บทนำ บทที่ ๒ ความเข้าใจเบื้องต้นว่าด้วยโลกและชีวิต บทที่ ๓ ธรรมชาติของโลกและชีวิต : ไตรลักษณ์ บทที่ ๔ ธรรมชาติของโลกและชีวิต : ปฏิจสมุปบาท บทที่ ๕ กฎแห่งกรรม : ความรับผิดชอบทางศีลธรรม บทที่ ๖ มนุษย์ บทที่ ๗ ไตรสิกขากับอริยธรรม : หนทางสู่เป้าหมาย บทที่ ๘ เป้าหมายของชีวิต

ประเด็นที่น่าสนใจคือเนื้อหาในบทที่ ๕ กฎแห่งกรรม : ความรับผิดชอบทางศีลธรรม ผู้เขียนจัดระบบข้อมูลในคัมภีร์และหนังสือต่าง ๆ นำเสนอเนื้อหาใน ๓ เรื่อง คือ (๑) เงื่อนไขการให้ผลของกรรม (๒) เกณฑ์ตัดสินประเภทของกรรม และ (๓) ความเข้าใจผิดในเรื่องกฎแห่งกรรม

เรื่องที่ ๑ เงื่อนไขในการให้ผลของกรรม การให้ผลของกรรม (เร็ว/ช้า, รุนแรง/เบา) ขึ้นอยู่กับกำลังของกรรม และกำลังกรรมก็ขึ้นอยู่กับกำลังของเจตนา พื้นฐานทางจิตของผู้ทำ คุณสมบัตินของผู้ถูกกระทำและลักษณะของการกระทำนี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง การให้ผลของกรรม (เร็ว/ช้า, รุนแรง/เบา) ขึ้นอยู่กับการให้ผลของกรรมประเภทอื่น ๆ หมายความว่าถ้ามีกรรมอื่นที่มีกำลังมากกว่าหรือเท่ากันให้ผลอยู่หรือเข้ามาแทรกแซงการให้ผลของกรรมนั้น ๆ ก็อาจเป็นไปได้ที่จะช้าหรือเร็วกว่าเดิม รุนแรงหรือเบากว่าเดิม นอกจากนี้การให้ผลของกรรม (เร็ว/ช้า, รุนแรง/เบา) ยังขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ขององค์ประกอบ ๔

คือ (๑) คติ สถานที่หรือภพภูมิ (๒) อุปธิ รูปร่างหน้าตาหรือบุคลิกภาพ (๓) กาล เวลาหรือโอกาส (๔) ปโยคะ วิธีหรือรูปแบบของการกระทำ

เรื่องที่ ๒ เกณฑ์ตัดสินประเภทของกรรม กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา การที่จะตัดสินว่าอะไรคือกรรมดีหรือกรรมชั่ว มีเกณฑ์ดังนี้ (๑) เหตุเกิดของเจตนาหรือแรงจูงใจ (๒) ผลของการกระทำ (๓) คำสอนของท่านผู้รู้ (๔) ความรู้สึกแบบเอาใจเขามาใส่ใจเรา

เรื่องที่ ๓ ความเข้าใจผิดในเรื่องกฎแห่งกรรม ปัจจุบันมีความเข้าใจผิดสรุปได้เป็น ๕ ลักษณะ คือ (๑) ความเข้าใจผิดว่า สัตว์ทั้งปวงเป็นไปตามกฎแห่งกรรมเพียงอย่างเดียว (๒) ความเข้าใจผิดว่า ชีวิตเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ในอดีตเพียงอย่างเดียว (๓) ความเข้าใจผิดว่า กรรมทุกอย่างต้องให้ผล (๔) ความเข้าใจผิดว่า เราควรปล่อยให้กรรมให้ผลแก่ผู้กระทำเอง

Peter Harvey เขียนหนังสือเรื่อง “An Introduction to Buddhist Ethics” มีสาระสำคัญ ประกอบด้วย (๑) พื้นฐานร่วมแห่งพุทธจริยศาสตร์ (๒) คุณธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา (๓) จุดเน้นและการปรับเปลี่ยนของพระพุทธศาสนาหายาน (๔) ทำที่และการปฏิบัติต่อโลกและธรรมชาติ (๕) จริยศาสตร์เศรษฐกิจศาสตร์ (๖) สงครามและสันติภาพ (๗) อัตตวินิบาตกรรมและการุณยฆาต (๘) การทำแท้งและการคุมกำเนิด (๙) ความเสมอภาพทางเพศ (๑๐) รักร่วมเพศและความผิดปกติในรูปแบบต่าง ๆ ประเด็นที่น่าสนใจมีดังนี้

เกณฑ์ตัดสินความดีและความชั่ว : การที่จะบอกว่าการกระทำไหนเป็นกุศลกรรม การกระทำไหนเป็นอกุศลกรรม มีเกณฑ์ตัดสินอยู่ ๓ ประการ คือ (๑) แรงขับที่ก่อให้เกิดการกระทำนั้น ถ้าการกระทำนั้นเกิดจากเจตนาที่ประกอบไปด้วยอกุศลคือ โลภะ โทสะ โมหะ จัดเป็นความชั่ว ถ้าการกระทำนั้นเกิดจากเจตนาที่เป็นกุศลคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จัดเป็นความดี (๒) ถ้าการกระทำนั้นมีผลที่ก่อให้เกิดทุกข์ จัดเป็นอกุศล ถ้าการกระทำนั้นมีผลก่อให้เกิดสุข จัดเป็นกุศล (๓) ถ้าการกระทำนั้นทำให้เกิดความงอกงามด้านจิตใจ ทำยที่สุดแล้วมีผลทำให้บรรลุนิพพาน จัดเป็นกุศล ถ้าไม่ก่อให้เกิดความงอกงามด้านจิตใจ จัดเป็นอกุศล

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการและขั้นตอนดำเนินการวิจัยมีวิธีการที่สำคัญ ๒ ขั้นตอน ประกอบด้วย

๑.การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ดำเนินการด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

๑.๑ ศึกษาแนวคิดด้านพุทธจริยศาสตร์ และหลักการการปฏิบัติธรรมจากพระไตรปิฎก ผู้วิจัยจะศึกษาหลักคำสอนที่ว่าด้วยแนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระสูตรที่สำคัญ เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร อานาปานสติสูตร คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยจะสรุปสาระสำคัญจากพระสูตรเหล่านี้เพื่อใช้

เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ทั้งประเด็นที่เหมือนกัน ประเด็นที่แตกต่างกันและประเด็นที่ใกล้เคียงกัน ที่เกิดจากการประยุกต์หลักการสู่การปฏิบัติของท่าน ผลที่ได้จากการศึกษาในขั้นตอนนี้คือความหมาย ประเภท วิธีการของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างถูกต้อง ซึ่งข้อมูลที่ได้จะช่วยให้ได้หลักการพื้นฐานเกี่ยวกับการปฏิบัติอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ซึ่งจะช่วยให้การวิเคราะห์หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีความเที่ยงตรงและเกิดประโยชน์สูงสุด

๑.๒ ศึกษางานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ งานวิจัยบทความ หนังสือประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และประวัติของพระอาจารย์ที่เป็นลูกศิษย์ท่าน ข้อมูลที่ได้ในขั้นตอนนี้ เป็นข้อมูลที่ถือเอามาจากปฏิบัติ หลักการปฏิบัติตามแนวคำสอนของท่าน และอิทธิพลของท่านที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในกลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ

๑.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลทั้งหมดมาแล้วผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ แล้วเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ ความสอดคล้อง ความแตกต่างของสาระสำคัญที่ได้จากการศึกษาแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านกับหลักการที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังจะแสดงทัศนะของผู้วิจัยประกอบเข้าในแต่ละประเด็นนั้นด้วย เพื่อให้เห็นมุมมองของผู้วิจัยว่ามีทัศนะเช่นไรต่อประเด็นนั้น

๒.การสัมภาษณ์ ดำเนินการด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

๒.๑ ออกแบบสัมภาษณ์ แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นจะเป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างแบบปลายเปิด กำหนดให้ผู้ตอบได้อย่างอิสระตามกรอบคำถามที่กำหนดไว้ ซึ่งครอบคลุมประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ การสืบทอดหลักการปฏิบัติและปฏิบัติทางของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ความนิยมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในกลุ่มพระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายในปัจจุบัน

๒.๒ การออกพื้นที่ เพื่อสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องตามที่กำหนดไว้ โดยผู้วิจัยจะสัมภาษณ์พระภิกษุสงฆ์สายปฏิบัติใน ๖ วัดสำคัญ ได้แก่ ๑) วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ๒) วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร ๓) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ๔) วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ๕) วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัดเลย ๖) วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดหนองบัวลำภู

๒.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือวิจัยที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้แบบสัมภาษณ์มี ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ คือ ชื่อ ฉายา/นามสกุล สถานภาพ และความเกี่ยวข้องกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตและลูกศิษย์รุ่นแรกของท่าน และข้อมูลเบื้องต้นของผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ ๒ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาที่สัมภาษณ์ มีประเด็นต่อไปนี้ ๑) หลักการปฏิบัติของพระป่าสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตในสมัยที่

ท่านยังมีชีวิตอยู่ ๒) หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตในยุคปัจจุบัน ๓) รูปแบบจริยศาสตร์ตามแนวทางของพระอุดมคัมภีร์กรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๒.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลอื่น ๆ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๒.๔.๑ การสัมภาษณ์พระอุดมคัมภีร์กรรมฐานที่เป็นลูกศิษย์ของพระสงฆ์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๒.๔.๒ จัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อจัดทำรูปแบบจริยศาสตร์

๒.๔.๓ จัดเสวนารูปแบบจริยศาสตร์ทั่วไปและจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๔.๔ จัดสัมมนาหาประสิทธิภาพรูปแบบจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา

ทฤษฎีของการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (descriptive research) และการวิจัยเชิงวิเคราะห์ (analytical research) แนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรมจะได้รับการศึกษาทั้งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) และการวิจัยเชิงประยุกต์ (applied research) การศึกษาและการนำเสนอเนื้อหาข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ ซึ่งงานวิจัยนี้จะนำหลักจริยธรรมที่ได้จากการวิเคราะห์เชิงเอกสารดังกล่าวไปประยุกต์และเปรียบเทียบหลักการทางจริยศาสตร์ที่ได้จากการศึกษาแนวทางการปฏิบัติของพระอุดมคัมภีร์กรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ซึ่งคาดว่าจะได้รับองค์ความรู้ที่เป็นรูปแบบเชิงจริยศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะที่เหมาะสมสำหรับพระพุทธศาสนาในสังคมไทย และรูปแบบจริยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเนื่องสัมพันธ์กับความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

๑. ศึกษาเนื้อหาและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา (๒) ทุติยภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์วิสุทธิมรรค มังคลัตถทีปนี และคัมภีร์อื่น ๆ ที่อยู่ในยุคร่วมสมัย รวมทั้งวรรณกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

๒. จัดลำดับความสัมพันธ์ของข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ จัดระบบ วิเคราะห์ และนำเสนอเป็นฉบับร่าง “พุทธจริยศาสตร์” โดยนำเสนอเชิงพรรณนา/บรรยาย/อธิบายความเพิ่มเติม

๓. เสนอผลการวิจัยโดยการอธิบายความเชิงวิเคราะห์และวิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมกับทำแผนภูมิประกอบอธิบายเพื่อเกิดความชัดเจนขึ้น

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. มีความรู้ความเข้าใจในหลักจริยศาสตร์ทั่วไปในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างจริยศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและแนวการปฏิบัติของพระ
อัครสาวกปฐมสาขาลงปุมัน ฤทธิทัตโต
๓. มีความรู้ความเข้าใจรูปแบบและแนวคิดทางจริยศาสตร์ตามคำสอนของพระอัครสาวก
ปฐมสาขาลงปุมัน ฤทธิทัตโต
๔. สามารถประยุกต์รูปแบบและความเข้าใจรูปแบบและแนวคิดทางจริยศาสตร์ตามคำสอนของ
พระอัครสาวกปฐมสาขาลงปุมัน ฤทธิทัตโตมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชีวิตและการแก้ปัญหา
จริยธรรมในสังคมไทย

บทที่ ๒

จริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับจริยธรรม (Ethics)

คำว่า "จริยธรรม" แยกออกเป็น จริย + ธรรม ซึ่งคำว่า จริย หมายถึง ความประพฤติหรือ กิริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า ธรรม มีความหมายหลายประการ เช่น คุณความดี หลักคำสอนของ ศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็น "จริยธรรม" จึงมีความหมายตามตัวอักษรว่า "หลัก แห่งความประพฤติ" หรือ "แนวทางของการประพฤติ"

จริยธรรม หรือ จริยศาสตร์ เป็นหนึ่งในวิชาหลักของ วิชาปรัชญา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความดี งามทางสังคมมนุษย์ จำแนกแยกแยะว่าสิ่งไหนถูกและสิ่งไหนผิด หากจะอธิบายอย่างง่ายๆ แล้ว จริยธรรม หมายถึง การแยกสิ่งถูกจากผิด ดีจากเลว มาจากคำ ๒ คำคือ จริย กับ ธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์ คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ คำว่า ธรรม แปลว่า คุณความดี คำสั่งสอนใน ศาสนา หลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อเอาคำ จริยะ มา ต่อกับคำว่า ธรรม เป็นจริยธรรม แปลเอาความหมายว่า กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หรือหลักความ จริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ

ความหมายตามพจนานุกรมในภาษาไทย จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติ ศีลธรรมอันดี ตามธรรมเนียมยุโรป อาจเรียก จริยธรรมว่า Moral philosophy (หลักจริยธรรม) จริยธรรม น. ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม ธรรมตามหลักในศาสนาพุทธคำว่า ธรรม นั้น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ

นอกจากนี้คำว่า ธรรม นั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า คือ “สภาพที่ ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวะธรรม สัจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่ง ปราบกฎการณ์ ฯลฯ ที่ นำเอาความหมายของคำว่าธรรมที่ท่านผู้รู้กล่าวไว้มาเสนอมากพอสมควรนี้ก็เพื่อความเข้าใจคำว่าธรรม ให้มากขึ้น เพราะเป็นคำที่สำคัญที่สุดและคนทั่วไปมักจะเข้าใจเพียงมั่วๆ เท่านั้น ธรรม หรือสัจธรรม เป็นแม่บท เป็นฐานของทุกอย่าง ต่อจาก สัจธรรม ก็คือสิ่งที่เรียกว่า จริยธรรม อันได้แก่หลักเกณฑ์ เกี่ยวกับความดีงาม ซึ่งเป็นความจริงที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความเป็นจริงของ ธรรมชาติ ความจริงของมนุษย์ต้องสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ จึงจะเกิดผลสำเร็จได้ด้วยดี จากนั้นจึงจะมาถึงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรูปแบบหรือเป็นวิธีปฏิบัติที่จะให้เกิดผลเป็นจริงตามที่มนุษย์ ต้องการ

สัจธรรม คือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา เป็นภาวะของธรรมชาติ

จริยธรรม คือข้อผูกพันที่โยงสัจธรรมนั้นเข้ากับชีวิตและสังคมมนุษย์

วัฒนธรรม คือรูปแบบการปฏิบัติตามจริยธรรมที่ปรากฏในวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์^๕

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้, (สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

๒.๑.๑ ความหมายของจริยธรรม

คำว่า จริยธรรม แยกออกเป็น จริย + ธรรม คำว่า จริยะ หมายถึง ความประพฤติหรือ กิริยา ที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า ธรรม มีความหมายหลายอย่าง เช่น คุณความดี หลักคำสอนของ ศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็น จริยธรรม จึงได้ความหมายตามตัวอักษรว่า หลัก แห่ง ความประพฤติ หรือ แนวทางการประพฤติ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้คำ นิยามว่า จริยธรรม คือ ธรรมที่เป็นข้อ ประพฤติ ปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม

วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ให้คำนิยามว่า จริยธรรม หมายถึง หลักคำสอน ว่าด้วย ความประพฤติเป็นหลักสำหรับให้บุคคลยึดถือในการปฏิบัติตน^๒

ประกาศรี สีหอำไพ ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม หมายถึงหลัก ความ ประพฤติที่อบรมกิริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัยให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมหรือศีลธรรม คุณค่า ทาง จริยธรรมชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน ตามวัฒนธรรมของ บุคคลที่มีลักษณะทางจิตใจ ที่ตั้งงามอยู่ในสภาพแวดล้อมที่โน้มนำให้บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้น ความชั่ว มีแนวทางการประพฤติอยู่ในเรื่องของความดี ความถูกต้อง ควรในการประพฤติตนเพื่อ อยู่ใน สังคมได้อย่างสงบเรียบร้อยและ เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่จะสร้าง ความสัมพันธ์ อันดี โดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและหน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์

น้อย พงษ์สนธิ ให้ความหมายของคำว่า จริยธรรม ไว้ว่า จริยธรรม คือหลักความดีอัน ควร ประพฤติปฏิบัติ โดยนัยนี้จริยธรรมจึงเป็นผลได้มาจากหลาย ๆ ทาง เช่น ประเพณีวัฒนธรรม กฎหมาย เป็นต้น จริยธรรมจึงเป็นบรรทัดฐานของความประพฤติหลายประการ หนึ่งในบรรดาบรรทัดฐานของ ความประพฤติทั้งหลาย เป็นสิ่งกำหนดว่าอะไรควรประพฤติปฏิบัติ อาจเกิดปัญหาขึ้นได้ว่า ถ้าเช่นนั้น จริยธรรมแตกต่างจากค่านิยม กฎหมาย และระเบียบข้อบังคับอย่างไร เพราะสิ่งเหล่านี้ ก็เป็น ตัวกำหนดว่า อะไรควรประพฤติปฏิบัติเช่นกัน จึงขอก้าวเพิ่มเติมว่า จริยธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ควรนำไป ประพฤติเพื่อให้เกิดความดีงาม มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่คุณความดี ส่วนค่านิยมนั้นเป็นเพียงสิ่งที่คนนิยม ปฏิบัติกัน

จริยธรรม คือแนวทางการประพฤติหรือข้อปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อประโยชน์สุข ของ ตนเอง และส่วนรวม ข้อปฏิบัติเหล่านั้นมาจากขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และ ปรัชญา จริยธรรมเป็นข้อปฏิบัติที่ชักจูงให้คนทำตามโดยไม่ต้องตั้งคำถามหาเหตุผลว่าทำไมต้องทำ ทั้งนี้ เพราะจริยศาสตร์ได้ให้เหตุผลสนับสนุนข้อปฏิบัติอยู่แล้ว หากได้มีเงื่อนไขจะต้องก่อให้เกิด คุณความดี ในสังคมไม่ หนึ่งกฎหมายและระเบียบข้อบังคับนั้น เป็นสิ่ง ที่บังคับให้บุคคลกระทำ

โดยทั่วไปจริยธรรมมักอิงอยู่กับศาสนา ทั้งนี้เพราะคำสอนทางศาสนามีส่วนสร้าง ระบบ จริยธรรมให้สังคม ดังคำกล่าวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ว่า จริยธรรมของสังคมไทยขึ้นอยู่กับระบบ ศีลธรรมของพุทธศาสนา ศาสนาพุทธกำหนดหลักในการปฏิบัติในชีวิตประจำวันไว้อย่างไร นั้น หมายถึงความว่าได้กำหนดหลักจริยธรรมไว้ให้ปฏิบัติเช่นนั้น

แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าจริยธรรม อิงอยู่กับหลักคำสอนทางศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ ที่จริงนั้น จริยธรรมยังหยั่งรากอยู่บนขนบธรรมเนียม ประเพณี โดยนัยนี้ บางท่านเรียกหลักแห่งความ ประพฤติอันเนื่องมาจากคำสอนทางศาสนาว่า “ศีลธรรม” และเรียกหลักแห่งความประพฤติอันพัฒนา มาจากแหล่งอื่น ๆ ว่า จริยธรรม ศีลธรรมกับ จริยธรรม จึงเป็นอันเดียวกันในทรรศนะของนักวิชาการ

^๒ วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, หลักจริยธรรมเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

กลุ่มนี้ ความแตกต่างอยู่ตรงแหล่งที่มา ถ้าแหล่งที่มาแห่งความประพฤตินั้น มาจากศาสนาหรือเป็นข้อบัญญัติของศาสนานั้นเป็นศีลธรรม แต่ถ้าเป็นหลักทั่วไป ไม่เกี่ยวกับศาสนา คืออาจเป็นคำสอนของนักปรัชญาก็ได้ นั้นเป็นจริยธรรม นักวิชาการกลุ่มนี้พยายามสร้าง จริยธรรมสากล ซึ่งจะเป็นหลักปฏิบัติดำเนินชีวิตของทุกคน โดย ไม่จำกัดว่าเขานับถือศาสนาใด ทั้งยังพยายามบอกว่า คำว่าจริยธรรมเป็นศัพท์บัญญัติ มีความหมายตรง กับคำภาษาอังกฤษว่า Ethics, Ethicality, Ethical Rules ส่วนคำว่า ศีลธรรม เป็นศัพท์บัญญัติที่ตรงกับ ภาษาอังกฤษว่า Morals, Morality

เป็นที่น่าสังเกตว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ใส่วงเล็บคำว่า Ethics หลังคำว่า จริยศาสตร์ (จริยศาสตร์ (Ethics)) และใส่วงเล็บคำว่า Moral Education หลังคำว่า จริยศึกษา (Moral Education) แต่ไม่มีการใส่วงเล็บคำภาษาอังกฤษหลังคำว่า จริยธรรม อันแสดงถึงความไม่แน่ใจว่า คำนี้ ตรงกับคำใดในภาษาอังกฤษ เมื่อไม่มีการกำหนดให้แน่นอนลงไป บางท่าน จึงใช้คำว่า จริยธรรม ให้หมายถึง Morality เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ ถึงกับกล่าวว่า จริยธรรมก็คือศีลธรรม ซึ่งตรงกับ Morality นั่นเอง

พระเมธีธรรมภรณ์ เสนอทรรศนะว่า จริยธรรมไม่แยกเด็ดขาดจากศีลธรรม แต่ก็มี ความหมายกว้างกว่าศีลธรรม ศีลธรรมเป็นหลักคำสอนศาสนาที่ว่าด้วยความประพฤติชอบ อันวางรากฐานอยู่บนหลักคำสอนของศาสนาปรัชญาและขนบธรรมเนียมประเพณี จริยธรรมจึงเป็น ระบบอันมีศีลธรรม เป็นส่วนประกอบสำคัญ

โดยนัยนี้ จริยธรรมทั่วไปจึงมีความหมายแคบกว่าพุทธจริยธรรม ดังที่พระราชวรมณี (ประยูรช ปยุตโต) กล่าวว่า คำว่า จริยะ จริยา ตลอดจนจริยธรรม มีความหมายกว้างกว่า นั้น คือหมายถึงการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไป การครองชีวิต การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่ทุกด้าน ทุกระดับ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ... จริยธรรมที่จะพูดต่อไป ขอให้ทำความเข้าใจก่อนว่า จะใช้ในความหมายที่กว้างอย่างนี้ แม้แต่ การปฏิบัติกรรมฐานเจริญสมาธิ บำเพ็ญสมณะ เจริญวิปัสสนา ก็รวมอยู่ใน คำว่า จริยธรรม พุทธจริยธรรมตามแนวที่พระราชวรมณีแสดงไว้นั้น สอดคล้องกับหลัก จริยธรรม ที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า

สหพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปสมฺปทา
 สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ
 การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม
 การชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส นั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^๗

พระพุทธพจน์นี้แสดงว่า หลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนามีได้สอนเพียงให้หยุด ทำชั่วและให้ ทำความดีเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสอีกด้วย ความหมายของจริยธรรม จริยศาสตร์และจริยศึกษา มีความแตกต่างกันที่กล่าวโดยสรุป ได้ดังนี้

จริยศาสตร์ทำหน้าที่เสนอทฤษฎีแห่งความประพฤติ ส่วนจริยธรรมได้ประมวลหลักปฏิบัติ ที่ควรทำตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง จริยศาสตร์เสนอเหตุผลและหลักการแห่งความดีให้กับระบบจริยธรรม ส่วนจริยธรรมเสนอวิธีการประพฤติปฏิบัติที่ดี สำหรับปัญหาต่อไปที่ว่า ทำอย่างไรคนจึงจะมี จริยธรรม นั้น เป็นกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มุ่งปลูกฝังเจตคติหรือคุณธรรมลงไป ในจิตใจของผู้เรียน เพื่อว่าผู้เรียนจะมีความรู้เรื่องจริยธรรม และยึดหลักจริยธรรมเป็นแนวทาง ดำเนินชีวิตต่อไป

^๗ ที.ม.๑๐/๕๔/๕๗; พ.ธ.๒๕/๒๔/๓๙

ความรู้ในจริยศาสตร์อาจช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจหลักการของจริยธรรมมากขึ้น แต่จริยธรรมอาจเป็นเพียงความรู้เกี่ยวกับวิธีการดำรงตนเป็นคนที่ไร้ผลในทางปฏิบัติ ถ้าจริยศึกษาไม่สามารถสร้างเจตคติและทักษะแก่ผู้เรียน จนนำไปใช้ปฏิบัติการในชีวิตจริง

ส่วนจริยศึกษา หมายถึงวิธีการอบรมสั่งสอนสมาชิกของสังคม โดยใช้ทฤษฎีต่าง ๆ ความมุ่งหมายในการจัดจริยศึกษาในสถานศึกษาทุกระดับ ก็เพื่อพัฒนาเด็กนักเรียน นักศึกษา ให้เป็น ผู้มีพฤติกรรม อุปนิสัย และบุคลิกภาพ ซึ่งรวมเรียกว่า มีจริยธรรมและคุณธรรมพอเหมาะกับระดับการศึกษาและวัยของผู้เรียนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ ในการจัดจริยศึกษาเพื่อให้บังเกิดผลอย่างจริงจัง มีนักวิชาการหลายท่านเสนอทฤษฎีของนักจิตวิทยาที่โลกยอมรับที่สำคัญเช่น ทฤษฎีพัฒนาการทาง จริยธรรม ของลอร์เรนซ์ โคลเบิร์ก ทฤษฎีบุคลิกภาพของอีริกสัน ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของแบนดูรา เป็นต้น

ในทางนิรุกติศาสตร์ คำว่า “จริยศาสตร์” มาจากศัพท์ ๒ ศัพท์คือ จริยะและศาสตร์ จริยะ หมายถึง ความประพฤติ และศาสตร์หมายถึง ระบบวิชาความรู้ เมื่อรวมทั้ง ๒ ศัพท์เข้าด้วยกันแล้ว จึงเป็นจริยศาสตร์ หมายถึงว่า ระบบวิชาความรู้ว่าด้วยความประพฤติ ในการศึกษาความประพฤติ มุ่งไปที่ความประพฤติของมนุษย์ ไม่สนใจความประพฤติของสัตว์ เพราะสัตว์ทั้งหลายกระทำการต่าง ๆ ตามสัญชาตญาณ โดยไม่รู้ว่า การกระทำนั้นเป็นความดีหรือความชั่ว ดังนั้นการกระทำของสัตว์เดรัจฉาน จึงไม่อาจจัดเป็นการกระทำทางศีลธรรมได้เช่นเดียวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ การกระทำของเด็ก ๆ บุคคลที่วิกลจริตและคนปัญญาอ่อน

คำว่า “จริยศาสตร์” นั้นเป็นศัพท์บัญญัติสำหรับแทนคำว่า “Ethics” ในภาษาอังกฤษ คำว่า “Ethics” มาจากคำคุณศัพท์ของภาษากรีก ว่า Ethica ซึ่งมาจากคำนามว่า Ethos คำว่า Ethos นั้นหมายถึง Customs (ธรรมเนียมปฏิบัติ) Usages (ธรรมเนียมปฏิบัติ) หรือ Habits (นิสัย)

จริยศาสตร์เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า จริยปรัชญา (Ethical Philosophy) หรือ ปรัชญาศีลธรรม (Moral Philosophy) คำว่า Moral มาจากคำนามของภาษาละตินว่า Mores ซึ่งหมายถึง Customs (ธรรมเนียมปฏิบัติ) หรือ Habits (นิสัย) คำทั้ง ๒ คือ ศีลธรรมและจริยศาสตร์เป็นไวยากรณ์กัน ด้วยว่าคำทั้ง ๒ นี้ อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งมีแนวโน้มเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ เพราะได้รับการยอมรับจากกลุ่มชนในสังคม จนกระทั่งปัจจุบันนี้ อาจกล่าวได้ว่า จริยศาสตร์เป็นศาสตร์อิสระจากปรัชญา แยกมาเป็นจริยศาสตร์ศึกษา (Ethical Studies) เนื่องด้วยมีวิธีการและข้อมูลที่เพียงพอต่อการศึกษาร่วมกับสุนทรียศาสตร์ (ซึ่งแยกออกจากปรัชญามาก่อนหน้านี้แล้ว)

๒.๑.๒ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์

ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา นั่นก็คือความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครคัมภีร์สูตร แสดงว่า ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส) ดังนั้น ทั้งความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้จึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

นอกจากนั้น จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนายังสัมพันธ์กับปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ด้วย นั่นก็คือการพยายามตอบปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไร? ปัญหานี้เป็นทั้งเรื่องส่วนบุคคลและเรื่องของสังคม คำตอบสำหรับปัญหานี้ก็เกี่ยวข้องไปถึงปัญหาที่ว่า เป้าหมายของชีวิตควรจะเป็นอย่างไรหรือว่าคืออะไร และปัญหาที่ว่าเพื่อแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น เพื่อการรู้แจ้งตนเองและเพื่อบรรลุ

ถึงความดีสูงสุด เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? นี่เป็นปัญหาส่วนบุคคล แต่ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสังคมด้วย นั่นก็คือเราควรทำอะไรเพื่อความดีของสังคมหรือเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ แต่ปัญหาทั้งสองนี้ คือ ปัญหาส่วนบุคคลกับส่วนสังคมก็เกี่ยวข้องกัน

๑) ความหมายของความดีและความชั่ว

ความดี ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า บุญและกุศล ส่วนความชั่วตรงกับภาษาบาลีว่า บาปและอกุศล ในทางธรรม กุศลมีความหมาย ๔ ประการ คือ

๑. อโรคยะ ความไม่มีโรค หมายถึง จิตที่มีสุขภาพดี ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย ใช้งานได้ดี

๒. อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ หมายถึง ไม่มีมัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด

๓. โภสธสัมภุต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง

๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นผล หมายถึง เป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข

ส่วนอกุศลมีความหมายตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นผล

ความชั่วจึงหมายถึงความประพฤติกาย ความประพฤติกวาจา ความประพฤติกใจ ซึ่งประกอบด้วย

(๑) ที่เป็นอกุศล

(๒) ที่มีโทษ

(๓) ที่มีความบีบคั้น

(๔) ที่มีทุกข์เป็นผล

(๕) ที่วิญญูชนจะพึงกล่าวโทษได้คือติเตียน ตำหนิได้

ความดีจึงหมายถึงความประพฤติกาย ความประพฤติกวาจา ความประพฤติกใจ ซึ่งประกอบด้วย

(๑) ที่เป็นกุศล

(๒) ที่ไม่มีโทษ

(๓) ที่ไม่มีความบีบคั้น

(๔) ที่มีสุขเป็นผล

(๕) ที่วิญญูชนไม่พึงกล่าวโทษได้คือไม่พึงติเตียน ไม่พึงตำหนิได้

๒) สาระสำคัญหรือหัวใจของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์สรุปได้ด้วยพุทธโอวาท ๓ ประการ ซึ่งรวมอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงไว้ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา ได้แก่

๑. สัพพปาปัสส อกรรม

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง คือศีล

๒. กุสลสสุปสมปทา

การทำแต่ความดี คือสมาธิ

๓. สจิตตปริโยทปน

การทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ คือปัญญา

๓) เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่ว

ปัญหาที่ว่า จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วของการกระทำเป็นปัญหาที่มีความสำคัญมากในทางจริยศาสตร์ ดังนั้น ผู้เขียนจึงรวบรวมเกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่ว จากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์และมติของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ไว้ดังนี้

๑. เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วตามหลักอริปไตย ๓

๑. อัตตาริปไตย ได้แก่ ความสำนึกผิดชั่วดีของตนเอง
๒. โลกาธิปไตย ได้แก่ สิ่งที่คนทั่วไปยอมรับว่าดีหรือชั่ว
๓. ธรรมาริปไตย ได้แก่ สิ่งที่ดีหรือชั่วตามธรรม

๒. เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วในกาลามสูตร ฟังรู้ด้วยตนเองว่า

๑. สิ่งเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศล
๒. สิ่งเหล่านี้เป็นคุณหรือโทษ
๓. สิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์
๔. สิ่งเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญหรือติเตียน

ต่อจากนั้นแล้ว จึงควรละเว้น หรือถือปฏิบัติตามนั้น

๓. เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วตามมติของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ก. เกณฑ์หลัก

๑. ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล

- พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ

- พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรคปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญ งอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข. เกณฑ์ร่วม

๒. ไข้โมธรรม คือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้น ตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๓. พิจารณาความยอมรับของวิญญูหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

๔. พิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำ

- ต่อตนเอง
- ต่อผู้อื่น

ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒.๑.๓ หลักการทั่วไปของคำสอนด้านจริยศาสตร์

นักปรัชญาจริยศาสตร์ใช้คำศัพท์ “ความดี” ในความหมายสำคัญ ๒ ประการด้วยกัน ความหมายแรกคือสิ่งที่เราพูดถึงสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะจุดหมาย” หรือ สิ่งที่เป็น “ความดีที่อยู่ภายใน” ในขณะที่เดียวกันก็มีความหมายในสิ่งที่เราพูดถึงสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะหนทาง” หรือสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะเครื่องมือ” ความหมายทั้งสองมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและกัน เพราะว่าความดีในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือความดีในฐานะที่เป็นหนทาง เป็นสิ่งจำเป็นที่จะนำไปสู่ความดีในฐานะซึ่งเป็นสิ่งภายในหรือความดีในฐานะจุดหมาย เราอาจจะอยู่ในสถานะที่ดีกว่าต่อการเข้าใจแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความถูกต้องและความผิด

อะไรคือแนวความคิดเชิงอุดมคติ ? พระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ในฐานะที่เป็นความสุข การบรรลุธรรม ความรู้แจ้งและอิสรภาพ ในความจริงเป้าหมายเชิงจริยศาสตร์และความดีสูงสุดเหล่านี้เป็นบรมสุข ความสมบูรณ์เชิงจริยธรรม ความรู้แจ้งสูงสุด และอิสรภาพโดยสมบูรณ์ในขณะเดียวกันด้วย นี่คือนิยามที่จะต้องบรรลุในมิติของภาวะเชิงสากลจักรวาลหรือเชิงปัจเจกบุคคล ความดีสูงสุดหรือแนวคิดเชิงจริยธรรม สำหรับแต่ละบุคคลถูกยอมรับในฐานะภาวะของความสุข สุขภาวะทางจิตใจ ความสมบูรณ์ อิสรภาพและการเข้าถึงความจริง มันเป็นสภาพที่แน่วแน่นมั่นคง (ธฺวะ) และไม่อาจพรรณนา (อโมสธรรม) พระพุทธศาสนาสามารถยืนยันในฐานะที่เป็นคำสอนซึ่งนำทางบุคคลในการแสวงหาความดีงามสูงสุด ซึ่งสามารถเข้าถึงได้โดยการเอาชนะความชั่วร้าย^๘ โดยทั่วไป คำว่า “ความดี” และ “ความชั่ว” คำถามอย่างเช่น “เราควรทำอะไรเพื่อความดีงามของเราเอง” หรือ “เราควรทำอะไรเพื่อความดีเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อสังคม” มักเกิดขึ้นเสมอ ในประเด็นนี้ แก่นและสาระจริยธรรมของพระพุทธศาสนาจะถูกอธิบายดังนี้ “การไม่กระทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เหล่านี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^๙

อย่างที่เรารู้กันดี มีการใช้คำศัพท์หรือถ้อยคำต่าง ๆ บางสิ่งซึ่งถูกพูดโดยคน ๆ หนึ่งว่าเป็นความดีอาจจะไม่ดีสำหรับคนหลายคน มุมมองเกี่ยวกับเทววิทยาหรืออภิปรัชญาอาจเป็นสิ่งที่ดีสำหรับบางคน แต่อาจจะไม่ดีสำหรับคนอื่น พฤติกรรมที่ได้รับการยอมรับว่าดีในบางพื้นที่บางชุมชนหรือบางสังคม อาจจะไม่เป็นเช่นนั้นในที่อื่น เหตุผลสำหรับความไม่เหมือนกัน คือคุณค่าที่แตกต่างซึ่งมีอยู่ในโลกของเรา^{๑๐} คำอื่น ๆ ที่ระบุถึงความหมายที่คล้ายกันมากกับคำว่า “ความดี” หรือ “ความชั่ว” ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คือ คำว่า กุศล หรือ บุญ ที่หมายถึง ความถูกต้อง และ คำว่า “อกุศล” หรือ “บาป” ที่หมายถึงความผิด

^๘ G.P. Malalasekela, ed., *Encyclopedia of Buddhism*. Vol. V. p.359.

^๙ Dh. Verse. 183.

^{๑๐} P.A. Payutto, *Good, Evil and Beyond ; Kamma in the Buddha's teaching*, p.16.

จากจุดยืนของทัศนะทางจริยศาสตร์ โดยปกติเรามักใช้คำว่า “ดี” หรือ “ชั่ว” “ถูก” หรือ “ผิด” กุศลหรืออกุศล บุญหรือบาป สำหรับระบุถึงระดับของการกระทำและบางครั้งเป็นการกระทำที่พิเศษของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์อาจถูกแบ่งเป็นความถูกต้องเชิงจริยธรรม (กุศล) ความผิดทางจริยธรรม (อกุศล) ความเป็นกลางทางจริยธรรม (อพยากฤต) และการกระทำที่เป็นทั้งความดีและความชั่ว

“การให้ความหมายต่อการพูดถึงการกระทำบางอย่างว่าเป็นความถูกต้องและอย่างอื่นว่าเป็นความผิดหรือผสมกันทั้งสองอย่าง ก็เป็นเพียงสิ่งสมมติถ้ามนุษย์เป็นเพียงการยอมรับต่อขีดจำกัดหรือเป็นเพียงปฏิกิริยาต่อโครงสร้างทางพันธุกรรมหรือองค์ประกอบของร่างกายหรือการกำหนดอย่างเข้มงวดโดยอดีตทางจิตใจ ถ้าเป็นเช่นนั้นมันก็ไม่อาจให้ความหมายที่จะพูดว่าการกระทำอย่างนั้นเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิด กระทั่งมันถูกบรรจุไว้และไม่เป็นอิสระ”^{๑๑}

ในแนวทางนี้ การกระทำของคนทั้งหลายไม่ได้รับการพิจารณาว่าถูกต้องหรือผิด เพราะว่าคุณคนทำกรรมนั้นโดยไม่มีความตั้งใจ อยากรู้ก็ตาม การตีค่าทางจริยธรรมของการกระทำหรือความคิดใด ๆ ต่างวางบนปัจจัยหลายอย่าง บททดสอบธรรมชาติและคุณลักษณะของการกระทำมีความต้องการให้การยอมรับต่อคำถามอย่างเช่น “การกระทำใดถูกกำหนดว่าถูกหรือผิด?” หรือ “อะไรคือความพึงพอใจหรืออะไรเป็นบรรทัดฐานซึ่งช่วยให้เราสามารถระบุได้และเลือกการกระทำที่ถูกต้องจากความผิดพลาด?”

ในประเด็นนี้ จำเป็นที่จะต้องสำรวจแนวคิดของสำนักปรัชญาหลัก ๒ สำนัก ดังนี้

๑.แนวคิดแบบสัมบูรณ์นิยม กลุ่มนักคิดแบบสัมบูรณ์นิยมมีแนวคิดที่ “การกระทำจะถูกหรือผิดขึ้นอยู่กับว่าเป็นการกระทำของคุณคนใดหรือเวลาและสถานที่ที่พวกเขาแสดงออกมา”^{๑๒} ตามแนวคิดของกลุ่มนักคิดแบบสัมบูรณ์นิยม ความถูกต้องหรือความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งสูงสุดไม่ใช่สิ่งทั่วไป คุณค่าของมันไม่ใช่ผลกระทบจากเหตุหรือปัจจัย บรรดาทฤษฎีทางสัมบูรณ์นิยมเป็นทฤษฎีทางอภิปรัชญาอย่างเช่นกลุ่มนักคิดเทวนิยม พวกเขาถือว่าทั้งการกระทำที่ถูกต้องและความถูกต้องเป็นเพราะว่านี่เป็นเพราะเจตจำนงของพระเจ้าและเป็นสิ่งที่ถูกต้องโดยสอดคล้องตรงกัน

๒.แนวความคิดแบบสัมพัทธนิยม กลุ่มสัมพัทธนิยมมีทัศนะว่า แนวคิดเกี่ยวกับความถูกต้องหรือความไม่ถูกต้องมีความแตกต่างในช่วงประวัติศาสตร์ที่ต่างกันและในสังคมที่ต่างกัน ด้วยว่าพวกมันมีวัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กันภายในกรอบของการอ้างอิงของพวกมัน”^{๑๓} ในบรรดาผู้ที่เชื่อว่า ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องสัมพันธ์กัน กลุ่มเวทานิยมถือว่าความถูกต้องและความไม่ถูกต้องของการกระทำขึ้นอยู่กับ

^{๑๑} K.N. Jayatilleke, *Ethics in Buddhist Perspective*, (Kandy : BPS, 1984), p.42.

^{๑๒} *Ibid.*, p.44.

^{๑๓} *Ibid.*, p.45.

กับความคิดและความรู้สึกของมนุษย์ การกระทำที่ถูกต้องเป็นการกระทำที่คนส่วนใหญ่ชอบหรือเห็นด้วย ขณะที่การกระทำที่ไม่ถูกต้องเป็นการกระทำที่คนทั้งหลายไม่ชอบหรือไม่เห็นด้วย

ระหว่างกระแสความคิดหลักทั้งสองนี้ มีหลายสำนักที่กล่าวถึงการตัดสินความถูกต้องและความไม่ถูกต้อง การแจกแจงรายละเอียดจะไม่กล่าวไว้ที่นี่ กล่าวโดยย่อเราถือว่ามีแนวความคิด ๒ ประเภทที่ตัดสินความถูกต้อง ความไม่ถูกต้องและบาป อีกประการหนึ่ง ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งสมบูรณ์และแน่นอนไม่ได้อิงอาศัยปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ในแนวความคิดที่ตรงกันข้าม แนวคิดเรื่องความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งไม่คงที่ มันเปลี่ยนไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เมื่อเราย้อนกลับมามองที่พระพุทธศาสนา คำถามบางอย่างอาจเกิดขึ้นว่า อะไรคือจุนีของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรมและความเห็นเรื่องความถูกต้องและความไม่ถูกต้อง การให้คำตอบที่แม่นยำและถูกต้องเกี่ยวกับจุดยืนของทัศนะทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เราต้องย้อนกลับไปทำการวิเคราะห์คัมภีร์ของพระพุทธศาสนา

๒.๒ แนวคิดพื้นฐานทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นบางสิ่งที่กำหนดได้ อย่างที่เราได้พูดไว้ก่อน ความถูกต้อง ความดีและกุศลเป็นศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน ตามทัศนะของเค เอ็น ซยติเลเก คำว่า “ความดี” ถูกใช้ในสองความหมายที่สำคัญ ความหมายในสิ่งที่เราพูดถึง สิ่งที่เป็นความดีในฐานะที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายหรือสิ่งที่เป็นความจริงโดยไม่แปรผัน ความหมายในสิ่งที่เราพูดถึง สิ่งที่เป็นความดีในฐานะหรือวิธีการหรือสิ่งที่เป็นความดีในฐานะเครื่องมือ^{๑๔} ความหมายของความดีทั้งสองนี้สัมพันธ์ภายใน ในทัศนะของพระพุทธศาสนา คำอธิบายของอกุศล (ความถูกต้องหรือความดี) ถูกให้ไว้ดังต่อไปนี้

๑.อาโรคยา : ปราศจากโรค นั่นคือ จิตใจอิสระจากความเจ็บป่วย อย่างที่รู้จักกันโดยทั่วไปส่วนมากกว่า “จิตที่มีสุขภาพ” ซึ่งเชื่อมโยงถึงปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สนับสนุนสุขภาพทางจิต สร้างสุขภาพทางจิตใจไม่วุ่นวายและตั้งมั่น

๒.อนวัชชะ : ปราศจากโทษ จิตใจที่ไม่มีมลทินหรือมีดมืดแต่สะอาด ผ่องใสและแจ่มแจ้ง

๓.กุศลสัมภูตะ : วางอยู่บนสติปัญญาหรือความฉลาด คุณสมบัติของจิตที่เต็มไปด้วยปัญญาหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความรู้และความเข้าใจความจริง ความหมายนี้เชื่อมโยงกับคำสอนที่อธิบายว่า กุศลประกอบไปด้วยโยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) เป็นตัวนำ

๔.สุขวิปากะ : มีความสุขเป็นผล กุศลเป็นองค์ประกอบที่สร้างความสำราญ เมื่อกุศลเกิดขึ้นในจิต มีความหมายของสุขภาวะโดยธรรมชาติปราศจากความต้องการอิทธิพลภายนอกใด ๆ^{๑๕}

ความหมายของอกุศล (ความไม่ถูกต้องหรือบาป) ควรเข้าใจในแนวทางตรงกันข้ามคำอธิบายของกุศลที่ระบุไว้ข้างบน

^{๑๔} Ibid., p.15.

^{๑๕} P.A. Payutto, Good, Evil and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching, p.18.

๒.๒.๑ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนแรงจูงใจ

พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับการกระทำว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม เพราะมีเจตนา เราจึงสร้างกรรมทางกาย วาจาและใจ”^{๑๖} เพราะฉะนั้น บริบททางพระพุทธศาสนา กรรมคือความจงใจซึ่งรวมไปถึงเจตนา เจตจำนง การเลือกและการตัดสินใจ หรือพลังที่นำไปสู่การกระทำ ปราศจากความจงใจแล้วกรรมย่อมไม่ดำรงอยู่ในความหมายทางพระพุทธศาสนา เมื่อเราพูดถึงการกระทำนั้นหมายความว่าเรากำลังพูดถึงความจงใจ การกระทำถูกกระตุ้นโดยความจงใจ

สิ่งที่อยู่เบื้องหลังฉากของการกระทำนำไปสู่การกระทำดีและการกระทำชั่ว ด้วยการสำรวจตรวจสอบเราจะพบว่าการกระทำของเราถูกกระตุ้นโดยปัจจัยที่เป็นกุศล ๓ ประการ และปัจจัยที่ไม่เป็นกุศล ๓ ประการ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“อะไรที่เป็นปัจจัยแห่งกุศล? มันคือรากเหง้าของกุศล ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และกิเลสทั้งหมดที่เกิดจากมัน ความรู้สึกการรับรู้ ความแพร่หลาย การรับรู้ซึ่งบรรจุนอกแห่งของกุศล : กายกรรม วาจกรรมและมโนกรรม ซึ่งมีรากเหง้าของกุศลเป็นพื้นฐาน เหล่านี้เป็นปัจจัยที่เป็นอกุศล”^{๑๗}

เป็นที่ชัดเจนว่าจากจุดยืนของพระพุทธศาสนา บรรทัดฐานแรกของความดีและความชั่วคือความจงใจหรือความตั้งใจของผู้กระทำ ถ้าการกระทำถูกกระตุ้นโดยรากเหง้าของการกระทำดี การกระทำนั้นถูกถือว่าเป็นความดี ในทางตรงกันข้าม ถ้าการกระทำถูกกระตุ้นโดยรากเหง้าของการทำชั่ว การกระทำนั้นถูกถือว่าเป็นความชั่ว นี่เป็นแนวทางที่เรียบง่ายสำหรับเรา การตัดสินใจการกระทำต่าง ๆ ตามหลักการนี้ ดูเหมือนว่ามุมมองทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับกรรมเป็นสิ่งสมบูรณ์และคงที่ ดูเหมือนจะไม่หลากหลายไปตามองค์ประกอบภายนอก รากเหง้า ๓ ประการของการทำความดีสามารถส่งผลให้เกิดอิทธิพลที่ดี ซึ่งนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดอย่างพระนิพพาน เพราะฉะนั้น โดยการมองเห็นต้นตอ เราสามารถตัดสินใจจุดหมายได้ ดังนั้นในการกำหนดความถูกต้องและความไม่ถูกต้องของการกระทำ เจตนาหรือแรงจูงใจเป็นองค์ประกอบแรกที่ต้องนำมาพิจารณา จากอรรถาธิบายนี้ มันสามารถสรุปโดยรวมว่าเป็นเจตนาหรือความจงใจที่สร้างภาวะของการรับรู้การกระทำที่ดีหรือชั่ว สำหรับการบ่งบอกลักษณะบรรทัดฐานทางศีลธรรม เราสามารถตัดสินใจการกระทำโดยการดำรงอยู่หรือการสูญเสียรากเหง้าทางศีลธรรมหรือไร้ศีลธรรม ความดีสูงสุดถูกบรรลุได้โดยการเอาชนะบาปทั้งปวง เพราะฉะนั้น ระหว่างรากเหง้าทั้งสองประเภท ด้านดีควรถูกส่งเสริม ด้านไม่ดีควรถูกกำจัด

^{๑๖} A. III. 415.

^{๑๗} Dhs. P. 181, Dhs. (Bhumibhalo Foundation), p.320

๒.๒.๒ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนผลของกรรม

หนึ่งในบรรทัดฐานหลักของการตัดสินการกระทำเกี่ยวเนื่องกับคำถาม เช่น สิ่งที่ดีว่าเป็นความถูกต้องเพราะมุ่งไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดหรือไม่ หรือความไม่ถูกต้องเพราะมันมุ่งไปสู่จุดหมายที่ตรงกันข้าม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เป้าหมายสูงสุดของแต่ละบุคคลคือการบรรลุพระนิพพาน ภาวะของความทุกข์สูงสุด ความสมบูรณ์ทางจริยธรรม การบรรลุความจริงสูงสุด การเข้าถึงอิสรภาพและสุขภาวะทางจิตที่สมบูรณ์

ในประเด็นนี้ พระนิพพานเป็นบรรทัดฐานสำหรับการตัดสินการกระทำที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องอย่างที่เราได้พูดแล้วหลายครั้ง อะไรก็ตามที่หมายถึงสิ่งที่เราดำเนินตามในขอบเขตการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาทั้งหมดมุ่งตรงไปที่พระนิพพาน และหนทางที่จะนำไปสู่นิพพานตามคำสอนของพระพุทธเจ้าคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้นทฤษฎีเกี่ยวกับการตัดสินก็คือการกระทำอะไรก็ตามที่จะนำไปสู่พระนิพพานเป็นความถูกต้อง ขณะที่การกระทำอื่น ๆ ที่ไม่ลงรอยกันกับแนวทางที่จะมุ่งไปสู่พระนิพพานเป็นความไม่ถูกต้อง

คำสอนของพระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกันมีกลวิธีการตัดสินคุณค่าเชิงจริยธรรมของการกระทำจากจุดหมายมากกว่าวิธีการ “เมื่อเธอทราบด้วยตนเองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอกุศล สิ่งเหล่านี้เป็นภัย สิ่งเหล่านี้บัณฑิตติเตียน สิ่งเหล่านี้ปฏิบัติตามแล้วจะนำมาทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดกุศล แต่เป็นสาเหตุของความทุกข์ แล้วจึงสละสิ่งเหล่านี้เสีย”^{๑๘๘}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เราจะพบร่องรอยเกณฑ์การตัดสินความถูกต้องและความไม่ถูกต้องในการสนทนากันระหว่างพระอานนท์เถระกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนี้

พระราชอา : พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อประชาชนผู้โง่เขลา ไร้ปัญญา ขาดการพิจารณาไตร่ตรอง กล่าวสรรเสริญหรือตำหนิผู้อื่นอยู่ กระผมไม่ใส่ใจถ้อยคำของพวกเขา แต่สำหรับบัณฑิตผู้มีปัญญาและพิจารณาไตร่ตรองแล้วก่อนสรรเสริญหรือวิพากษ์วิจารณ์ กระผมให้ความสำคัญต่อถ้อยคำของเขา พระอานนท์ผู้เจริญการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจเช่นใดที่ถูกติเตียนโดยสมณพราหมณ์ผู้มีปัญญา

พระอานนท์ : การกระทำเหล่านั้น...เป็นการกระทำที่เป็นอกุศล มหาบพิตร

พระราชอา : การกระทำเช่นใดที่เป็นอกุศล ?

พระอานนท์ : การกระทำที่เป็นภัย

พระราชอา : การกระทำเช่นใดที่เป็นภัย ?

พระอานนท์ : การกระทำที่ไม่เป็นธรรม

พระราชอา : การกระทำเช่นใดที่ไม่เป็นธรรม?

^{๑๘๘} A.I. 189.

พระอานนท์ : การกระทำที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์

พระราชา : การกระทำเช่นใดที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์ ?

พระอานนท์ : การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่เบียดเบียนตัวเอง เบียดเบียนผู้อื่น หรือที่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มอกุศลและการลดน้อยของอกุศล ตูกรมหาบพิตร การกระทำเหล่านี้ถูกติเตียนโดยสมณพราหมณ์ผู้มีปัญญา การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ให้ผลเป็นความสุข การกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งตัวเองและผู้อื่น นำไปสู่การลดอกุศลและการเพิ่มกุศล มหาบพิตร การกระทำเหล่านี้ไม่ถูกติเตียนโดยผู้มีปัญญา^{๑๙}

จากการสนทนານี้ เป็นที่ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนามีมาตรฐานในสิ่งที่ประมาณการตัดสินทางจริยธรรม อย่างไรก็ตาม มาตรฐานนั้นต้องอยู่ในเส้นตรงกับกฎเกณฑ์แห่งกรรมหรือกรรมนิยาม กรรมนิยามคือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ นั่นคือกระบวนการของการเกิดการกระทำและผลของการกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรรมนิยามโยงไปถึงการทำงานของความจริงหรือกระบวนการของเจตสิกและวิบากของมัน กฎแห่งกรรมสามารถอธิบายได้ง่าย ๆ ว่า “การกระทำความดี ย่อมนำไปสู่วิบากที่ดี การกระทำความชั่วย่อมนำไปสู่วิบากที่ไม่ดี”^{๒๐}

ในระดับของสมมติสัจจะ การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นภาวะสถิต การกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ คุณสมบัตินี้ของแต่ละความตั้งใจทำให้เกิดความหลากหลายในการตัดสินหรือคุณค่าของการกระทำ กล่าวโดยประการอื่น คุณค่าของการกระทำสามารถถูกตัดสินได้โดยจุดหมายสุดท้าย ซึ่งพระพุทธศาสนาเน้นย้ำอย่างพระนิพพาน เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้การกระทำดีคือการกระทำที่นำไปสู่พระนิพพาน

๒.๒.๓ เจตจำนงเสรีและทัศนะของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง

หลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมถูกสั่งสอนโดยพระพุทธศาสนาในอินเดียสมัยโบราณ รวมทั้งศาสนาเช่น ศาสนาพราหมณ์และลัทธิจารวาก ทั้ง ๆ ที่รู้จักดาษดื่น แต่ก็มีแตกต่าง และยอมรับว่ากินความหมายกว้างในคำสอนเรื่องกรรมแต่ละสำนักความคิด ในที่นี้เราจะแบ่งแยกคำสอนเรื่องกรรมของพระพุทธศาสนาจากแนวคิดเรื่องกรรมที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายอย่างหนึ่งของการศึกษาคือการสืบค้นหาว่ามี “เจตจำนงเสรี” ในคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่ เจตจำนงเสรีเป็นแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่โดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นการยากที่จะหาคำอธิบายแนวคิดที่เทียบเท่าที่เดียว อย่างไรก็ตาม เจตจำนงเสรีสามารถที่จะให้คำจำกัดความโดยหยาบ ๆ ดังนี้

“ความสามารถที่จะกระทำหรือแสดงออกมาโดยไม่ถูกบังคับ อิสรภาพที่จะเลือกจากชุด

^{๑๙} M. II. P.114.

^{๒๐} P.A. Payutto, Good, Evil and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching, p.1.

ทางเลือกของการกระทำโดยปราศจากการยับยั้งหรือการบีบบังคับ ศักยภาพเบื้องหลังที่กระทำการรับรู้ การตัดสินใจหรือการยึดเอาชุดการกระทำที่คนหนึ่งเลือก อย่างไรก็ตามความสามารถที่ไม่ถูกบังคับนี้ ไม่ได้หมายถึงอิสรภาพโดยสูงสุด รูปแบบเสรีภาพนิยมขั้นสมบูรณ์ อิสรภาพคือแนวคิดสัมพัทธ์และอยู่ใน บริบทเฉพาะตัวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อถูกมองจากจุดยืนของทัศนะทางพระพุทธศาสนา มีการใช้ โดยเฉพาะในฐานะแนวคิดทางจริยธรรมและสังคม”^{๒๑}

อย่างไรก็ตาม ในการพยายามเข้าใจเจตจำนงเสรีโดยใช้คำจำกัดความที่ให้ไว้ข้างบน เราจะ สืบค้นคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในใจว่าพระพุทธศาสนาไม่พอใจกับการเข้าถึงเจตจำนงทั่วไป พระพุทธศาสนายืนยันว่าเหนือเจตจำนงเสรีขึ้นไปยังมี “อิสรภาพของเจตจำนง” ซึ่งบ่งถึงสภาวะทางจิต ไม่อัดแน่นด้วยกิเลสชนิดใด ๆ

๒.๒.๔ เจตจำนงเสรีในหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา

การจะทำปรัชญาแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่องเจตจำนงเสรีให้ชัดเจนมากขึ้น เราควรจะ นำเสนอคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในฐานะที่เป็นแนวความคิดที่แพร่หลาย และสั่งสอนโดยครูทั้ง ๖ ผู้ เป็นเจ้าสำนักที่อยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ในสามัญผลสูตรครูทั้ง ๖ สำนักถูกเรียกว่า “ผู้นำหมู่คณะ ผู้นำของเหล่าสาวก ครูเจ้าสำนักที่มีชื่อเสียง ในฐานะที่เป็นนักปราชญ์ได้รับการยกย่องโดยประชาชน เป็นผู้มีประสบการณ์ในการถือบวชยาวนาน เป็นผู้อาวุโสและเป็นรัตตัญญู”^{๒๒} ชื่อของครูทั้ง ๖ สำนัก คือ ๑) ปุราณกัสสปะ ๒) มกขลิโคสาล ๓) อชิตเกสสัมพล ๔) ปุททกัจจายนะ ๕) สัญชัยเวทลลบุตร

ครูเจ้าสำนักผู้มีชื่อเสียงทั้ง ๖ ท่านนี้ ได้อธิบายตีความแนวคิดเรื่องกรรมที่แตกต่างกัน และได้เผยแผ่คำสอนเรื่องกรรมในแนวทางที่แตกต่างตามความเชื่อของพวกเขา ดังนี้

๑. ปุราณกัสสปะ เป็นเจ้าของความเชื่อที่ว่า ไม่มีทั้งเหตุและปัจจัยในการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง สามัญผลสูตรอธิบายอย่างชัดเจนว่า เขาปฏิเสธอย่างสูงสุดถึงปฏิกริยาในการให้ผลของทั้งกรรมดีและ กรรมชั่ว^{๒๓} ความเชื่อของเขาสามารถพบได้ในสูตรการภาวนาคะของศาสนาเซน ซึ่งอธิบายว่า “เมื่อมนุษย์ กระทำหรือให้คนอื่นกระทำ มันก็ไม่ใช่จิตวิญญาณของเขาที่ทำหรือเป็นสาเหตุให้ทำ”^{๒๔} เพราะฉะนั้น สอนของเขาจึงถูกพระพุทธศาสนาและศาสนาเซนเรียกว่า อภิริยวาทะ (ผู้เชื่อในความไม่มีเหตุปัจจัย)

๒. มกขลิโคสาล ทัศนะของเขาเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะ “อภิริยวาท” เพราะว่าเขาเชื่อว่า วิญญาณไม่มีอยู่จริง หรือมันไม่มีการกระทำหรือไม่มีผลที่เป็นวิบากของการกระทำแม้ในระดับของสมมติ สัจจะ จากการปฏิเสธผลของการกระทำและพลังของกรรม เขาเชื่อว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงเป็นประธาน

^{๒๑} G.P. Malalasekera, ed., *Encyclopedia of Buddhism*, Vol. V. p.278.

^{๒๒} D.I. p.47.

^{๒๓} *Ibid.*, p.47 and also see *Dialogue of the Buddha* 1, pp.69-70.

^{๒๔} *Sutrakrtanga*, (I.I.I.13) Quoted in Bimala Churn Law, edit., *Buddhist Studies*, (Varanasi : Indological Book House), p.75.

แห่งเรื่องราวของการดำรงอยู่ที่แน่นอนและไม่เปลี่ยนแปลง แต่ละบุคคลต่างมีบุคลิกลักษณะที่ไม่สามารถเลือกได้ จากจุดยืนและทัศนคติทางจริยธรรม มนุษย์จะเป็นคนดีหรือเลวได้โดยปราศจากเหตุปัจจัย ไม่มีกรรมและวิบากกรรม ไม่มีเหตุปัจจัยและผลปรากฏ มนุษย์หมุนไปตามทางนี้และทางนั้น เพราะชะตากรรม^{๒๕} การตีค่าความเชื่อนี้ มักขลิโคสาลจึงถูกเรียกว่านิตยวาทะ (ชะตากรรมนิยม) ในบรรดาครูเจ้าสำนักทั้ง ๖ มักขลิโคสาลถูกพระพุทธเจ้ามองว่าเป็นเจ้าลัทธิที่อันตรายมากที่สุด เพราะว่า เขาไม่รับรองความรับผิดชอบของมนุษย์ในการกระทำความผิด ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เราค้นพบข้อความที่ยืนยันความรู้สึกของพระพุทธเจ้าที่มีต่อมักขลิโคสาล “เราไม่รู้จักว่าจะมีบุคคลใด ๆ ที่เต็มไปด้วยความต่ำทรามเช่นนี้ในบรรดาคนทั้งหลาย ผู้ที่ทุกข์ยากเช่นนั้น ผู้ทุกข์โศกเช่นนั้นในบรรดาเทวดาและมนุษย์เท่ากับมักขลิโคสาลเลย”^{๒๖}

๓. อชิตเกสกัมพล คำสอนเรื่องกรรมตามทัศนะของอชิตเกสกัมพลถูกบันทึกเอาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังต่อไปนี้

“ไม่มีสิ่งเช่นนั้น มหาบพิตร ไม่ว่าจะเป็นการถวายนหรือการสักการบูชาหรือการบวงสรวงอันอ่อนน้อม ทั้งไม่มีวิบากและไม่มีผลของการกระทำดีหรือการกระทำชั่ว ไม่มีสิ่งเช่นนั้นไม่ว่าจะเป็นโลกนี้หรือโลกหน้า”^{๒๗} ดังนั้น คำสอนเรื่องกรรมของเขาจึงเป็นเหมือนของกลุ่มวัตถุนิยม เพราะว่าเขาปฏิเสธความเป็นไปได้ของกรรมและการเกิดใหม่ โดยแนวทางของคำสอนนี้ เขาจึงเป็นที่รู้จักในนามอุจเฉทวาทะ (สุญนิยม)

๔. ปุทฺถกัจจายณะ ในความเกี่ยวเนื่องกับหลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ปุทฺถกัจจายณะสอนว่ามีธาตุที่นิรันดร์อยู่ ๗ อย่าง และไม่มีวัตถุที่เราทำได้ ไม่มีการแปรเปลี่ยนใดที่จะส่งผลต่อธาตุนิรันดร์ได้ ในแนวทางเดียวกัน ปุทฺถกัจจายณะตั้งสมมติฐานว่า อะไรก็ตามที่อาจจะเกิดขึ้นในชีวิตต่อบุคคลไม่มีผลกระทบที่เกิดจากวิญญาน ไม่มีแม้แต่กุศลหรืออกุศลใด ๆ ที่จะได้รับ^{๒๘} แนวความคิดนี้ปฏิเสธคุณค่าทางจริยธรรมของการกระทำ เพราะว่าปุทฺถกัจจายณะสอนว่าทั้งวิญญานและโลกเป็นสิ่งนิรันดร์ การให้กำเนิดสิ่งใหม่จึงไม่มี สรรพสิ่งแนวแน่มั่นคงเหมือนกับยอดขุนเขาหรือแท่งศิลาที่บ เขาก็เป็นที่รู้จักในฐานะสัสสตวาทะ (นิรันดร์นิยม)

๕. สัตฺยชัยเวทลลบุตร ตามหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎก สัตฺยชัยเวทลลบุตรถูกวาดภาพให้เป็นพวกอมราวินิเชปะ (เลื่อนไหลประดุจปลาไหล) เมื่อเขาถูกถามปัญหา เขาจะไม่ตอบคำถามตรง ๆ แทนที่ด้วยการพยายามเลื่อนไหลเอาตัวรอดเหมือนกับปลาไหล โดยปราศจากการให้คำตอบที่เฉพาะเจาะจงยกตัวอย่าง เช่น “ถ้าคุณถามข้าพเจ้าเกี่ยวกับสภาวะที่ถูกสร้างโดยความเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งที่มีผลใด ๆ ผลของการกระทำความดีหรือความชั่วใด ๆ หรือสิ่งที่มีมนุษย์ผู้ได้ชนะความจริงดำรงอยู่ต่อหลังความ

^{๒๕} Dialogue of the Buddha, p.72.

^{๒๖} A.I. p.33.

^{๒๗} Dialogue of the Buddha, p.73.

^{๒๘} Ibid., p.74.

ตายหรือไม่ ต่อคำถามหรือแต่ละคำถามหรือคำถามใด ๆ ข้าพเจ้าก็จะให้คำตอบเดียวกัน”^{๒๙}

การตีค่าชนิดของประเด็นคำถามที่คลุมเครือ เราไม่ได้รับการบอกใบ้ใด ๆ ของแนวคิดเกี่ยวกับกรรมของเขา ด้วยทัศนคตินี้เขาจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์โดยพระเจ้าอชาตศัตรูว่าเป็นครูเจ้าลัทธิที่โง่เขลามากที่สุด

๖.นิครนถ์ นาฏบุตร ในประเพณีของศาสนาเซน นิครนถ์นาฏบุตรรู้จักในนาม วรรณมานะ มหาวิระ ตีรถังกร (ศาสดา) องค์ที่ ๒๔ ของศาสนาเซน บรรดาครูเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ท่านเป็นบุคคลคนเดียวที่คำสอนยังคงอยู่เป็นศาสนาที่มีชีวิตอยู่ ตามทัศนะของท่าน วิญญาณเป็นสิ่งถาวรและกรรมถูกยอมรับว่าเป็นสารัตถะที่จับต้องได้ พลังกรรมนี้ถูกสะสมอยู่รอบ ๆ วิญญาณในระหว่างจำนวนที่นับไม่ถ้วนของอดีตชาติ (กัมมณสรีระ) หมุนอยู่รอบ ๆ วิญญาณอย่างที่มีมันเวียนว่ายจากภพสู่ภพ ในขั้นต้น เมื่อมันเข้าสู่ชีวะ (ร่างกาย) มันเล็กมาก แต่เข้าไปเพียงครั้งเดียว มันแผ่ตัวเองไปอย่างนั้นเพื่อเติมชีวะให้เต็มโดยสมบูรณ์ เมื่อมันจะละทิ้งร่างกาย มันจะพักอยู่ช่วงสั้น ๆ และออกมาจากร่างกายในฐานะอนุภาคชั่วขณะ การดับสูญไปของกรรมเก่าจะเป็นไปได้โดยการปฏิบัติสันโดษและการป้องกันไม่ให้เกิดกรรมใหม่เป็นไปได้อย่างโดยยอกิรียา^{๓๐} ตามคำสอนของศาสนาเซน การกระทำทางกายและการกระทำทางวาจามีความสำคัญมากกว่าการกระทำทางใจ เพราะฉะนั้นความหมายของกรรมตามทัศนะของศาสนาเซนแตกต่างเป็นพิเศษจากคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่เหมือนกับพระพุทธศาสนา ศาสนาเซนถือว่าการประกอบกรรมชั่วจะด้วยความจงใจหรือไม่ก็ตามนำไปสู่ผลอย่างเดียวกัน “คนที่ประกอบบอาชญากรรมหรือผู้ที่เบียดเบียนสรรพสัตว์ในแนวทางใด ๆ โดยปราศจากความจงใจไม่มีความผิด อุปมาเหมือนคนที่จับต้องไฟถูกไฟไหม้”^{๓๑} ตามทัศนะนี้ นิครนถ์นาฏบุตรเป็นที่รู้จักว่าเป็นผู้มีความเชื่อแบบกิริยวาทะ (คำสอนที่สีกว่าการกระทำ)

ครูเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ท่าน เป็นปรปักษ์กับพระพุทธเจ้า ทั้งพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธองค์ วิพากษ์คำสอนของครูเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่น ปุราณกัสสปะสอนว่าการกระทำความชั่วไม่มีการให้ผลชั่ว (บาป) หรือวิบากกรรม และการกระทำความดีไม่ได้รับผลดี กล่าวโดยประการอื่นอีก ไม่มีการเกี่ยวพันกันระหว่างการกระทำและผลบนพื้นฐานทางศีลธรรมหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรม ไม่มีกฎทางศีลธรรมที่ทำให้แน่ใจได้ว่าจะมีผลตามมาที่นำพอใจสำหรับคุณธรรมและผลที่ไม่นำพอใจสำหรับความชั่วร้าย ปุราณกัสสปะได้ระบุเอาไว้ว่าศีลธรรมไม่มีประเด็นต่อการกระทำ คำสอนนี้แสดงให้เห็นว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำความดีหรือความชั่ว การกระทำของมนุษย์เป็นเพียงสิ่งหนึ่ง คุณธรรมและความชั่วก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความรับผิดชอบทางศีลธรรมเป็นความไม่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของพวกเขาตามทัศนะของปุราณกัสสปะ คำสอนของปุราณกัสสปะเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิสุณินิยม ตามทัศนะของเขาความสุขและความทุกข์เป็นไปตามยถากรรมและปราศจากสาเหตุและผล

ทั้ง ๆ ที่เขาปฏิเสธสาเหตุทางศีลธรรมและผลของการประพฤติตามศีลธรรม มักขลิโคศาล

^{๒๙} Ibid., p.75.

^{๓๐} Bhattacharya, *Jain Philosophy : History Outline*, (Delhi : Munshiram Manoharlal 1975) pp.169-177.

^{๓๑} L. Dela Vallee Poussin, *The Way to Nirvana*, (Delhi : Sri Satguru Publications, 1982), p.69

ยอมรับความเป็นไปได้ของความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม อิศราภาพของการกระทำ เขาเพิ่มเติมว่าการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แต่ละบุคคลจะประสบความสุขและความทุกข์ สุดท้ายก็จะบรรลุความบริสุทธิ์บริบูรณ์ การทำลายความทุกข์จะมีได้ด้วยพลังแห่งอำนาจชะตากรรมส่อให้เห็นแนวคิดแบบนียัตินิยม^{๓๒} ตามทัศนะของมักขลิโคศล หนทางที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ไม่อาจถูกควบคุมได้โดยปัจเจกบุคคล

“มี ๘๔,๐๐๐ มหากัลป์ที่ผู้ฉลาดและผู้โง่เขลาจะประสบและทำที่สุดแห่งทุกข์อย่างเดียวกัน ไม่มีคำถามของการนำกรรมที่ยังไม่ได้ถึงที่ไปสู่วิบาก ไม่มีทั้งการใช้กรรมหมดโดยทันทีที่ยังไม่ถึงที่ ด้วยการกระทำที่มีคุณธรรม ด้วยการปฎิญาณ ด้วยการสารภาพบาป หรือด้วยการบำเพ็ญกุศล สิ่งนั้นไม่ก่อให้เกิดผลได้ สังสารวัฏไม่ได้ถูกวัดผลเหมือนตะกร้า ด้วยความดีใจและความเสียใจและจุดหมายที่กำหนดไว้ของมัน มันไม่เป็นทั้งการลดไม่ใช่ทั้งการเพิ่ม ไม่มีทั้งมากเกินไปหรือไม่เพียงพอ เป็นเหมือนม้วนเส้นด้ายเมื่อขว้างออกไปสุดสาย คนโง่เขลาและคนฉลาดก็จะหมดระยะ และทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๓๓}

ข้อความนี้ระบุอย่างชัดเจนถึงชะตากรรมนิยมและนียัตินิยมในโลกทัศน์ของมักขลิโคศล เขาเชื่อว่าสรรพสัตว์ถูกกำหนดจากขณะของการสร้างสรรค์ของเขาเองและชนิดของการตัดสินใจทางศีลธรรม เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ และชนิดของการกระทำความดีและความชั่วไม่ส่งผล เมื่อเวลามาถึงเขาเชื่อว่าคนทั้งปวงก็จะได้รับการปลดปล่อยจากความทุกข์โดยอัตโนมัติ

พระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วยกับครูทั้งสองสำนักนี้บนพื้นฐานที่ว่าคำสอนของเขาไม่สมบูรณ์เพียงพอ ทั้งไม่ระบุถึงความมีอยู่ของเจตจำนงเสรีและความรับผิดชอบทางศีลธรรม โดยปราศจากประเด็นทั้งสองนี้ คำสอนเรื่องกรรมก็จะไม่มีผลใด ๆ พวกเขาส่งเสริมทัศนะที่ผิดพลาด และตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การส่งเสริมทัศนะที่ผิดพลาดแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน ดังนี้

๑. ปุพเพตเหตุวาทะ ความเชื่อที่ว่า ความสุขและความทุกข์เกิดจากกรรมในอดีต (ลัทธิกรรมเก่า)

๒. อิศรนิมมานเหตุวาทะ ความเชื่อที่ว่าความสุขและความทุกข์ทั้งปวงมีสาเหตุมาจากการสร้างของเทพเจ้าผู้มีอำนาจสูงสุด (ลัทธิพรหมลิขิต)

๓. อเหตุวาทะ ความเชื่อที่ว่าความสุขและความทุกข์ทั้งปวงเป็นเรื่องบังเอิญ ไม่มีสาเหตุ (อนียัตินิยมหรือลัทธิบังเอิญ)^{๓๔}

สำหรับสังยุตต์ลบลบุตร จัดว่าเป็นผู้นำเสนอความคิดลึ้นไหลตุจปลาไหล (อมราวินิเชปะ) ครูเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านี้ยึดถือเอาทัศนะใดทัศนะหนึ่งของทัศนะที่ผิดพลาดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมทั้ง ๓ นี้ เราอาจจะแบ่งประเภทครูเจ้าลัทธิเหล่านี้ได้ ดังนี้

๑. ปุราณกัสสปะเป็นพวกชะตากรรมนิยม (Fatalism)

๒. อชิตเกสกัมพลเป็นพวกชะตากรรมนิยม (Fatalism)

^{๓๒} Jotiry Dhirasekera, edit., *Encyclopedia*, Vol.IV. p.400.

^{๓๓} D.I. p.53.

^{๓๔} A.I. p.173.

๓. ปกฏกัจจายณะเป็นพวกพรหมลิขิตนิยม (God-determinism)

๔. นิครนถ์นาฏบุตรเป็นพวกบุพเพกตกรรมนิยม (Past-action determinism)

มักขลิลิโศกาลไม่อาจจัดอยู่ตามประเภทเหล่านี้ได้โดยตรง เขาอาจได้ชื่อว่าเป็นนักนิกยัตินิยมอย่างเข้มขันเพราะเขาไม่ได้ระบุถึงเทพเจ้าสูงสุดเหมือนกลุ่มพรหมลิขิตนิยมเลือกเอา

พระพุทธเจ้าตรัสคัดค้านทัศนะเหล่านี้ทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าทัศนะเหล่านี้ไม่เชื่อมั่นต่อการรับผิดชอบในศักยภาพของมนุษย์ต่อการกระทำ พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับลัทธิบุพเพกตกรรมนิยม ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์ทั้งสามกลุ่มเหล่านี้ เราเข้าไปหากลุ่มที่หนึ่งแล้วสอบถามว่า เราได้ยินว่าท่านมีคำสอนและทัศนะอย่างนี้ว่า เป็นจริงหรือไม่? ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบคำถามของเราว่าเป็นความจริง จากนั้นเราก็จะกล่าวกับเขาว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง การที่ท่านทำปาณาติบาตก็เป็นเพราะผลของกรรมเก่าที่เคยทำเอาไว้ในอดีต การประพฤติดอกธินาทานก็เป็นผลของกรรมที่ทำในอดีต การประพฤติกาเมสุฉาจาร.....การประพฤติมุสาวาท.....การมีมิฉฉาปฏิญญาก็เป็นผลของกรรมเก่าที่ท่านทำเอาไว้ในกาลก่อน”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การยึดถือเอากรรมที่เคยทำไว้ในกาลก่อนเป็นสาระ ก็จะไม่มีความจริงใจและความเพียรพยายามกับสิ่งที่ควรจะทำและสิ่งที่ไม่ควรจะทำ...”^{๓๕}

ในพระสูตรนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้เหตุผลเดียวกันตอบโต้ทัศนะที่ผิดกลุ่มที่สองและกลุ่มที่สาม ในพระดำรัสของพระองค์ เรามองเห็นร่องรอยของแนวความคิดเกี่ยวกับเจตจำนงเสรีในประโยคที่ว่า “ไม่มีแรงจูงใจและความพากเพียรพยายามกับสิ่งที่ควรจะทำและสิ่งที่ไม่ควรจะทำ” แม้ว่าจะไม่มีมีการกล่าวถึงเจตจำนงเสรีโดยตรงในคัมภีร์นี้ก็ตาม ประโยคนี้ก็เกี่ยวข้องกับความจริงใจและความพากเพียรพยายามที่เป็นการยืนยันโดยอ้อมถึงเจตจำนงเสรี ตามสภาพที่เป็นปัจจัยของมัน เจตจำนงเสรีเป็นความสามารถที่จะเลือกสิ่งที่เป็นความดีหรือสิ่งที่เป็นความชั่วทางศีลธรรม พระพุทธศาสนายอมรับการยืนยันที่ว่าถ้าความสามารถนี้ไม่ถูกแสดงออก จุดมุ่งหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งก็คือพระนิพพาน และการหลุดพ้นจากห้วงโอฆะสงสารในฐานะที่เป็นเป้าหมาย ก็จะไม่ประโยชน์โดยสิ้นเชิง^{๓๖}

คัมภีร์อังคุตตรนิกายบันทึกตัวอย่างที่พราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงปัญหาเกี่ยวกับพลังปัจเจกบุคคลและการเปล่งแสงแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเจตจำนงเสรี พราหมณ์กราบทูลว่าเขาไม่เห็นว่ามีพลังภายในตัวเอง (อัตตาการะ) หรือพลังภายนอกตัวเอง (ปรการะ) และทูลถามถึงทัศนะของพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าทรงย้ำให้เห็นถึงความล่องลอยของทัศนะนี้และทรงแสดงความจริงที่ว่า ปัจเจกบุคคลอยู่เหนือความคิดซึ่งยอมให้เขาแสดงการกระทำตามการเลือกของเขาเอง^{๓๗} จำนวนของคำที่ถูกใช้เปิดเผยความคิดริเริ่มนี้ คือ อารัมภะ (การปรารถนาความเพียร, ความริเริ่มของกำลัง)

^{๓๕} Ibid., p.174.

^{๓๖} Cf. A.I. p.260.

^{๓๗} A.III.p.337.

นิกกมะ (ความอดทน, การออกแรง) ปรักกมะ (ความบากบั่น, ความพากเพียร) ฤทธะ (เร็วแรง) ฐิติ (ความตั้งมั่น และ อุปกมะ (การลงมือกระทำ)^{๓๘} ถ้อยคำเหล่านี้ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งชี้ให้เห็นถึงความสามารถของการริเริ่มกระทำโดยสมัครใจตามการเลือกกระทำเฉพาะของบุคคล

พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของกรรมเก่าในระดับหนึ่ง แต่ไม่เห็นด้วยกับคำสอนของลัทธินิยัตินิยมแบบบุพเพกตกรรม ซึ่งถือว่าความสุขหรือความทุกข์เกิดขึ้นจากกรรมเก่าในอดีตชาติเท่านั้น ตามทัศนะนั้น เราไม่มีเจตจำนงเสรีหรือทางเลือกใด ๆ เพราะเราถูกกำหนดเรียบร้อยแล้วโดยอดีตกรรม แต่คำสอนของพระพุทธเจ้า กรรมเก่าถูกมองในกระบวนการของเหตุและผลเท่านั้น ตามกฎปฏิจจสมุปบาท กรรมไม่ใช่พลังเหนือธรรมชาติที่เข้ายึดหรือเสนออยู่เฉย ๆ แม้ว่าการกระทำในอดีตสามารถส่งผลต่อภาวะปัจจุบันของเรา ในกระบวนการสืบต่อของกรรม จากอดีตไปสู่อนาคต เพียงชั่วขณะเรามีเจตจำนงเสรีที่เราต้องเลือกหรือเป็นอิสระที่จะเริ่มกรรมใหม่ ตัวอย่างดังต่อไปนี้ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ไว้ จะทำให้แนวคิดนี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

“ถ้าบุคคลก้าวขึ้นไปขั้นที่สามของตีก เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าการขึ้นมาถึงของเขาเป็นผลจากการกระทำในอดีต นั่นคือการเดินขึ้นบันไดมาและได้มาถึงที่นั่น เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะมาถึงและแตะพื้นด้วยมือของเขาหรือการข้บรถขึ้นไปบนนั้น แน่แน่นอนว่าเป็นเพราะเขาได้เดินขึ้นไปขั้นสาม การมาถึงขั้นที่สามหรือการที่เขาจะเดินต่อไปล้วนสัมพันธ์กับการได้เดินขึ้นมาข้างบน การที่เขามาถึงที่นั่น สิ่งที่เขาจะสามารถกระทำที่นั่นละสถานการณ์ที่เขาอยากจะทำ ทั้งหมดสัมพันธ์กันอย่างแน่นนอนกับกรรมเก่าที่ได้เดินขึ้นมาข้างบน แต่แน่นอนทีเดียว การกระทำที่เขาจะดำเนินการต่อไป การปฏิบัติต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่นั่น ไม่ว่าจะเขาหยุดพัก เดินขึ้นหรือเดินกลับลงไปชั้นล่างและออกจากตึกนั้น ทั้งหมดเป็นสิ่งที่เขาสามารถตัดสินใจสำหรับตัวเขาเองในปัจจุบันนั้น เพราะเป็นสิ่งที่เขาต้องรับผลนั้น”^{๓๙}

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าแม้การกระทำในปัจจุบันจะได้รับอิทธิพลจากการกระทำในอดีต การตัดสินใจเลือกการกระทำใหม่เป็นสิทธิของแต่ละบุคคล เป็นความชัดเจนว่ามนุษย์มีอิสระที่จะเลือกและเจตจำนงเสรีเป็นพลังภายในในการตัดสินใจเลือกของมนุษย์ เป็นเพราะเจตจำนงเสรี เราจึงไม่เป็นเพียงแค่ว่าสของอดีต เราสามารถเลือกที่จะเริ่มสิ่งดี ๆ ในชีวิต กระบวนการของเจตจำนงเสรีนี้เป็นไปได้หากสอดคล้องกับคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท (ปัจจยการ) จุดนี้เองที่สร้างความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาเซน ขณะที่ศาสนาเซนยึดถืออย่างจริงจังว่า เราถูกกำหนดโดยการกระทำในอดีต โดยการแทรกแซงของปฏิจจสมุปบาท เราสามารถถอนรากเหง้าของกรรมเก่าและริเริ่มกรรมใหม่โดยการเลือกและพลังของเราเอง

โดยสรุป พระพุทธศาสนายืนยันความจริงของอิสรภาพในมนุษย์หรือเจตจำนงเสรีโดยปราศจากการปฏิเสธว่าเจตจำนงเสรีนี้ถูกปรุงแต่ง แต่ไม่ใช่รูปร่างทั้งหมดหรือกำหนดโดยผลจากเหตุปัจจัยก่อนหน้า อิสรภาพในการตัดสินใจเลือกจึงเป็นหัวใจจริยธรรมของพระพุทธศาสนา ความเป็นไปได้ของการละเว้นความชั่วและการทำความดีของเราอิงอาศัยความเป็นจริงที่ว่า การเลือกและการตัดสินใจของเราไม่ได้

^{๓๘} G.P. Malalasekera, edit., *Encyclopedia of Buddhism*, Vol. V, p.279.

^{๓๙} P.A. Payutto, *Good, Evil and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching*, p. 86.

ถูกตีกรอบและถูกกำหนดทั้งหมด และในความหมายนี้จึงเป็นอิสระ^{๔๐} ด้วยการทดสอบเจตจำนงเสรีของเขาเอง มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของเขาสำหรับสิ่งที่ดีต่อตัวเองเท่า ๆ ต่อกันอื่น ในแนวทางนี้ มนุษย์จึงเป็นนายเหนือชะตากรรมของตัวเอง

๒.๒.๕ แนวความคิดของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง

เราได้อภิปรายเจตจำนงเสรีและค้นพบว่าเจตจำนงเสรีไม่ใช่เป็นเจตจำนงเสรีโดยสมบูรณ์ เพราะมันเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่กำหนดสถานะของมนุษย์ในชีวิตของเขา ชีวิตของเขาเป็นตัวหลักของปัจจัยการตามขอบข่ายในปฏิจจสมุปบาท ในระดับใด ๆ แนวคิดเรื่องเจตจำนงเสรีถูกอภิปรายในระดับความจริงเชิงสมมติ(สมมติสัจจะ) ส่วนความจริงระดับปรมาตม์ (ปรมาตม์สัจจะ) นั้นอยู่เหนือการตีความหมายของเจตจำนงเสรี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ทุก ๆ คนครอบครองเจตจำนงเสรีตามธรรมชาติ (ความสามารถเริ่มการกระทำและความคิดโดยจงใจ) มนุษย์มีอิสระที่จะทดสอบเจตจำนงเสรีของพวกเขาตามหลักของกฎปฏิจจสมุปบาท (ปัจจัยการ) อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาไม่แนะนำให้บุคคลหยุดอยู่เพียงเจตจำนงเสรี แต่กระตุ้นให้เรามุ่งมันไปสู่ความเป็นอิสรภาพของเจตจำนง ซึ่งอยู่เหนือพลังของเจตจำนง ยกตัวอย่างเช่น โดยปกติจิตของมนุษย์ตั้งอยู่บนความอยาก ความยึดมั่นและความไม่รู้ แต่สำหรับพระอรหันต์ (บุคคลผู้บรรลุธรรม) พ้นออกไปอยู่บนระดับของปรมาตม์สัจจะ จิตของท่านอิสระจากสิ่งเหล่านี้ จึงมีอิสรภาพแห่งเจตจำนงโดยสมบูรณ์

เรามาสวมตีกันว่าคนที่เสพติดยาเสพติดหรือสุรา เราสามารถพูดว่าเขาเป็นทาสนิสสัยของเขา และเขาควบคุมตัวเองไม่ได้

“แม้ว่าเขาทุกุทรมานสาหัสทางร่างกายและทางจิตใจ เป็นเพราะนิสสัยที่ไม่ดีของเขา เขาไม่มีบุคลิกที่เข้มแข็งพอจะห้ามนิสสัยที่ไม่ดี เขาไม่มีอิสระที่จะทำอย่างนั้น เพราะว่าเขาถูกปรุงแต่งต่ออาการแผ่ของสภาวะที่ไม่สามารถที่จะใช้ธาตุของเจตจำนงเสรีกับสิ่งที่เขาได้รับมอบในฐานะที่เป็นมนุษย์”^{๔๑}

คนอื่นที่ไม่เสพติดสารัตถะประเภทใด ๆ เป็นอิสระจากส่วนเพิ่มและอิทธิพลที่ไม่ดีของส่วนเกินจะไม่กระทบต่อตัวเขา ในแนวทางเดียวกัน โดยปกติจิตมนุษย์ถูกครอบคลุมโดยกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธและความหลง แม้ว่าเขาได้รับมอบเจตจำนงเสรี เขาก็ไม่สามารถทดสอบมันได้ เพราะว่าจิตของเขาถูกครอบงำด้วยกิเลส เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้พระอรหันต์จึงถูกเรียกว่าเป็นบุคคลที่ครอบครองอิสรภาพของการกระทำหรืออิสรภาพของเจตจำนง เพราะจิตของท่านเป็นอิสระจากความยึดมั่นทั้งหลายทั้งปวง เช่น ความอยาก (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) จากนั้นเจตจำนงเสรีสามารถถูกมองได้ในฐานะเครื่องมือสนับสนุนให้บรรลุอิสรภาพของเจตจำนงอีกประการหนึ่งด้วย

“จริงอยู่มันเป็นไปได้ที่จะยืนยันว่าด้วยการกระทำที่กล้าหาญต่อธาตุของเจตจำนงเสรีด้วยสิ่งที่มนุษย์ได้รับมอบ เขาสามารถที่จะทำตัวเองมุ่งไปสู่ความไม่มีเงื่อนไขโดยสมบูรณ์ด้วยตัวเองจากปัจจัยที่กระทบตัวเขาและเขาสามารถตัดห่วงโซ่แห่งเหตุปัจจัย จากนั้นเขาก็จะควบคุมจิตเขาเองได้โดย

^{๔๐} Cf.K.N. Jayatilleke, *Ethics in Buddhist Perspective*, pp.6-14.

^{๔๑} G.P. Malalasekera, edit., *Encyclopedia of Buddhism*, Vol. V, p.274.

สมบูรณ์ (เจโตวิปปิตโต) เขาสามารถที่จะเพลิดเพลิน เขาสามารถโดยเท่าเทียมกันที่จะไม่กระตุ้นสิ่งใดก็ตามที่เป็นความคิด/เจตจำนง ซึ่งเขาไม่ต้องการจะให้เพลิดเพลิน เขามาสู่สภาวะของอิสรภาพที่ไม่ปรุงแต่ง (อสังขาร) จากสังโยชน์ (โยคักขมะ) และสภาวะที่รับรู้โดยทั่วไปว่านิพพาน”^{๔๒}

ด้วยการบรรลุภาวะอิสรภาพของเจตจำนง พระอรหันต์ถูกพิจารณาว่าเป็นมนุษย์ผู้เป็นอิสระจากทุก ๆ สิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ไม่มีความทุกข์สำหรับเขาผู้ที่สิ้นสุดการเดินทาง ผู้ที่ถูกปลดปล่อยจากความเศร้าโศก ผู้ที่ปลดปล่อยตัวเองจากทุกด้าน ผู้ที่แกว่งออกจากสิ่งบังตา”^{๔๓}

ตามหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา มีการกระทำที่เป็นความดีหรือความชั่วทางจริยธรรม การกระทำที่ไม่เป็นทั้งความดีและความชั่ว และการกระทำที่นำไปสู่การดับสิ้นของการกระทำ แม้อย่างไรก็ตาม การกระทำดีก็เป็นสิ่งจำเป็นในการบรรลุพระนิพพาน จุดหมายสูงสุดของชีวิตพรหมจรรย์ คือการบรรลุธรรม เป็นผู้ที่อยู่เหนือทั้งความดีและความชั่ว ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า

“สิ่งทั้งหลายที่เป็นกุศล (ธรรมะ) เธอจะต้องละ จะป่วยกล่าวไปไปถึงสิ่งที่เป็นอกุศล (อธรรมะ)”

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คนบรรลุนิพพานได้ครั้งเดียว เขาสูญเสียทุก ๆ สิ่ง ทั้งกุศลและอกุศล เพียงคนต้องการแพที่จะข้ามแม่น้ำ ครั้งหนึ่งเขาได้ข้ามแม่น้ำไป เขาสามารถสละได้แม้กระทั่งแพ นานเท่าที่มีการกระทำทางจริยธรรมที่เกี่ยวข้อง การกระทำของพระอรหันต์อยู่เหนือการแบ่งแยกทั้งความดีและความชั่ว เพราะว่าการกระทำของท่านไม่มีรากเหง้าแห่งความอยาก (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) แนวคิดนี้ซึ่งดำรงอยู่ในระดับของปรมัตถสัจจะถูกรองรับโดยนารทมหาเถระ ในหนังสือพุทธธรรมว่า

“การกระทำของพระอรหันต์ ผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ไม่เป็นทั้งความดีหรือความชั่ว เพราะที่ท่านไปเหนือทั้งความดีและความชั่ว นี้ไม่ได้หมายความว่าท่านอยู่เฉย ๆ ท่านตื่นตัว แต่กิจกรรมของท่านปราศจากตัวตนและมุ่งที่จะช่วยผู้อื่นให้ดำเนินบนอริยมรรค การกระทำของท่าน โดยธรรมชาติถูกยอมรับว่าเป็นความดี ปราศจากแรงจูงใจที่จะทำแก่ตัวเอง ท่องที่บริสุทธิ์ที่สุดไม่สามารถจะทำให้บริสุทธิ์ขึ้นไปอีก ท่านไม่สั่งสมการกระทำที่เป็นกรรมใหม่ ๆ”

จากประโยคนี้ เป็นที่ชัดเจนโดยปราศจากความสงสัยว่าพระอรหันต์เป็นบุคคลที่ดำรงชีวิตในโลก แต่จิตของท่านไม่สัมผัสความสุขความทุกข์แบบชาวโลก เพราะว่าได้บรรลุภาวะของอิสรภาพแห่งเจตจำนง

^{๔๒} Ibid., p.276.

^{๔๓} Dh. 90 (Tr.) by S.Radhakrishnan.

๒.๒.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมและจริยธรรม

ความเชื่อกฎแห่งกรรม (กรรมวาที)

เรามุ่งหมายที่จะวิเคราะห์แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยกฎแห่งกรรมในความสัมพันธ์กับจริยธรรม อย่างที่เราได้อภิปรายกันในบทก่อนว่า มนุษย์ถูกมองได้ในสองระดับ ระดับของสมมติสัจจะและระดับปรมาตสัจจะ คำว่า “กรรม” เราจะโยงในความหมายระดับแรก เขาเป็นผู้กระทำความผิด การกระทำที่เป็นกรรม เราจะเริ่มโดยการอภิปรายคำจำกัดความและขอบข่ายความหมายของกรรม สิ่งนี้จะถูกตามด้วยการวิเคราะห์ชนิดของกรรมที่ดำรงอยู่ ขณะที่การให้คำจำกัดความของกรรมจะชัดเจนมากยิ่งขึ้น เราจะอภิปรายประเภทของการตัดสินใจ ซึ่งถูกแทนด้วยการกระทำที่เป็นกรรมและวิบากที่จะส่งผลให้เคลื่อนไปสู่ความหลุดพ้น จากนั้นเราก็จะบรรยายความแตกต่างระหว่างเจตจำนงเสรีและแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยอิสรภาพของเจตจำนงที่เชื่อมโยงไปสู่กรรม สุดท้ายเราจะก้าวไปเหนือขอบข่ายของสมมติสัจจะและเข้าสู่ความจริงระดับปรมาตสัจจะโดยการอภิปรายกฎแห่งกรรมที่เชื่อมโยงอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) ภาษาบาลี คำว่า “กรรม” มีความหมายทางภาษาว่าการปฏิบัติหรือการกระทำ โดยทั่วไปกรรมหมายรวมเอาทั้งการกระทำที่ดีและไม่ดี ในความหมายระดับปรมาตสัจจะ กรรมเชื่อมโยงกับการกระทำทั้งที่มีศีลธรรมและไร้ศีลธรรมทั้งหมด อย่างไรก็ตาม การกระทำที่ปราศจากความตั้งใจหรือความรู้สึกตัวไม่จัดเป็นกรรมได้ เพราะขาดเจตนาที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการให้ความหมายของกรรม พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม การมีเจตนาแล้วกระทำทางกาย วาจาและใจ”^{๔๔} การกระทำซึ่งกระทำโดยที่มีเจตนาและประจักษ์ด้วยตนเองและถูกเรียกว่ากรรม เพราะว่าพวกมันเป็นสาเหตุของผลวิบากในอนาคต “การกระทำอย่างอื่นซึ่งไม่มีเจตนาหรือไม่สัมปยุตด้วยเจตนาจะไม่นำวิบากใด ๆ มาให้ในอนาคต”^{๔๕}

ยกตัวอย่างเช่น ยุงบินมาเกาะที่แขนของชายคนหนึ่ง และเขาใช้มือตบ ซึ่งทำให้ยุงที่ดูเหมือนไม่ใช่แมลงตาย การกระทำอย่างนั้นเป็นการกระทำที่มีเจตนา เพราะฉะนั้นจึงเป็นกรรมที่ประกอบด้วยผลรุนแรง ขณะที่อีกคนหนึ่งวางมือลงและปิดยุงออกโดยไม่รู้สึกรู้สีกด้วยปลอกหมอนโดยปราศจากความตั้งใจเพราะฉะนั้นการกระทำของเขาจึงเป็นเพียงกิริยา แต่ไม่เป็นกรรมเพราะว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา กรรมเกิดจากการกระทำที่มีเจตนา แม้ว่าจะมีความหมายที่ครอบคลุมการแสดงออกที่หลากหลายของพฤติกรรม เมื่อเราเข้าใจกฎแห่งกรรมมากขึ้น เราจะตระหนักว่าเราต้องระมัดระวังต่อการกระทำ คำพูดและความคิดมากขึ้น และวิธีที่เป็นการเคารพผู้อื่นในฐานะที่เราเป็นเวไนยสัตว์ด้วยกัน โดยสรุปกรรมมีความหมายที่กว้างมาก

ทัศนะเกี่ยวกับกรรมของพระพุทธศาสนา ไม่มีพื้นที่สำหรับเทววิทยา รหัสยนิยมหรือพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ มันดำเนินไปอย่างธรรมดาสามัญแต่แน่นอน และเป็นกฎที่การกระทำความดีให้รางวัลตอบแทนและการกระทำความชั่วได้รับการลงโทษ หลังจากการกระทำทุกอย่างก็จะมีวิบากผลตามมา

^{๔๔} A.III.p.415.

^{๔๕} Phra Khantipalo, *Buddhism Explained* (Bangkok : Mahamakut Rajavidyalaya Press, 1994), p.32.

โดยไม่ต้องอ้อนวอนร้องขอใด ๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง เราถูกจำกัดแน่นอนที่จะรับผลที่เราได้กระทำลงไป จากจุดยืนนี้ ความเข้าใจกฎแห่งกรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งก่อนที่เราจะกระทำพฤติกรรมใด ๆ ออกไป

ในส่วนคุณสมบัตินี้ กรรมสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. อกุศลกรรม การกระทำที่เป็นอกุศล มีรากเหง้ามาจากคุณลักษณะที่เป็นอกุศล อย่างความโลภ ความโกรธ และความหลง

๒. กุศลกรรม การกระทำที่เป็นกุศล มีรากเหง้ามาจากคุณสมบัตินี้ที่เป็นกุศลอย่างความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง^{๔๖}

กรรมสามารถแบ่งออกได้ตามทวารหรือช่องทางที่แสดงออกมา ดังนี้

๑. กายกรรม การกระทำทางกาย

๒. วจีกรรม การกระทำทางวาจา

๓. มโนกรรม การกระทำทางใจ^{๔๗}

กรรมถูกแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ตามแนวทางของการให้ผล (วิบากกรรม) ดังนี้

๑. กรรมดำมีผลดำ กรรมประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจาและการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำที่เบียดเบียน ยกตัวอย่างเช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิเวศทางกาม การพูดเท็จและการดื่มสุราเมรัย

๒. กรรมขาวมีผลขาว กรรมประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียน เช่น การกระทำที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิเวศในกาม การพูดเท็จและการดื่มสุราเมรัย

๓. กรรมทั้งดำและขาวให้ผลทั้งดำและขาว กรรมประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจาและการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำทั้งที่มีส่วนของการเบียดเบียนและมีส่วนของการไม่เบียดเบียน อย่างเช่น การกระทำเป็นปกติประจำวันของคนส่วนใหญ่

๔. กรรมไม่เป็นทั้งดำและขาวให้ผลที่ไม่ดำและไม่ขาว ซึ่งนำไปสู่การดับกรรม กรรมประเภทนี้เป็นเจตนาที่อยู่เหนือกรรมสามประเภทที่ระบุเอาไว้ข้างบน กรรมประเภทนี้เชื่อมโยงถึงการปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา นั่นคือ การตรัสรู้ การปฏิบัติอย่างนั้นเป็นเค้าโครงของ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่รู้จักกันในฐานะไตรสิกขา^{๔๘}

การให้ผลของกรรมดำเนินไปด้วยกฎง่าย ๆ ที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ความสัมพันธ์ของกรรมและวิบากเป็น “เหมือนกับเมล็ดพันธุ์และผลของมัน เมล็ดก็คือกรรมและผลที่เกิดจากต้นไม้ก็คือวิบาก”^{๔๙} อย่างไรก็ตาม หากปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้องของความสัมพันธ์ระหว่างกฎแห่งกรรมและบัญญัติทางสังคม บุคคลอาจพลัดตกไปสู่คำถามที่ว่า “การกระทำความดีย่อมนำไปสู่ผลดี การกระทำ

^{๔๖} A.I.p.104.

^{๔๗} M.I.p.373.

^{๔๘} D.I.p.230.

^{๔๙} Narada, *The Buddha and His Teachings*, (Singapore : Buddhist Meditation Center),p.197.

ความช่วยยอมนำไปสู่ผลที่ไม่ดี เป็นความจริงหรือไม่?” การเริ่มตอบคำถามนี้ เราต้องมองไปที่ระดับต่าง ๆ ของการให้ผลของกรรม ๔ ประเภท ดังนี้

๑.ระดับภายในหรือระดับจิตใจ ผลของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลจะถูกนำเสนอในรูปแบบของความโน้มเอียงทางจิตใจ ความโน้มเอียงทางจิตใจนี้สร้างลักษณะพฤติกรรมทางจิตใจทั้งด้านดีและด้านไม่ดี

๒.ระดับร่างกาย ในขั้นนี้ผลอยู่ในรูปแบบของบุคลิกลักษณะ กิริยาอาการ และความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ความโน้มเอียงเหล่านี้และผลของกรรมนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการให้ผลของกรรมระดับที่หนึ่ง

๓.ระดับประสบการณ์ชีวิต ในขั้นนี้ผลของกรรมสามารถสร้างประสบการณ์ทั้งที่น่าพอใจและไม่พอใจในชีวิตของเรา เป็นต้นว่าความเจริญรุ่งเรืองหรือความตกต่ำ ความล้มเหลวหรือความสำเร็จ ความมั่งคั่ง สุขสบายและการสรรเสริญ เราเริ่มที่จะมองเห็นวิถีที่กรรมให้ผลต่อประสบการณ์ชีวิตที่เป็นปัจเจกบุคคลของเรา

๔.ระดับสังคม ในความหมายที่กว้างกรรมให้ผลระดับสังคมโดยภาพรวม มันนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองหรือความเสื่อม ความบรณานหรือความขัดแย้งในสังคมทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น สมมติว่าประชาชนตัดสินใจที่จะตัดป่าไม้โดยปราศจากการให้ความสนใจต่อสิ่งแวดล้อม ผลของการกระทำที่ไร้ความคิดนี้ก็ก่อให้เกิดระดับอีกซิเจนต่ำต่อสังคมโลกทั้งหมด

การใส่ผลของกรรมลงในถ้อยคำธรรมชา เราอาจพูดว่า トラบเท่าที่การกระทำอย่างหนึ่งถูกกระทำ จิตของเราจะสร้างวิบากกรรมในรูปแบบของความสนใจ ความชอบ ความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ลักษณะนี้เป็นระดับที่หนึ่ง จากนั้นไปกรรมก็จะกลายมาเป็นบุคลิกลักษณะของผู้กระทำในฐานะที่เป็นความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ลักษณะนี้เป็นระดับที่สอง เพราะความโน้มเอียงที่มีอยู่ในจิตของเราจะส่งผลต่อกรรมโดยสร้างผลวิบากต่าง ๆ อย่างเช่น ความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองหรือประสบสิ่งตรงกันข้าม ลักษณะนี้เป็นระดับที่สาม และผลของการกระทำของแต่ละปัจเจกบุคคลจะส่งผลต่อสังคมในรูปแบบของความเจริญหรือความเสื่อม ความกลมกลืนหรือความแตกแยก ลักษณะนี้เป็นระดับที่สี่ ในการทดสอบระดับทั้งสี่ของการให้วิบากกรรม เราก็รู้ความจริงว่าการทำความดีนำไปสู่ผลดี และการทำความชั่วนำไปสู่ผลที่ไม่ดี ไม่เพียงแต่สำหรับตัวเราเองแต่สำหรับจักรวาลทั้งหมดที่พวกเขาอยู่ ดังที่ดำรัสของพระพุทธรเจ้าแสดงเอาไว้ว่า

“บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น

ผู้กระทำความดี ย่อมได้รับผลดี

ผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”^{๕๐}

พระดำรัสนี้จัดอยู่ในระดับของสมมติสัจจะ เพราะว่ามันมุ่งไปที่ความรับผิดชอบและส่งผลตรงต่อ

^{๕๐} S.I. p.227.

ปัจเจกบุคคล ในกระบวนการของการให้ผลของกรรม โยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับของประสบการณ์ชีวิต มีความถึงพร้อม (สัมปัตติ) ๔ ประการ และความบกพร่อง (วิปัตติ) ๔ ประการ ดังนี้

๑.คติสัมปัตติ สถานที่เหมาะสม

๒.อุปสัมปัตติ ความพร้อมของบุคลิกและความสมบูรณ์ของร่างกาย

๓.กาลสัมปัตติ ความพร้อมของโอกาส ความเหมาะสมเจาะของเวลา และความเอื้ออำนวยของกาลเวลา

๔.ปโยคสัมปัตติ ความพร้อมของความเพียรพยายาม ความเหมาะสมของความเพียร หรือความสำเร็จของการกระทำ^{๕๑}

ในคู่แรก การได้เกิดในชุมชนมั่งคั่งและมีการศึกษาที่ดีทำให้มีโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้า ในทางตรงกันข้ามก็จะแตกต่างกันอย่างมากกับผู้ที่เกิดในชุมชนที่ยากจนขัดสน ซึ่งต้องใช้สติปัญญาและความพากเพียรมากกว่าจึงจะประสบความสำเร็จ

ในคู่ที่สอง ความงามหรือความอัปลักษณ์ ความมีศักยภาพหรือไร้ศักยภาพทางร่างกายเป็นองค์ประกอบที่ขัดขวางหรือส่งเสริมบุคคลให้สำเร็จ ลักษณะที่น่าประทับใจและบุคลิกที่งดงามมักจะส่งเสริมสร้างสรรค้ไปสู่ระดับขั้นทางสังคมและสร้างความสำเร็จ ระหว่างบุคคลสองคนที่มีคุณสมบัติเท่า ๆ กัน บุคลิกที่ประทับใจหรืองดงามย่อมเปลี่ยนแปลงไปสู่ความก้าวหน้าที่ดีกว่า เช่นเดียวกันบุคคลที่ไร้ความสามารถต้องทำงานหนักสองเท่าเมื่อเทียบกับบุคคลที่มีศักยภาพสมบูรณ์ในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ ในคู่ที่สาม ช่วงเวลาหรือโอกาสที่เหมาะสมและช่วงเวลาและโอกาสที่ไม่เหมาะสมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมหรือขัดขวางบุคคลทั่วไป ขณะเดียวกันในเวลาที่ยากลำบากสังคมยอมรับ นักกีฬาก็จะกลายเป็นคนที่มีชื่อเสียงและมีเกียรติ

ในคู่ที่สี่ กระบวนการให้ผลของกรรม ความพร้อมพร้อมของความพยายามหรือความบกพร่องของความพากเพียรจะมีบทบาทสูงมาก

“ด้วยความพยายามในปัจจุบัน เราสามารถสร้างกรรมใหม่ ชุมชนใหม่ สิ่งแวดล้อมใหม่ หรือแม้แต่โลกใบใหม่ ด้วยการอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมและพร้อมไปด้วยปัจจัยที่ส่งเสริมทั้งปวง ถ้าบุคคลไม่เพียรพยายามอย่างจริงจัง บุคคลก็จะไม่เพียงสูญเสียโอกาสทองเท่านั้นแต่ยังทำลายตัวเองลงอีกด้วย”^{๕๒}

๒.๓ หลักจริยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ เบญจศีล^{๕๓}

“เบญจศีล” แปลว่า ความปกติดีงาม ๕ หมายถึงความประพฤติดีทั้งกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มี ๕ ข้อ ดังนี้^{๕๔}

^{๕๑} Vbh. p.339.

^{๕๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๘๖-๒๘๓/๔๐๓-๔๐๕. ;อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๓๐๐.

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้(วันลักขโมย)
๓. กามสุมิฉฉา จารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤตินอกในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชชพมาทภูฏานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เบญจศีลนี้มีสาระสำคัญอันแสดงเจตนารมณ์แห่งบัพัญญัติดังนี้^{๕๕}

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจร^{๕๖} ซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์ก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๒. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๓. กามสุมิฉฉา จาราเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการประพฤตินอกในกามในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการประพฤตินอกในกามก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการพูดเท็จในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการพูดเท็จ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการพูดเท็จก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๕. สุราเมรยมชชพมาทภูฏานา เวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคต

^{๕๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๔/๗๐๓-๗๑๑/๔๔๗-๔๕๓.

^{๕๖} “กามาวจร” แปลว่าท่องเที่ยวไปในกามภพ เกี่ยวข้องอยู่กับกาม หมายถึงขันธ ธาตุ อายตนะ และสรรพสิ่งที่มีอยู่ในกามภพตั้งแต่เวจีมหานรกจนถึงสวรรค์ปรนิมิตวสวัตดี

ด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ นอกจากนี้ ยังมีสาระสำคัญอันแสดงคุณภาพทางจิตของบุคคลผู้ถือปฏิบัติงดเว้นศีลสิกขาบทแต่ละข้อ เป็นจิตที่มีข้อธรรมในหมวดอิทธิบาทเป็นประธาน ดังนี้

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์ก็เกิดขึ้น

ลักษณะท่าทีของจิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๒. อทินนาทานเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ก็เกิดขึ้น

ลักษณะท่าทีของจิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๓. กามสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการประพฤตินอกในกามในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการประพฤตินอกในกามก็เกิดขึ้นลักษณะท่าทีของจิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัสสัมปยุต

ด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการพูดเท็จในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการพูดเท็จ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการพูดเท็จก็เกิดขึ้น

ลักษณะท่าทีของจิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความตั้งใจ กิริยาที่ตั้งใจ ภาวะที่ตั้งใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทก็เกิดขึ้น

ลักษณะท่าทีของจิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความตั้งใจ กิริยาที่ตั้งใจ ภาวะตั้งใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๒.๙.๒ อุโบสถศีล^{๕๗}

“อุโบสถศีล” แปลว่า ศีลของผู้เข้าอยู่ใกล้/อยู่จำ” มีหลักการดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ (เว้นลักขโมย)
๓. อพรหมจริยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติกกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ (เว้นจากการร่วมประเวณี)

๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นจจคีตวาทิตวิสูกทสสนมาลาคนธวิลปนธารณมณฑลวิภูสณภูฏานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้อศึกต่อพรหมจรรย์ (แก่กุศล) การทอดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งเป็นใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

^{๕๗} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖-๒๘๗, อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๑-๔๓/๓๐๓-๓๑๒.

๘. อุจจาसनมหาสยนา เวรมณี เจตนาจเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่หุรหุราฟุ่มเฟือย อุโบสถศีลทั้ง ๘ ข้อมีสาระสำคัญอันแสดงเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติดังนี้

ในเบื้องต้น บุคคลผู้ประสงค์จะรักษาอุโบสถศีลพึงระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยกล่าวคือ รักษาพรหมอุโบสถโดยการระลึกถึงพระพุทธคุณ ๙ มีว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์เป็นพระอรหันต์เป็นต้น” เพื่อทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ต่อจากนั้น จึงรักษาอัมมอุโบสถโดยการระลึกถึงโลกุตตรธรรม ๙^{๕๘} ต่อจากนั้นรักษาสังฆอุโบสถโดยการระลึกถึงอริยบุคคล ๘ มีโสดาบันเป็นต้น ต่อจากนั้นรักษาเทวตาอุโบสถโดยการระลึกเทวตาชั้นจาตุมมหาราชเป็นต้น เพื่อทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องใส เกิดความปราโมทย์ต่อจากนั้นจึงกำหนดใจสมาทาน ยึดเอาปฏิบัติทาของพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นแบบอย่าง กำหนดใจถือปฏิบัติ ดังนี้

๑. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณทาวุสและคัตราวุส มีความละอาย มีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณทาวุสและคัตราวุส มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉันี่ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ^{๕๙}

๒. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือรับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ถือเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาด อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉันี่ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๓. พระอรหันต์ทั้งหลายละการกระทำอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์^{๖๐} คือประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม(การร่วมประเวณี)อันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละการกระทำอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉันี่ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๔. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉันี่ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๕. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉันี่ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และ

^{๕๘}โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ; อง.ติก.อ. ๒/๗๑/๒๑๘.

^{๕๙}คำว่า “อุโบสถ” แปลว่า “สถานที่หรือกาลเป็นที่เข้าอยู่/อยู่จำ” ในที่นี้หมายถึงศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาในวันพระขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ (หรือ ๑๔ ค่ำในเดือนขาด)

^{๖๐}“พรหมจรรย์” ในที่นี้ หมายถึงเมถุนวิริติ คือการงดเว้นจากเมถุนธรรม เว้นจากการร่วมประเวณี เว้นจากการเสพสังวาสกัน; ที.สี.อ. ๑๘๙/๑๖๐.

รักษาอุโบสถ

๖. พระอรหันต์ทั้งหลายฉันมื้อเดียว^{๖๑} ไม่ฉันตอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันอาหารในเวลาวิกาลอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็กินมื้อเดียว ไม่บริโภคตอนกลางคืน เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉัน เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๗. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล และจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดชีวิต แม้เราเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล และจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉัน เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๘. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำคือบนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็กะเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำ คือบนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่ฉัน เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ^{๖๒}

๑.๕ ทศศีล^{๖๓}

“ทศศีล” แปลว่า ความปกติดีงาม ๑๐ หมายถึงความประพฤติดีทางกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มี ๑๐ ข้อ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้(เว้นลักขโมย)
๓. อพฺรหมจฺริยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติกกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์(เว้นจากการร่วมประเวณี)

๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยง

^{๖๑}คำว่า “ฉัน(กิน)มื้อเดียว” หมายถึงการฉัน(กิน)ในเวลาตั้งแต่รุ่งอรุณขึ้นไปจนถึงเที่ยงวัน จะฉัน ๒ ครั้ง ๓ ครั้งหรือ ๔ ครั้งก็ถือว่าเป็นการฉันมื้อเดียว ; ม.ม.อ. ๒/๒๒๕/๓.

^{๖๒}นอกจากนี้ในยังมีอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๙ ปรากรกฎในนวังคุโปสถสูตร เนื้อหาของข้อ ๙ มีว่า “บุคคลมีจิตเมตตา แผลไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผลไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหคคคะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีคามเปียดเบียนอยู่” ; อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๘/๔๖๗-๔๖๙

^{๖๓}ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒, ขุ.ขุ.อ. ๒/๑๕-๑๗.

แล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นจจคีตวาทีตวิสุททสสนา เวมณี เจตนางดเว้นจากการพ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้อศึกต่อพรหมจรรย์

๘. มาลาคนธวิเลปนธารณมณฑลวิภูสนภูฐานา เวมณี เจตนางดเว้นจากการทตพรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งเป็นใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๙. อุจจาसनมหาสนา เวมณี เจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย

๑๐. ชาตรูปรชตปฏิคคหณา เวมณี เจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน

ทศศีลนี้เป็นสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้สำหรับผู้บวชเป็นสามเณร^{๖๔} สำคัญอันแสดงเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติทศศีลนี้โดยส่วนใหญ่ไม่ต่างจากเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติเบญจศีลและอุโบสถศีลดังที่จะแสดงไว้ข้างหน้า ในตอนที่ว่าด้วยเบญจศีลและอุโบสถศีล เพียงแต่ในเวลาสมათานกำหนดใจถือปฏิบัติสามเณร (หรือคฤหัสถ์ผู้บำเพ็ญตนเป็นอนาคาริก) ต้องกล่าวคำสมათานรวมเท่านั้น^{๖๕} เมื่อละเมิดศีลข้อหนึ่งก็ถือว่าศีลขาดทั้งหมด^{๖๖}

๒.๓.๕ แนวคิดพระพุทธศาสนาว่าด้วยนิพพาน

นิพพานเป็นภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “นิรวาน” แปลว่าความดับดับค้นหา หรือความดับกิเลสและดับทุกข์ หรือ สภาวะที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียดแทง หรือสภาวะที่ออกไปจากค้นหาที่เชื่อว่าวนะได้ เพราะเป็นสิ่งร้อยภพน้อยภพใหญ่ไว้ไม่ให้สัตว์ออกจากภูมิทั้ง ๓๑ นิพพานเป็นความดับเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เพราะดับเหตุหรือโลภะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ องค์ธรรมของสมุทัยสังคคือ โลภะหรือดับค้นหา นิพพานเป็นการดับกิเลสและขันธ ๕ และนิพพานเป็นชื่อหนึ่งของนิโรธ ดังนั้นนิพพานกับนิโรธจึงเป็นสิ่งเดียวกัน จัดได้ว่าเป็นความจริงสูงสุด เป็นสภาวะที่สมบูรณ์ เป็นความดีขั้นสูงสุด เป็นสภาวะที่เที่ยงแท้ เป็นสุขนิรันดร์ เป็นอมตะ นิพพานเป็นอารมณ์ของโลกุตตรมรรคจิตและผลจิต และเป็นอสังขตะ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าววว่า ในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรค จิตเป็นใหญ่ในการให้เกิดขึ้นและเป็นเหตุปัจจัยแห่งญาณ (ญาณในที่นี้หมายถึงมัคคญาณ) จิตที่สัมปยุตด้วยญาณนั้นมีนิโรธเป็นโคจร ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบัน และด้วยญาณในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรคอย่างนี้ ลักษณะแห่งนิพพานคือสงบสุขของนิพพานคือไม่เคลื่อน และพระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ความสุขนอกจากพระนิพพานไม่มี นิพพานมิได้มีความหมายเป็นบ้านเมือง หรือโลกของพระเป็นเจ้าของที่เต็มไปด้วยความสุขชนิดที่เฝฝันกันและเป็นอยู่อย่างนิรันดร์

^{๖๔} พระราหุลกุมารบวชเป็นสามเณรรูปแรกนั้น ยังไม่ได้มีการกำหนดให้รักษาศีล ๑๐ ผู้ประสงคจะบวชรับเพียงไตรสรณคมน์ว่า “พุทธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ” เท่านั้นก็สำเร็จเป็นสามเณรได้

^{๖๕} คำว่า “สมათาน” หมายถึงการแสดงเจตนาไว้ตั้งแต่แรกที่จะสมათานถือปฏิบัติรวมทุกข้อให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ได้หมายถึงสมათานรวมเป็นกลุ่ม สามเณรกล่าวคำสมათานรวมว่า “มยํ (หรือ อหํ) ภนฺเต สรณํ สึลํ ยาจาม(หรือยาจามิ)”

^{๖๖} ขุ.ข.อ. (ไทย) ๓๙/๓๑-๓๒(ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์).

นิพพานมิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอดของตัวตนจากโลกนี้ไปสู่โลกเช่นนั้น หรือภาวะแห่งความมีตัวตนเช่นนั้น แต่ວານิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร้าร้อนเผาผลาญ ดับไฟราคะ ดับไฟคือโทสะ ดับไฟคือโมหะ คือความเสียดแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเป็นอย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิง ความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ว่าเป็นอนันตกาลคือมีอยู่ในที่ทุกแห่งและทุกเวลาพร้อมที่จะปรากฏแก่จิตซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ จึงกล่าวได้ว่า นิพพานมีสภาพเป็นนิรันดร์ มีอยู่ทุกที่ทุกแห่งทุกเวลาอย่างไม่มีขาดระยะ ใกล้ชิดติดอยู่กับตัวเราในวิภูฏสงสารนี้เอง หากแต่เข้าไม่ถึงหรือมองไม่เห็น เพราะจิตมีกิเลสเป็นเปลือกชนิดหนึ่งห่อหุ้มอยู่

มองย้อนดูอีกทางหนึ่งจะเห็นว่ากิเลสและความทุกข์ไม่อาจมีอยู่ในสภาพความเป็นอย่างนั้นเลย ฉะนั้นจึงกล่าวว่านิพพานไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกิเลสและกองทุกข์ แต่เป็นแดนที่ดับสนิทของกิเลสและความทุกข์ เมื่อจิตประกอบด้วยปัญญา (โลกุตระปัญญา) มองเห็นสภาพแห่งความเป็นเช่นนั้นเองของนิพพาน หน่วงเอานิพพานนั้นเป็นอารมณ์ โดยมีความสอดสังเวชในความหลงของตนในกาลก่อนแล้ว กิเลสก็เริ่มเหือดแห้งไป ความทุกข์ก็เหือดแห้งไปตาม ฉะนั้นจึงกล่าวว่าพระนิพพาน เป็นธรรมเครื่องดับแห่งกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย

แต่เมื่อสรุปแล้วนิพพานนั้นก็คือสภาพอันเป็นความดับสนิทแห่งความเร้าร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดของมนุษย์ในทางจิตดังกล่าวแล้วกิริยาที่เป็นความเร้าร้อน เป็นต้นเหล่านั้นดับลงนั้นคือกิริยาที่จิตลุถึงความสิ้นกิเลสหรือลุนิพพาน เรียกว่าการนิพพาน การนิพพานของมนุษย์เราโดยที่แท้ก็คือความที่จิตของคนเราเข้าถึงสภาพความไม่มีความเร้าร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทง และความผูกพันร้อยรัดอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงโดยประการทั้งปวงนั่นเอง

ภาวะแห่งนิพพานและการนิพพาน ปรากฏขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกเพราะการเกิดขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เข้าถึงความดับสนิทแห่งความเร้าร้อนเป็นต้นนั้น เป็นบุคคลแรกในโลก การเกิดของพระองค์ก็คือการประสูติการตรัสรู้และการปรินิพพาน รวมกันทั้ง ๓ อย่างนั่นเอง ฉะนั้นการประสูติ การตรัสรู้และการปรินิพพานจึงเป็นของอันเดียวกัน (ตามสภาวะโดยนัยแห่งธัมมาธิฐาน) รวมเข้าด้วยกัน แล้วก็ป็นชัยชนะของโลก ในการที่มีผู้เอาชนะความเร้าร้อนความเสียดแทงและความผูกพันของโลกได้ และด้วยเหตุนี้เองท่านจึงกำหนดไว้ว่าเหตุการณ์ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีขึ้นในวันเดียวกันคือวันเพ็ญวิสาขบูชา

นิพพานเป็นสภาวะที่ดับเย็นสนิทของสิ่งที่เร้าร้อนเพราะอำนาจแห่งกิเลสตัณหา ดังบาลีว่า “วานสงขาทาย ตณฺหาย นิกฺขนตตฺตา นิพฺพาทิ วา เอเตน รากคฺคิอาทโกติ นิพฺพานํ” สภาพที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ หรือธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น ชื่อว่า นิพพานะ อะไรเป็นของร้อน? ชีวิตเป็นของร้อน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ วิญญาณ ผัสสะและเวทนาทั้งหมด ที่อาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้ซึ่งเป็นตัวชีวิต เป็นของร้อนร้อนเพราะอะไร? เพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่านี้เพราะไม่ถูกไฟคือนิพพาน ฉะนั้นนิพพานคือความเป็นของเย็นสนิท ของชีวิตซึ่งเคยเป็นของร้อนมาก่อนนั่นเอง นี่เป็น

นิพพานส่วนของบุคคลคนหนึ่ง ๆ ซึ่งเขาได้ทำให้ปรากฏขึ้นจากนิพพานใหญ่หรือนิพพานรวม ซึ่งเป็นนิรันดรหรือตั้งอยู่ตลอดอนันตกาล ไม่มีใครต้องบอกกล่าว เราก็อทราบได้ว่าโลกเราสมัยนี้เป็นโลกที่ร้อนยิ่งกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นเพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ในโลกได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเหตุที่คนในโลกยิ่งมีความเฉลียวฉลาดในทางสุมไฟเหล่านี้มากยิ่งขึ้น คนในโลกยิ่งไม่ทราบและไม่ถือว่าการดับไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะเป็นจุดหมายของชีวิต และกลับเป็นผู้แสวงหาความเพลิดเพลินในการสุมไฟเหล่านี้ขึ้นในโลกให้มากยิ่งขึ้นโดยไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะดับมันเลยแม้แต่น้อย โลกกลายเป็นของร้อนไปทุกปรมาณู เพราะคนในโลกลุ่มลุ่มด้วยจิตใจที่เต็มไปด้วยราคะโทสะ โมหะ ยิ่งกว่าเดิม ความเย็นของนิพพานไม่ปรากฏแก่โลกเลย จนกว่าเมื่อชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้องที่เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” และช่วยกันดับไฟให้ดับสนิทไป มนุษย์ส่วนใหญ่ได้แต่สาละวนอยู่กับการทรมาณเผาผลาญตัวเอง ไม่เคยรู้สึกในพระนิพพาน แม้แต่การฝันถึงโลกยังไม่ได้รับประโยชน์จากนิพพาน ซึ่งมีอยู่ในที่ทุกแห่งทุกเวลาเพราะความหลับไหลของชาวโลกเอง

นิพพาน เป็นสภาวะที่ปราศจากเครื่องเสียดแทง

อะไรเป็นเครื่องเสียดแทงยกตำ โลกหรือชีวิตที่กล่าวแล้วอีกนั่นเองเป็นของเสียดแทงยกตำ ในเมื่อบุคคลเข้าไปจับฉวยเอาด้วยความเขลาเข้าใจผิด หรือที่เรียกว่า “มิจฉาทิฐิ” บัดนี้โลกเราสาละวนอยู่แต่กับการเสียบลูกศรแห่งความอยากแลความยึดถืออนานาประการ ไม่เข้าใจตน ไม่เคยรู้สึกว่าจะภาวะแห่งการปราศจากการเสียบลูกศรนั้นเป็นอย่างไร เพราะพอเกิดมาก็มีลูกศรปักอกติดมาเสียดด้วยกันทุกคน โลกจึงยังไม่ได้รับประโยชน์จากนิพพาน สมดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้ แก่หญิงสหายของนางวิสาขาประมาณ ๕๐๐ คน ดังนี้ว่า “เมื่อโลกถูกเป็นไฟอยู่เป็นนิตย์ ทำไมจึงมีหัวเราะร่าเริงกันอยู่เล่า เธอทั้งหลายถูกความมืด (อวิชชา) ปกคลุม ไฉนไม่แสวงหาดวงประทีป (ญาณ ปัญญา) กันเล่า” ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่า “โลกถูกเป็นไฟ” หมายถึงโลกสันนิวาส (โลกคือหมู่มืด) ถูกไฟ ๑๑ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แผลเผาอยู่เป็นนิตย์ คำว่า “ความมืด” (อนธการ) หมายถึงอวิชชา คำว่า “ดวงประทีป” หมายถึงแสงสว่าง คือญาณ

พระนิพพานเป็นสภาพชนิดหนึ่งซึ่งเป็นนามธรรม เป็นความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุข อันแท้จริงความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง (ปฐมธาตุ) ก็ยังน้อยไป พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวงก็ยิ่งน้อยไป เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองจนตลอดอนันตกาล เราจึงกล่าวได้แต่เพียงว่าพระนิพพานคืออมตธรรม เป็นสิ่งไม่มีการตาย

พระนิพพานเป็นสิ่งที่คู่กันมากับคน : ถ้าจะให้เข้าใจความหมายอันแท้จริงของพระนิพพานได้ประจักษ์ชัดยิ่งขึ้น ก็ควรย้อนไปประลึกเรื่องธรรมดาเรื่องหนึ่งกล่าวคือเรื่องความเป็นมาแห่งแนวความคิดในทางปรัชญาของโลกทั่วไปให้สิ้นเชิง คือจำเดิมตั้งแต่มนุษย์เป็นมนุษย์ขึ้นมา ว่าความคิดในทางปรัชญาของมนุษย์ได้ก่อรูปขึ้นในทางจิตใจของมนุษย์และขยายตัวสูงขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ

อย่างไร นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักคิดในการแสวงหาสุขภาพจิตใจโดยไม่อาศัยวัตถุ และในที่สุดก็ได้พบสูงขึ้นมาโดยลำดับ ๆ ต่างศาสนาก็ต่างบัญญัติสิ่งสูงสุดยอที่ตนค้นพบนั้นว่าเป็นความหลุดพ้น หรือรอดพ้น สูงสุดยอด้วยกันทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้เองเมื่อเราได้พิจารณาจุดมุ่งหมายสุดท้ายของศาสนาในปัจจุบันนี้ ก็พบว่าสิ่งสูงสุดยอทุกศาสนานั้นเรียกกันว่าความรอดพ้น (Salvation) เหมือนกันหมด แม้จะมีชื่อเรียกโดยพยัญชนะเป็นอย่างอื่นบ้างในบางครั้ง แต่สำหรับความหมายแล้ว ย่อมเล็งถึงความรอดพ้นจากปวงทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

ในพระพุทธศาสนามีความรอดพ้นเรียกโดยชื่อว่าวิมุตติ คือความพ้นวิเศษ และนิพพานคือความที่สามารถดับสนิทไปได้ไม่มีส่วนเหลือ หรือนิสสรณะ กล่าวคือการก้าวออกไปเสียได้ ในส่วนของศาสนาอื่น ในส่วนของศาสนาอื่น ครั้นค้นเข้าก็จะพบความรอดพ้นที่มุ่งหมายไปในทำนองเดียวกัน แม้จะได้แสดงเหตุผลหรือแนวทางปฏิบัติแห่งความรอดพ้นอันเป็นจุดที่มุ่งหมายอยู่นั้นเองกล่าวคือความรอดพ้นจากทุกข์หรือสิ่งอันตนไม่ปรารถนา หยาบหรือละเอียดเพียงไหนก็ย่อมแล้วแต่ปัญญาของตนจะมองเห็น

ถ้าเราพิจารณาถึงตัวความรอดพ้นนั้นโดยละเอียด ก็ย่อมจะเห็นโดยประจักษ์ว่าความรอดพ้นนั้นเป็นสิ่งแนบชิดกันอยู่กับความต้องการของสัตว์โลก ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน สัตว์เดรัจฉานก็ต้องการความรอดพ้นจากสิ่งที่มีไม่ชอบเช่นเดียวกับมนุษย์ต้องการจนเราอาจจะเชื่อได้ว่าการต้องการความรอดพ้นนี้นับเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของสัตว์ เป็นมูลฐานแห่งสัญชาตญาณอื่น ๆ ที่เป็นไปเพื่อเอาชีวิตรอด หรือการคงมีตัวอยู่ของสัตว์ ความรอดพ้นจึงอยู่ใกล้ชิดกับความต้องการแห่งชีวิตจิตใจของสัตว์ด้วยเหตุนี้ ครั้นสัตว์นั้น ๆ เจริญรุ่งเรืองขึ้นในทางความคิดและปัญญา จนกระทั่งมีมนุษย์และพุทธบริษัทขึ้นในโลกซึ่งหมายความว่าระดับความคิดของสัตว์ในชั้นนี้สูงขึ้น ความรอดพ้นที่สัตว์ในชั้นนี้รู้จักปรารถนาจึงพลอยสูงขึ้นไปด้วยตามลำดับ ซึ่งจะต้องมีระดับหรือลักษณะทุก ๆ ประการ ได้สัดส่วนพอดีพอเหมาะกับความสูงแห่งความคิดของมนุษย์หรือสัตว์นั้นด้วย ด้วยเหตุนี้เองพระนิพพานจึงเป็นเหมือนสิ่งที่เป็นเป้าหมายที่อยู่ในเบื้องหน้าของสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่าวันหนึ่งข้างหน้า สัตว์นั้น ๆ จะมีใจสูงจนรู้จักปรารถนาความรอดพ้นชั้นสูงนั้นได้ ด้วยเหตุว่าชีวิตนี้เป็นบทเรียนอยู่ในตัวทั้งกลางวันและกลางคืน

พระพุทธศาสนาว่าด้วยความจริงและลักษณะแห่งพระนิพพาน ไว้ว่า “นิพพานมปน โลกุตตรสงขาทิ จตุมคคญาณน สจฉิกาทัพพิ ฯ มคคผลานมลามภูตฺติ วานสงขาทาย ตณฺหาย นิภนตตฺตา นิพพานนติ ปวจจติ ฯ ตเทว สภาวโต เอกวิธมปิ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อนุพานิพพานธาตุ เจติ ทฺวิธํ โหติ การณปริเยน ฯ ตถา สุลฺลยตมณิมิตตมปฺปณฺหิตถยเจติ ติวฺธํ โหติ อาการเกเทน ฯ แปลความว่า “ฝ่ายพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นโลกุตตระ อันพระอริยะพึงเห็นแจ้งด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ของมรรคจิตและผลจิต เรียกว่านิพพาน เพราะหลีกออกจากตัณหาที่ชื่อว่า วาณะ ฯ นิพพานนั้นแม้มีสภาวะอย่างเดียวกันคือสันติลักษณะ แต่ก็จำแนกเป็น ๒ อย่างตามปริยายแห่งเหตุ คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ความดับที่มีขั้นเหลืออยู่) และอนุพานิพพานธาตุ (ความดับที่ไม่มีขั้นเหลืออยู่) ฯ

เช่นเดียวกัน นิพพานมี ๓ อย่างโดยการจำแนกตามอาการ คือ สุญญตนิพพาน (ความดับที่ว่างจากปلي โภธิ) อนิมิตตนิพพาน (ความดับที่ไม่มีสัญญาณ) และอปณิหิตนิพพาน (ความดับที่ไม่มีสภาพปรารถนา)

นอกจากนี้พระอนุรุทธาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์อภิมมัตถสังคหะ ได้พรรณาคุณของพระนิพพาน ไว้ด้วยภาษามคร ว่า

“ปทมจจุตมจจนต์ อสงขตมนุตตรี
นิพพานมีติ ภาสนติ วามุตตามเฮสโย”

แปลความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ทรงตรัสถึงสภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เขาถึงได้ เป็นธรรมชาติไม่มีจิต พ้นจากขั้น ๕ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร ๆ เลย หาสภาวะธรรมอื่นเปรียบเทียบไม่ได้ว่าสภาวะธรรมนั้นคือพระนิพพาน”

๒.๓.๖ ลักษณะสำคัญของพระนิพพาน

การศึกษาเกี่ยวกับนิพพาน มีสาระที่ควรให้ความสนใจ ๓ ประการคือ ๑.ธรรมชาติที่ไม่จุติ ๒. พ้นจากขั้น ๕ ๓.ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร

นิพพานเป็นธรรมชาติที่ไม่จุติ (อจุต) หมายถึงนิพพานไม่มีการเกิด ไม่มีความตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการเกิด ดังนั้นเมื่อไม่มีเกิดจึงไม่มีตาย การที่นิพพานไม่มีการเกิดเพราะว่านิพพานทำลายตัณหาซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดภพต่าง ๆ ลงอย่างหมดสิ้น

นิพพานพ้นจากขั้น ๕ (ขั้นวิมุตต์) หมายถึง เมื่อไม่มีการเกิด ขั้น ๕ ก็ไม่ปรากฏ เพราะความเกิดคือการปรากฏของขั้น ๕ ซึ่งธรรมดาสัตว์โลกทุกชนิดเมื่อเกิดแล้วจะต้องมีขั้น ๕ อาจจะครบทั้ง ๕ ขั้นหรือไม่ครบบ้าง เช่น เมื่อมนุษย์เกิดมามีรูปร่าง มีความรู้สึกสุขทุกข์ (เวทนา) มีความจำ (สัญญา) มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดอารมณ์ (สังขาร) และมีจิต (วิญญาณ) แต่ถ้าเกิดเป็นอรุปรหมก็มีเพียง ๔ ขั้นขาดรูปขั้น ๕ เป็นต้น ฉะนั้น การที่ไม่มีเกิดจึงเท่ากับว่าไม่มีขั้น ๕

นิพพานไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร ๆ (อสังขต) อสังขตคือนิพพาน เพราะนิพพานไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ (กรรม จิต อุต อาหาร) ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายล้วนเกิดเพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง คำว่าปรุงแต่งในที่นี้คือสิ่งทั้งหลายมารวมตัวกันเป็นกอง เป็นหมู่ เช่น บ้านเกิดขึ้นเพราะการรวมตัวกันของวัสดุต่าง ๆ มีทั้งไม้ ปูน เหล็ก กระเบื้อง เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายถึงความหมายของนิพพานธาตุทั้ง ๒ อย่าง ไว้ว่า

๑.สุภาวติเสสนิพพานธาตุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิที่เหลืออยู่หรือ นิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับขั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ รับรู้สุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับขั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ซึ่งเกี่ยวข้องกับขั้น ๕

๕ โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ นิพพานในข้อนี้ เป็นด้านที่เพ่งถึงผลซึ่งปรากฏออกมาในการรับรู้หรือการเกี่ยวข้องกับโลก คือ สิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิตตามปกติ

ดังนั้น จึงเล็งไปที่ความหมายของความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะซึ่งทำให้การรับรู้หรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ขยายความออกไปว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุได้แก่ ภาวะจิตใจของพระอรหันต์ซึ่งปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ถูกปรุงแต่งบังคับด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้พระอรหันต์นั้น ผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ บริบูรณ์ดีอยู่ตามปกติเสวยอารมณ์ทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือเวทนานั้น ไม่ถูกกิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดตัณหาทั้งในทางบวกหรือทางลบ (ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ติดใจ-ขัดใจ) พุดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่มีตัณหาที่จะปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ (ภพเนตติ) ภาวะนี้มีลักษณะที่มองเห็นได้ ๒ ด้าน ด้านหนึ่ง คือ การเสวยอารมณ์นั้นเป็นเวทนาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ในตัว เพราะไม่มีสิ่งกังวลติดข้องจิตใจหรือเงื่อนปมใด ๆ ภายในที่จะมารบกวนและอีกด้านหนึ่งเป็นการเสวยอารมณ์อย่างไม่สงบไม่อภิณห์ ไม่ถูกครอบงำหรือผูกมัดตัว ไม่ทำให้เกิดการยึดติดหรือมัวเมาเป็นเงื่อนงำต่อไปอีก ภาวะเช่นนี้ ย่อมเป็นอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ เป็นเรื่องปัจจุบันเฉพาะหน้าแต่ละเวลาแต่ละขณะที่รับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐธรรม (แปลว่า อย่างที่เห็น ๆ กัน หรือทันตาเห็นในเวลานั้น ๆ) ตามความหมายดังที่กล่าวมานี้ นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง จึงต้องเป็นภาวะของพระอรหันต์ที่ยังทรงชีพและดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตามปกติอย่างที่เราเห็น ๆ กัน และทันตาเห็นเป็นปัจจุบัน

๒.อนุปาทิเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ หรือนิพพานไม่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความสัมพันธ์กับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความสัมพันธ์กับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พุดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์เมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ สิ้นสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ หรือในเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น (รวมทั้งอารมณ์ผ่านทางประสาททั้ง ๕ นั้น ที่ยังค้างอยู่ในใจ) ขยายความออกไปว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งลงไปหรือล้ำเลยออกไปกว่าที่มองเห็นได้ พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคือ หลังจากการรับรู้ประสบการณ์หรือเสวยอารมณ์ โดยไม่อภิณห์ด้วย ตัณหา ไม่เสริมแต่ง คลอเคลียและกริມกรุ่นด้วยกิเลสคือ ราคะโทสะและโมหะ (อภิณห์นติยะ) แล้ว อารมณ์หรือประสบการณ์เหล่านั้น ก็ไม่ค้างคาที่จะมีอำนาจครอบงำชักจูงหรือรบกวนอีกต่อไป จึงกลายเป็นของเย็น (สีตี ภวิสสนติ) คือสงบราบคาบหมดพิษสงไป ไม่อาจก่อชาติก่อภพขึ้นได้อีก พุดเป็นสำนวนว่า พระอรหันต์มีความสามารถพิเศษที่จะทำให้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา มีสภาพเป็นกลางปราศจากอำนาจครอบงำหน่วงเหนี่ยว กลายเป็นของสงบเย็นอยู่ใต้อำนาจของท่าน

พระอรหันต์จึงได้ชื่อเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งว่า สติภูตะ หรือ สิตะ แปลว่า เป็นผู้เย็นแล้ว ภาวะที่ประจักษ์โดยปราศจากประสบการณ์เสริมแต่งค้างคาอยู่ หรือภาวะที่ประสบเมื่อไม่มีอารมณ์ภายนอกที่ค้างคาใจหรือคอยรบกวนอยู่เช่นนี้ นับว่าเป็นภาวะชั้นใน ซึ่งอยู่นอกเหนือจากการติดต่อกว้างขวางกับโลกภายนอก ถ้าเลยไปกว่าระดับการรับรู้ทางอินทรีย์ ๕ พ้นจากกระบวนการรับรู้ส่วยอารมณ์ที่พัวพันอยู่กับขั้น ๕ เรียกได้ว่าเป็นการเข้าถึงภาวะที่ปราศจากภพหรือไม่มีภพใหม่ ในภาวะเช่นนี้ คือเมื่อไม่มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ คือ ประจักษ์หรือประสบนิพพานในฐานะที่เป็นอัมมายนะ นิพพานในข้อที่สองนี้เป็นด้านที่เพ่งถึงภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ที่ประจักษ์แก่พระอรหันต์พ้นจากกระบวนการรับรู้ส่วยอารมณ์ภายนอก นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตตามปกติ เป็นภาวะที่พูดถึงหรือบรรยายได้แต่เพียงลักษณะของการเกี่ยวข้องกับนิพพานนั้น ถึงจุดที่ประสบการณ์อย่างที่รู้เข้าใจกัน ซึ่งไม่ใช่นิพพานสิ้นสุดลง ส่วนภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ซึ่งลึกละเอียดไปกว่านั้น เป็นเรื่องของผู้ประสบหรือประจักษ์เองจะรู้และเข้าใจ คือสันติภูตตะ

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อิติวุตตะกะ พระพุทธองค์ตรัสสำคัญความอีกว่า “ตถาคตผู้มีจักขุ ไม่ทรงอิงอาศัยสิ่งใด ๆ ผู้คงที่ ทรงประกาศนิพพานธาตุไว้ ๒ ประการนี้ คือ นิพพานธาตุประการหนึ่ง เป็นสภาวะมิให้เห็นในอัตภาพนี้ (ทิฏฐอัมมิกะ) ชื่อว่าสุปาติเสสนิพพานธาตุ เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาที่นำไปสู่ภพ ส่วนนิพพานธาตุอีกประการหนึ่ง เป็นสภาวะที่มีในกายภาคหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ชื่อว่าอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เป็นที่ดับสนิทแห่งภพทั้งหลายได้โดยสิ้นเชิง คนทั้งหลายผู้รู้ที่ไม่ถูกปรุงแต่งนี้แล้วมีจิตหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งภเวตติ ยินดียิ่งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส เพราะบรรลุตระเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละภพทั้งปวงได้

นอกจากนี้ นิพพานยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทตามอาการที่บรรลุของพระอริยะหรือโดยภาวะที่เป็นไปได้อีก ๓ ประเภท คือ

๑.อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ภาวะของนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สันฐาน สีสังวรณะอย่างใดอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานนั้น เจริญวิปัสสนาภาวนาพิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อนที่จะบรรลุนิพพาน แต่มีอารมณ์หนักไปในอนิจจลักษณะพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุนิพพาน

๒.อัปณิหิตนิพพาน ได้แก่ภาวะนิพพานที่ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา กล่าวคือไม่มีตัณหาความตั้งมั่นซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นทุกข์ลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นทุกข์

๓.สุญฺตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่สูญสิ้นจากกิเลสและอุปาทานขั้นห้าไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นอนัตตา ลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา

ดังนั้นนิพพานมีอย่างเดียว แต่มองเป็น ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ นิพพานในแง่ของความสัมพันธ์ ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านที่สองคือนิพพานในแง่เป็นภาวะล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุ ไม่อาจหยั่งรู้ถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ ๕ เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยชั้น ๕ ทั้งหมด อนุปาติเสสนิพพานคือนิพพานตามความหมายของนิพพานเองแท้ ๆ ล้วน ๆ สอุปาทิเสสนิพพานคือนิพพานตามความหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่ออธิบายอีกนัยหนึ่ง อนุปาติเสสนิพพาน คือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ สอุปาทิเสสนิพพาน คือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีชั้น ๕ เป็นอารมณ์

นิพพานกล่าวโดยการอุปจารนัย คือกล่าวโดยปริยายแห่งเหตุ มี ๒ ประการ คือ (๑) สอุปาทิเสสนิพพาน ได้แก่ นิพพานที่กิเลสดับสิ้นอย่างเดียว ส่วนชั้น ๕ ยังคงเหลืออยู่ (๒) อนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ นิพพานที่ดับสิ้นกิเลสและชั้น ๕ ก็ดับสิ้นแล้ว ไม่มีชั้น ๕ เหลือคงอยู่

บทที่ ๓

คำสอนและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๓.๑ ประวัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๓.๑.๑ ชาติกำเนิดและการอุปสมบท

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตถือกำเนิดในสกุลแก่นแก้ว โยมบิดาของท่านชื่อคำด้วง โยมมารดาชื่อจันทร์ โดยสืบเชื้อสายมาจากเพี้ย (พระยา) แก่นท้าว ผู้เป็นปู่ ตระกูลของท่านมีความศรัทธาอย่างมั่นคงในพระพุทธศาสนา ท่านเกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ เดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๑๓ ณ บ้านคำบง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๗ คน ท่านเป็นบุตรคนหัวปี มีบุคลิกลักษณะเป็นคนร่างเล็กผิวขาวแดง แข็งแรงว่องไว สติปัญญาดีมาตั้งแต่กำเนิด เป็นคนเฉลียวฉลาดและเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ท่านได้เรียนอักษรสมัยในสำนักของอาคือเรียนอักษรไทย อักษรไทยน้อย อักษรธรรม และอักษรขอม จนมีความรู้แตกฉานทรงภูมิความรู้ ซึ่งนับได้ว่าท่านเรียนได้รวดเร็วเพราะมีความทรงจำดีและมีความขยันหมั่นเพียรและสนใจใฝ่การศึกษาเล่าเรียน

ขณะที่ท่านอายุได้ ๑๕ ปีได้เข้าบรรพชาเป็นสามเณรในสำนักวัดบ้านคำบง พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์ให้การบรรพชานั้นไม่ปรากฏหลักฐาน ครั้นบรรพชาแล้วท่านก็ได้ศึกษาหาความรู้ทางพระพุทธศาสนา และการท่องจำบทสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์ โดยท่านสามารถจดจำบทสวดต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว พระอาจารย์ก็มีความรักใคร่เอ็นดูเป็นพิเศษเพราะท่านเอาใจใส่ในศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดี มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยเป็นที่ไว้วางใจของครูบาอาจารย์

เมื่อบรรพชาได้ ๒ ปี บิดาขอร้องให้ท่านลาสิกขาออกมาเพื่อช่วยกิจการงานทางบ้าน ซึ่งท่านก็ได้ลาสิกขาออกมาช่วยงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ ท่านเล่าว่าเมื่อลาสิกขาออกไปแล้วยังคิดจะบวชอีกอยู่เสมอไม่ลืมนเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในเพศบรรพชิตมาแต่ก่อน อีกอย่างหนึ่งท่านระลึกถึงคำสั่งของคุณยายอยู่เสมอว่า “เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายเลี้ยงเจ้ายาก”

คำสั่งของยายนี้ค่อยสะกิดใจท่านอยู่เสมอ ท่านเล่าว่าเมื่ออายุได้ ๒๒ ปี มีความปรารถนาอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาออกบวช ซึ่งมารดาบิดาทั้งสองก็อนุญาตตามความประสงค์ของท่าน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ณ วัดศรีอุบลรัตนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพระอริยกวี (อ่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโนเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณ (ส่วย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ อุปสมบทเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๓๖ เมื่ออุปสมบทเข้ามาแล้วท่านก็ได้ศึกษาในสำนักของพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระอุปัชฌาย์ขนานนามมคธให้ท่านว่า “ภูริทัตโต” แปลว่า “ผู้ให้สติปัญญา ผู้ประทานความรู้” เสร็จจากอุปสมบทกรรมแล้วท่านเดินทางมาพำนักจำพรรษาอยู่ที่วัด

เลียบ โดยศึกษาเล่าเรียนวิชากรรมฐานในสำนักของพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล และได้ขออนุญาตพระอาจารย์ออกไปพำนักอาศัยอยู่ที่วัดบูรพา อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานีเป็นครั้งคราว ในระหว่างนั้น ได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้น ทั้งพระวินัยอันเป็นส่วนแห่งพระปาติโมกข์และอภิสมาจารสิกขาอันได้แก่อาการระความประพฤติ รวมทั้งอาจารย์วัตรและอุปัชฌาย์วัตร จนมีความรอบรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นที่ชื่นชมและภาคภูมิใจของพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ตลอดจนมีความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติกรรมฐาน อันเป็นการอนรมจิตใจคือการเดินจงกรมนั่งสมาธิและสมาทานธุดงค์วัตรต่าง ๆ

๓.๑.๒ การบำเพ็ญเพียร

ในเวลาต่อมาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้แสวงหาสถานที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชัฏที่แจ้ง หุบเขา ซอกเขา ห้วยธาร เขาเงื่อม เขาทอง ถ้ำ เรือนว่างทั้งทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือประเทศไทยและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือประเทศลาว ในบางโอกาสท่านได้เดินทางไปศึกษากับพระมหาเถระผู้เป็นปราชญ์ที่กรุงเทพมหานคร โดยไปพักจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวนาราม ๓ พรรษา ในระหว่างนี้ท่านก็ไปศึกษาพระปริยัติธรรมระดับสูงกับเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) หลังจากนั้นท่านก็ออกแสวงหาความวิเวกในพื้นที่ภาคกลาง โดยไปพำนักบำเพ็ญสมณธรรมเจริญวิปัสสนาอยู่ที่ถ้ำสาธิตา บริเวณเขาใหญ่ จังหวัดนครนายก ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงโต จังหวัดลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในสิกขาและธรรม เข้าถึงสัจธรรมสูงสุด ลึ้นความสงสัยในนวังคสัตถุศาสน์ สำเร็จกิจในชีวิตพรหมจรรย์ ด้วยความเมตตาต้องการอนุเคราะห์สหธรรมิกในดินแดนกำเนิด ท่านจึงเดินทางกลับมาภาคอีสาน โดยสั่งสอนอบรมสานุศิษย์ทั้งที่เป็นบรรพชิตและอุบาสกอุบาสิกา จนมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสประพฤติปฏิบัติตามมากขึ้นโดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายอยู่ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ต่อมาท่านได้เดินทางลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร อีก ๑ พรรษาแล้วเดินทางจาริกไปเชียงใหม่กับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) จำพรรษาที่วัดเจดีย์หลวง ๑ พรรษา แล้วออกเดินทางไปพักตามสถานที่วิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่งเพื่อสงเคราะห์พุทธศาสนิกชนนานถึง ๑๑ พรรษา จากนั้นศิษยานุศิษย์ในภาคอีสานจึงเดินทางไปกราบอาราธนานิมนต์ให้ท่านเดินทางมาโปรดพุทธศาสนิกชนในภาคอีสาน ท่านจึงเดินทางกลับมาจังหวัดอุบลราชธานี โดยพักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์ ๒ พรรษา จากนั้นเดินทางมาจังหวัดสกลนคร โดยพักจำพรรษาที่วัดป่านามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร จำนวน ๓ พรรษา จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคมอีก ๕ พรรษา เพื่อสงเคราะห์พุทธศาสนิกชนในจังหวัดสกลนคร มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ดำเนินตามหลักธรรมคำสอนของท่านเป็นจำนวนมากมาย ศิษยานุศิษย์ของท่านได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย และเกียรติคุณของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตเองก็ได้ฟุ้งขจรกระจายออกไปทั่วทิศานุทิศ

๓.๒ คำสอนและปฏิบัติ

จากการศึกษาพบว่า คำสอนหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต มีอยู่ ๒ ลักษณะคือ คำสอนที่ท่านประพันธ์หรือเรียบเรียงเอง และคำสอนที่ศิษยานุศิษย์ได้จดบันทึกไว้ คำสอนลักษณะแรกพบว่ามีอยู่ ๒ เรื่อง คือ

๑. ชั้นระวิมุติสามังคี และ

๒. บทธรรมบรรยาย

ทั้งสองเรื่องนี้ท่านเขียนด้วยลายมือของท่านเองในสมุด เรื่องแรกเขียนด้วยอักษรไทย ส่วนเรื่องหลังเขียนด้วยอักษรธรรม หรืออักษรของอีสานโบราณ

คำสอนลักษณะที่ ๒ คือ คำสอนที่ศิษยานุศิษย์บันทึกไว้ มีเป็น ๒ แบบ คือ แบบแรกเป็นบันทึกเรื่องราวสั้น ๆ ทำนองบันทึกใจความของพระธรรมเทศนาหรือโอวาทในโอกาสต่าง ๆ แต่ได้สาระสำคัญในเรื่องนั้น ๆ บางเรื่องก็ต่อเนื่องกันบางเรื่องก็ไม่ต่อเนื่องกัน บันทึกคำสอนลักษณะนี้มีอยู่ ๒ ชุด คือ

๑. มุตโตทัย พระภิกษุวิริยงค์ (ปัจจุบันคือ พระเทพเจติยาจารย์ วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ) กับพระภิกษุทองคำ ญาณภาโส เป็นผู้บันทึก และ

๒. ธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส กับพระภิกษุวัน อุตตโม (คือพระอุดมสังวรวิสุทธิเถร) เป็นผู้บันทึก

บันทึกคำสอนแบบที่ ๒ เป็นการบันทึกโอวาทหรือคำสอนสั้น ๆ ที่ศิษย์แต่ละท่านผู้ได้ฟังแล้วจดบันทึกไว้ ต่อมาได้มีการรวมพิมพ์ไว้เพื่อมิให้สูญหาย บันทึกแบบที่ ๒ นี้มีอยู่ ๓ ชุด คือ

๑. ปกิณกรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต เป็นการรวมบันทึกของศิษย์หลายท่าน

๒. ธรรมโอวาท ที่ศิษยานุศิษย์ได้รับจากพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต เป็นการรวบรวมบันทึกเบ็ดเตล็ดของศิษยานุศิษย์หลายรูป และ

๓. ฐริทัตตมโอวาท เป็นการรวบรวมบันทึกเบ็ดเตล็ดของศิษยานุศิษย์หลายรูปเช่นเดียวกันกับหมายเลข ๒

คำสอนของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ๔ เรื่องแรกพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือชื่อ ชิวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยายของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ที่ระลึกในการถวายพระเพลิงศพพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๓

ส่วนคำสอน ๒ เรื่องสุดท้ายพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือชื่อ บุรพาจารย์ โดยมูลนิธิพระอาจารย์มั่น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓

ผลงานที่เป็นคำสอนของหลวงปู่มั่นแต่ละเรื่องดังกล่าวแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเรื่องใดก่อนเรื่องใดหลัง ยกเว้นโอวาทบางเรื่องเท่านั้นที่มีหลักฐานระบุชัดว่าเป็นคำสอนในช่วงใดของชีวิตท่าน ผลงานคำสอนเหล่านี้สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

เรื่องที่ ๑ ชั้นระวิมุตติสะสมังคิธรรม คำสอนเรื่องนี้อาจถือได้ว่าเป็นคำสอนชุดแรกของหลวงปู่มั่น เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นในช่วงเวลาที่ท่านจำพรรษาอยู่ ณ วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นช่วงแรก ๆ ของชีวิตท่าน การเขียนมีลักษณะเป็นทำนองร่ายกลาย ๆ เพราะไม่ได้ถือเป็นกฎเกณฑ์เคร่งครัดนัก เพียงแต่เขียนให้มีคำคล้องจองกัน ซึ่งอาจทำให้น่าอ่านและง่ายต่อการจำสำหรับผู้สนใจ เนื้อหาเป็นการอธิบายเรื่องทุกข์และสาเหตุแห่งทุกข์ โดยมีชั้น ๕ เป็นเนื้อหาและดำเนินเรื่องเป็นทำนองคำถามและคำตอบ รวม ๙ ประเด็น หรือ คำถาม-คำตอบ ๙ ชุด มีสาระสำคัญ ดังนี้

- ๑.ถามว่า ชั้น ๕ ใครพัน ใครเกี่ยวพัน ใครหลง ตอบว่า ใจพัน ใจเกี่ยวพัน ใจหลงไปตามสัญญา
- ๒.ถามว่า ใครตาย ใครต่อ ใครเวียน ตอบว่า สังขารตาย สัญญาพาให้ต่อพาให้เวียน
- ๓.ถามว่า ใครกำหนดให้เป็นธรรม (คือเรื่องต่าง ๆ) ตอบว่า ใจกำหนดหมายสัญญาให้เป็นดีเป็นชั่ว
- ๔.ถามว่า กิณภพ ภพไม่เกี่ยวกินคืออะไร ตอบว่า สิ้นอยาก
- ๕.ถามว่า สรรเสีหเลีย้มเปี่ยมด้วยน้ำคืออะไร ตอบว่า ธรรมสิ้นอยากคือใจที่รู้จักจริง
- ๖.ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจะ (คือความเป็นจริง) หรือ (เปรียบสังขารกับน้ำ) ตอบว่าสังขารแปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติของมัน แก้ไขไม่ได้ ผู้รู้จักจริงจึงไม่ติดในสังขาร
- ๗.ถามว่า ห้าหน้าที่มีครบกันหรือ (หมายถึงหน้าที่ของชั้น ๕) ตอบว่า ชั้น ๕ ต่างมีหน้าที่แยกจากกัน กองรูปทำหน้าที่ของรูป กองนามทำหน้าที่ของนาม ถ้ารู้ธรรมตาของชั้น ๕ ตามจริง ใจก็ขาวสะอาดหมดมลทิน ถ้าไม่รู้ไม่ทันก็เหมือนเล็กบังใหญ่ ชั้นบ้งธรรม
- ๘.ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี คืออะไร ตอบว่า (๑) สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นทั้งเหตุและผลและ (๒) ทั้งเหตุและผลนั้นดับไปไม่ปรากฏว่ามีคนมีสัตว์ ข้อความ (๑) นั่นคือ ความหมายของคำว่า (สิ่งที่เราคิดว่า) มี (นั่นหากรู้จักจริงแล้ว ก็จะมีว่ามัน) ไม่มี ข้อความ (๒) คือ ความหมายของคำว่า (สิ่งที่ไม่เคยคิดว่า) ไม่มี (นั่นหากรู้จักจริงแล้ว ก็จะมีว่ามัน) มี
- ๙.ถามว่า สมุทัย (คือเหตุเกิดทุกข์) คืออะไร ตอบว่า คือความอาลัยรัก อย่างต่ำคืออาลัยในกามคุณ ๕ อย่างสูงคืออาลัยในฉน

สรุป คือชั้น ๕ เป็นที่มาของความอาลัยรัก ความอาลัยรักในชั้น ๕ คือ สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ การจะละสมุทัย คือความอาลัยรักในชั้น ๕ ได้ ต้องรู้จักชั้น ๕ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้ชั้น ๕ ตาม

ความจริง ใจก็พัน ไม่เกี่ยวพัน ไม่หลงไปตามสัญญา แต่บางที แม้ไม่อาลัยในชั้น ๕ แต่ไปอาลัยคือยึดติดในความดีที่เรียกว่าอยากดี เมื่ออยากดีไม่หยุด ก็ไม่เห็นแจ้งในธรรม

คำสอนเรื่อง ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรมนี้ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตเรียบเรียงในลักษณะเป็นคำประพันธ์ จึงไพเราะด้วยถ้อยคำสำนวน แต่อาจยากแก่การเข้าใจของผู้ที่ไม่มีพื้นทางธรรมพอสมควร เพราะท่านใช้คำน้อยแต่กินความมาก ใช้คำสั้นแต่มีเนื้อความยาวพิสดาร ที่สำคัญเป็นการพยายามอธิบายผลเชิงปฏิบัติที่ท่านประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งยากแก่ผู้ไม่เคยปฏิบัติจะเข้าใจ ผลงานชิ้นนี้แม้จะมีเนื้อหาสั้น ๆ แต่ถ้าค่อยอ่านค่อยพิจารณาก็จะได้รับความซาบซึ้งในธรรมรสเป็นอย่างยิ่ง

เรื่องที่ ๒ บทธรรมบรรยาย ผลงานคำสอนของพระอาจารย์มั่น เรื่องนี้ไม่ปรากฏว่าท่านเรียบเรียงขึ้นเมื่อใด เนื้อหาประกอบด้วยเรื่องราวต่าง ๆ มีลักษณะเป็นการบันทึกข้อธรรมสำคัญจากที่ต่าง ๆ แบบย่อ ๆ รวม ๒๔ เรื่อง คือ

๑. วิเวกธรรม
๒. สันติธรรม
๓. อนุปาทาปรินิพพาน
๔. ปริญญา ๓ ประการ
๕. อาสวะ ๕ ประการ
๖. อัฏฏกฏฐิติ
๗. สังสารทุกข์
๘. เนกขัมมธรรม
๙. อุปสันตบุคคล
๑๐. กุมารกัสสป เทวตาบุจฉิตปัญหาพยากรณ์
๑๑. เหตุเกิดความเพียร
๑๒. ภัทเทกรัตตสูตร
๑๓. พุทฺเฑนียสูตร
๑๔. พึงเป็นคนมีสติ
๑๕. อนุตริริยะ ๖
๑๖. อปัณณกธรรม
๑๗. อริยทรัพย์
๑๘. ธรรมเป็นเหตุให้เจริญเจโตวิมุตติ
๑๙. สัลเลขกถา
๒๐. วิธีถ่ายถอนกิเลส
๒๑. พุชชาตูกสูตร
๒๒. พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ
๒๓. วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา
๒๔. วินัยกรรม

เนื้อหาของคำสอนชุดนี้ มีลักษณะเป็นการสรุปหรือเรียบเรียงมาจากหนังสือต่าง ๆ ชื่อของหัวข้อหรือชื่อเรื่องก็เป็นชื่อที่ท่านตั้งเอง ตามลักษณะของเนื้อหาธรรมในหัวข้อนั้น มีบางเรื่องที่เป็นพระ

สูตรจากพระไตรปิฎกจึงใช้ชื่อหัวข้อตามชื่อเดิมของพระสูตรนั้น ๆ เรื่องต่าง ๆ ในคำสอนชุดนี้สามารถสืบค้นที่มาได้ดังนี้

หมายเลข ๑ ถึง ๙ ได้แก่ ๑.วิเวกธรรม (ธรรมอันสกัดจากกิเลสคือนิพพาน) ๒.สันติธรรม (ธรรมที่นำไปสู่ความสงบ ได้แก่การละกิเลสด้วยสมุจเฉตพหวน คือละได้เด็ดขาด) ๓.อนุปาติเสสปรินิพพาน (คือความดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ) ๔. ปริญา (คือความรู้ ๓ ประเภท) ๕.อาสวะ (คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานสัตว์) ๔ ประการ ๖.อัตตานุทิฎฐิ (คือการตามเห็นหรือความเข้าใจผิดเรื่องอัตตาตัวตน) ๗.สังสารทุกข์ (คือทุกข์อันเนื่องมาจากการเวียนว่ายตายเกิด) ๘.เนกขัมมธรรม (คือธรรมที่นำออกจากกาม) และ ๙. อุปสันตบุคคล (คือบุคคลผู้สงบระงับแล้ว) ทั้ง ๙ เรื่องนี้ เป็นการสรุปเนื้อหาจากหนังสือโสฬสปัญหา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐฯ ซึ่งทรงเป็นพระมหาเถระพระองค์หนึ่งในจำนวน ๑๐ รูป ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นต้นวงศ์แห่งคณะธรรมยุต เนื้อหาของคำสอนทั้ง ๙ เรื่องดังกล่าวนี้ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่มาณพ ๗ คน คือ เมตตคุมาณพ โตทยมาณพ อุปสิวมาณพ นันทมาณพ กัปปมาณพ ชตุกัณณิมาณพ และโมฆราชมาณพ ซึ่งเป็น ๗ ในจำนวนมาณพ ๑๖ คน ที่พราหมณ์พาวรีส่งมาถามปัญหากับพระพุทธเจ้า คำสอนชุดนี้จึงเรียกว่า โสฬสปัญหา คือ ปัญหา ๑๖ ข้อ ซึ่งว่าด้วยธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา คือเกี่ยวกับนิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน

หมายเลข ๑๐ กุมารกัสสปเทวตานุจิตปัญหาพยากรณ์ คือ ธรรมที่พระกุมารกัสสปะตอบปัญหาของเทวตา ได้แก่การละกิเลสด้วยอริยปัญญา เรื่องนี้สรุปความมาจากวิมมิกสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปณาสก์

หมายเลข ๑๑ เหตุเกิดความเพียร สรุปความมาจากโพชฌงค์สังยุตตวิถณนา (คืออรรถกถาโพชฌงค์สังยุตต์) ว่าด้วยเหตุให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรม ๘ ประการ

หมายเลข ๑๒ ภัทเทกรัตตสูตร สรุปความมาจากพระสูตรดังกล่าว ในมัชฌิมนิกายอุปริปณาสก์ ว่าด้วยการไม่ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว และไม่ควรถูกคาดหวังสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น แต่ควรเห็นแจ้งในสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

หมายเลข ๑๓ พุทฺเฐนียสูตร สรุปความมาจากพระสูตรดังกล่าว ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก์ ว่าด้วยเรื่องเวทนาประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่เวทนา ๒ อย่างถึงเวทนา ๑๐๘ อย่าง

หมายเลข ๑๔ พิงเป็นคนมีสติ ว่าด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น และการเจริญปัญญา ยังตรวจสอบไม่ได้ว่าสรุปความมาจากที่ใด

หมายเลข ๑๕ อนุตตรियะ ๖ คือสิ่งที่ยอดเยี่ยม ๖ ประการ สรุปความมาจากสังคีตสูตรในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค์

หมายเลข ๑๖ อปถกธรรม คือธรรมที่ไม่ผิด ว่าด้วยการปฏิบัติที่ไม่ผิด ๓ ประการ อันจะทำให้กำจัดอาสวะ คือกิเลสชั้นละเอียดเสียได้ สรุปรูปร่างจากอปถกสูตร ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต

หมายเลข ๑๗ อริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ ๗ ประการ สรุปรูปร่างจากเสขปฏิปทาสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก คำสอนหมวดนี้บางแห่งเรียกว่า สปัปฺริสธรรม ๗

หมายเลข ๑๘ ธรรมเป็นเหตุให้เจริญเจโตวิมุตติ ว่าด้วยคุณธรรมที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นแห่งจิต (เจโตวิมุตติ) ๔ ประการ เรื่องนี้ยังตรวจสอบไม่ได้ว่าสรุปรูปร่างมาจากที่ใด

หมายเลข ๑๙ สัลเลขกถา คือถ้อยคำขัดเกลากิเลส ๑๐ ประการ สรุปรูปร่างจากปฐมวัตถุกถาสสูตร ในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต

หมายเลข ๒๐ วิธีถ่ายถอนกิเลส ว่าด้วยวิธีเจริญภาวนา ๔ ประการ เพื่อบรรลุนิพพานในปัจจุบัน สรุปรูปร่างจากเมฆียสูตร ในขุททกนิกาย อุทาน

หมายเลข ๒๑ พุทธาทกสูตร ว่าด้วยธาตุจำนวนมาก สรุปรูปร่างจากพระสูตรดังกล่าวในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก

หมายเลข ๒๒ พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ ว่าด้วยการสังเคราะห์หรือสรุปปรมัตถธรรมที่เรียกว่าอภิธรรม ได้แก่เรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน เรื่องนี้สรุปรูปร่างมาจากคัมภีร์ อภิธมมตถสงคหปาติที่รจนาโดยพระอนุรุทธาจารย์

หมายเลข ๒๓ วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา ว่าด้วยวิธีเจริญกรรมฐาน ๔๐ วิธี สรุปรูปร่างจากเรื่องสมถภาวนา ของสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) ในหนังสือ สมถกัมมัฏฐาน ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หมายเลข ๒๔ วินัยกรรม คือกิจหรือการกระทำเกี่ยวกับพระวินัย ได้แก่ อุโบสถ ปวารณา และจีวรกรรม สรุปรูปร่างจากหนังสือวินัยมุข เล่ม ๒ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

กล่าวโดยสรุป ผลงานเรื่อง บทธรรมบรรยายดังกล่าวนี้ เป็นการบันทึกคำสอนหรือหลักธรรมในทางปฏิบัติที่สำคัญ ๆ สำหรับเป็นแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติอันจะนำไปสู่เป้าหมายคือความหลุดพ้น (วิมุตติ) รวมทั้งข้อปฏิบัติทางพระวินัยที่สำคัญ ๆ สังเกตตามลักษณะและเนื้อหาของการบันทึกสันนิษฐานว่าคงจะเป็นการบันทึกไว้สำหรับศึกษาเป็นการส่วนตัวของท่านเองด้วยเหตุผลดังกล่าว ท่านจึงบันทึกไว้ด้วยอักษรธรรมซึ่งคนทั่วไปอ่านไม่ได้ และเนื้อหาธรรมที่บันทึกไว้ ก็มีลักษณะเป็นการบันทึกไว้อย่างย่อ ๆ บางเรื่องก็มีแต่หัวข้อธรรม ไม่มีคำอธิบายโดยภาพรวมจึงมีลักษณะเป็นการบันทึกช่วยจำต่อมาภายหลังท่านจึงได้มอบให้แก่ศิษย์เพื่อนำมาเผยแพร่และศึกษาเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

จากผลงานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงปู่มั่นสนใจศึกษาพระธรรมคำสอนในเชิงปริยัติอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง ทั้งจากพระไตรปิฎก ปกรณ์วิเสส และตำรับตำราของท่านผู้รู้ในยุคนั้น และท่านสนใจศึกษาพระธรรมทั้งในส่วนพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แต่สนใจหรือเน้นเฉพาะพระธรรมที่เป็นหลักในทางปฏิบัติเป็นสำคัญ และจากผลงานชิ้นนี้เช่นกันแสดงให้เห็นว่า การศึกษาธรรมของพระอาจารย์มั่นนั้น มิได้ศึกษาจากการฟังอย่างเดียว แต่ท่านได้ศึกษาจากการอ่านคัมภีร์และตำรับตำราอย่างกว้างขวางด้วย

เรื่องที่ ๓ มุตโตทัย เป็นบันทึกคำสอนที่ศิษย์ ๒ ท่านบันทึกไว้ มีลักษณะเป็นบันทึกใจความโอวาทหรือคำสอนสั้น ๆ รวม ๑๗ เรื่อง ซึ่งสรุปได้เป็น ๕ ประเด็นสำคัญ คือ

๑. เรื่องการศึกษาพระพุทธศาสนา ควรศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพราะปริยัติอย่างเดียวยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อฝึกหัดจิตใจเฝ้าอุปกิเลสออกจากจิตจึงจะสำเร็จประโยชน์เต็มที่และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิไม่คลาดเคลื่อน

๒. เรื่องการฝึกตน ผู้ที่ฝึกตนแล้วจึงจะสามารถจำแนกแจกธรรมของพระพุทธเจ้าได้ดี มูลมรดกหรือต้นทุนในการฝึกตนก็คือร่างกายอันได้มาจากพ่อแม่นี้เอง ไม่ต้องไปหาทรัพย์ที่ไหนมาลงทุนในการปฏิบัติ วิธีฝึกตนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำไว้ก็มี ๔ วิธี คือ

- ผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ก็ให้กินอาหารอย่างเพียงพอ
- ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ให้กินอาหารแต่น้อย
- ผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย
- ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้เลย ไม่ทรงสอน

๓. เรื่องการปฏิบัติ คัมภีร์พระอภิธรรมแสดงให้เห็นว่า มโนคือใจ เป็นเหตุ เป็นตัวเดิมของสิ่งทั้งหมดในสากลโลกธาตุ เพราะจะพูดจะทำย่อมไปจากใจทั้งหมด ใจนี้เป็นพ่อแม่ทั้งของวิชาและอวิชา เป็นตัวการตั้งเดิมของสังสารวัฏ เมื่อจะตัดสังสารวัฏ จึงต้องอบรมบ่มตัวการตั้งเดิมให้มีวิชา เราทุกคนจึงได้รับมรดกอันเลิศมาจากพ่อแม่ คือร่างกายอันนี้ อันเป็นที่ตั้งของมรรคผล นิพพาน

ชัยภูมิที่จะทำให้เราบวชนะกิเลสได้คือมหาสติปัญญา สิ่งแรกที่เราจะต้องทำ ณ ชัยภูมิดังกล่าวนี้อคือการพิจารณากาย (กายานุปัสสนาสติปัญญา) เมื่อพิจารณาเห็นแจ้งในกายแล้ว จิตย่อมจะรวมใหญ่ปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือทั้งโลกเป็นธาตุทั้งสิ้น เมื่อเห็นแจ้งประจักษ์ดังนี้ จิตก็จะพ้นจากสมมติเป็นวิมุตติ

สิ่งที่เป็นค้ำมูลให้เราวนเวียนไปในโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ ทางแก้ที่จะให้พ้นไปจากโลก ๓ ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๔. เรื่องพระอรหันต์ พระอรหันต์ท่านเรียกว่า วิสุทธิเทพ คือสันตบุคคัล ไม่ใช่เหาะขึ้นไปไหน แต่คงอยู่ที่นั่นเอง การดับนั้นคือดับที่จิต เพราะจิตนั่นเองเป็นโลก ๓ ผู้ต้องการดับโลก ๓ พึงดับที่จิตของตน คือทำลายสมมติให้สิ้นจากจิต คงเหลือแต่ฐิติจิต ฐิติธรรม อันไม่รู้จักตาย พระอรหันต์ย่อมพ้นจากสัตตาวาส (คือที่อยู่อาศัยของสัตว์) ทั้งกามโลก รูปโลก อรูปโลก

จิตที่มีกิเลสมีธรรมชาติเหมือนเลข ๐ เมื่อเอาไปต่อเข้ากับเลขจำนวนใด ก็ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าเพิ่มขึ้นอย่างวิจิตรพิสดาร แต่เมื่อจิตได้รับการอบรมจนสิ้นกิเลสแล้ว ก็เหมือนเลข ๐ ที่เอาไปลบหรือบวกกับเลขจำนวนใดก็ไม่มีค่าอะไร แต่เลข ๐ ก็ยังคงมีอยู่ พระอรหันต์คือผู้บรรลุวิมุตติธรรมทุกประเภท ย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

๕. เรื่องพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทั้งในปฐมโพธิกาล คือช่วงต้นของการตรัสรู้ มัชฌิมโพธิกาล คือช่วงกลางของการตรัสรู้ และปัจฉิมโพธิกาลคือช่วงปลายของการตรัสรู้ ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งถึงวิมุตติธรรม

คำสอนหรือโอวาทเรื่อง มุตโตทัย ของพระอาจารย์มั่นดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าโดยสาระสำคัญแล้ว ก็เป็นคำสอนที่มุ่งให้ศิษยานุศิษย์เข้าใจธรรมภาคปฏิบัติและขั้นตอนของการปฏิบัติ รวมทั้งให้กำลังใจหรือเร้าใจผู้ปฏิบัติให้เกิดความอุตสาหะในการปฏิบัติ โดยยึดหลักศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ

มีข้อน่าสังเกตคือ ในบางเรื่อง ในบางเรื่องบางประเด็นพระอาจารย์มั่นก็แสดงมติทางธรรมที่แย้งกับพระโบราณจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้ด้วย เป็นการแสดงให้เห็นว่าในทางปริยัติ ท่านก็ศึกษามาอย่างกว้างขวาง จึงทราบว่าเป็นเรื่องใดโบราณจารย์แสดงมติไว้อย่างไร น่าจะผิดหรือถูกอย่างไร ท่านจึงฝากเป็นความคิดเห็นให้ศิษยานุศิษย์ได้พิจารณาด้วย

เรื่องที่ ๔ เรื่องธรรมเทศนาของหลวงปู่มั่น ฐริทตเถระ บันทึกคำสอนชุดนี้ เป็นคำสอนช่วงสุดท้ายในชีวิตของหลวงปู่มั่น ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ รวม ๑๖ เรื่อง สรุปลงสาระสำคัญได้เป็น ๓ ประเด็นสำคัญ คือ

๑. ว่าด้วยเรื่องกรรมฐาน ท่านสอนว่าผู้บวชในพระพุทธศาสนาแล้วได้เรียนกรรมฐานมาด้วยกัน ตั้งแต่วันบวชได้แก่ มูลกรรมฐาน (กรรมฐานเบื้องต้น) คือ การพิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรือกล่าวโดยรวมก็คือการพิจารณาร่างกายของตนเอง ต่างแต่ว่าใครจะพิจารณาหรือไม่เท่านั้น

การพิจารณากายนี้เองที่เรียกว่า “การปฏิบัติ” เพื่อทำจิตให้ผ่องใส อันเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา การหัดจิตให้พิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดจิตให้คิดมากในการค้นคว้า ก็เรียกว่า ธัมมวิจยะ เพื่อพิจารณาให้พอกก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ แล้วจิตก็จะเป็นสมาธิรวมลงเอง นับแต่ขั้นขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ (สมาธิเฉียด ๆ) จนถึงอัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่)

ผู้ที่เรียนมากู้มาก เมื่อมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยรวมลงง่าย ฉะนั้น จึงความรู้ใส่ตัวไว่ก่อน มา หัดจิต หัดสติ หัดปัญญา ให้อูรู้เท่าทันสังขารคือกายนี้ เมื่อรู้เท่าทันจิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอู่ก็ชื่อว่า เจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็จะปรากฏเอง ศีลก็มี สมาธิก็มี ปัญญาที่มีอู่ในกายนี้เอง

เมื่อผู้ปฏิบัติยอมเข้ามาพิจารณากายนี้ก็จะรู้เองเห็นเองเป็นปัจจัดตั้ง เป็นอกาลิก ผู้ปฏิบัติ เมื่อ กำหนดพิจารณาธรรมอู่ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน ก็ได้ชื่อว่าฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อ และธรรมที่ แสดงก็คือแสดงความจริง คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอู่ทุกเมื่อ

การพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ดังกล่าว เรียกว่า “บริกรรม” เมื่อได้ความแนใจในเหตุผลของ ธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงรวมลงสู่วงค์ ดำรงอู่หนอยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบขันธ์นี้ เรียกว่า บริกรรมสมาธิ หรือ ขณิกสมาธิ หากจิตสงบรวมลงสู่วงค์ถึงฐิติธรรม ดำรงอู่หนานหนอยแล้ว ถอยออกมาอู่เห็นอู่สุขะปรากฏขึ้น ความสงบขันธ์นี้เรียกว่าอู่จารสมาธิ การพิจารณาธรรมคืออู่กนิมิตที่ ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอู่คคหนิมิตนั้นจนเพียงพอ จิตปล่อยวางนิมิตเสียสงบรวมลงสู่วงค์ถึงฐิติธรรม ดำรงอู่หนานเป็นอู่คคตาสงบหนึ่งแนแน ความสงบขันธ์นี้เรียกว่า อู่ปนาสมาธิ

ครั้งจิตถอยออกมาพิจารณาอีกซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฐภาคนิมิตต่อไปว่า กายเปื่อยเนา ผุพัง เหลือแต่กระดูกทั้งในกายตนและกายอู่อื่น เห็นส่วนต่าง ๆ ของกายจนถึงแตกสลาย ไปสู่สภาพเดิมของมัน คือ ปฐวี เตโช วาโย อาโป ออย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง

ส่วนนิมิตที่ปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับดังกล่าวนี้เรียกว่า บริกรรมนิมิต อู่คคห นิมิต และปฐภาคนิมิตตามลำดับ

จิตของอู่บำเพ็ญภาวนา เข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิต แล้วพักเสวยความสงบอู่ในสมาธินั้น นาน มีอาการครอบงำของฌาน เรียกว่าฌาน เมื่อพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอจิตรวมลงสู่วงค์ คือฐานเดิมของจิต ตัดกระแสวงค์ ไม่พักเสวยอู่ เกิดญาณความรู้ขึ้นว่าภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก แล้ว ดังนี้เรียกว่าฐิติญาณ

๒.เรื่องศีล ศีลคือความปกติ เปรียบได้กับหินที่เป็นของหนักและเป็นแกนของดิน เราต้องรู้จักว่า ศีลอู่ที่ไหน อู่ที่ตน อะไรเป็นศีล เจตนาเป็นตัวศีล ใครเป็นผู้รักษา ตนเป็นผู้รักษา ผู้รักษานั้นแหละคือ ตัวศีล ฉะนั้นศีลจึงอู่ที่กายกับจิต เมื่อรู้จักศีล เราจึงไม่ต้องขอศีลจากใคร เพราะศีลมีอู่ที่เรแล้วอู่อย่าง เป็นอกาลิก เราจึงรักษาศีลได้อย่างไม่มีเวลา และศีลมีตัวเดียวคือเจตนาหรือจิตฉะนั้น เมื่อเราได้ลิ้มรส ธรรม จิตดวงเดียวนั้นจึงเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นในตัว

เมื่อใจเป็นมหาฐาน มหาเหตุ ทั้งมรรคสังขะและวิสุทธธรรม จึงอู่ที่ใจของเรา ฉะนั้นทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญา ก็มีอู่กับตน เมื่อเราเจริญสมณะหรือวิปัสสนา ก็ต้องไม่หนีจากกายกับจิต ให้พิจารณา อู่ในตนของตน เมื่อรู้ก็รู้อู่ในตนเฉพาะตน

กิจสำคัญในพระธรรมวินัยนี้คือ โสฬสกิจ (กิจ ๑๖) คือ กิจในอริยสังสี่ ชั้นโสดาบัน (๔) กิจในอริยสังสี่ ชั้นสกทาคามี (๔) กิจในอริยสังสี่ ชั้นอนาคามี (๔) และจิตใจอริยสังสี่ ชั้นอรหัตต์ (๔) รวมเป็น ๑๖ กำหนดสังจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นชั้น ๆ ไป

เมื่อเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในภายในจิต คือรู้ว่าทุกข์เป็นสังจะที่ควรกำหนดรู้ก็รู้แล้ว สมุทัยเป็นสังจะที่ควรละก็ละแล้ว นิโรธเป็นสังจะที่ควรทำให้แจ้งก็ทำให้แจ้งแล้ว มรรคเป็นสังจะที่ควรเจริญให้มากก็เจริญให้มากแล้ว เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรคก็อยู่ที่กายกับจิต โลกธรรม ๘ ก็อยู่ที่กายกับจิต เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสอง มรรคจึงแก้โลกธรรมได้ จิตแม้โลกธรรมจะกระทบก็ไม่หวั่นไหว ไหมโสภ ปรากฏจากเครื่องล้อม เกษมจากโยคะ

๓.ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด คือเรื่องการออกผนวชและบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของการตั้งสังจาธิชฐานอันแน่วแน่ในการปฏิบัติเพื่อตรัสรู้

เรื่องความอัศจรรย์เกี่ยวกับพระพุทธองค์และพระสาวกบางรูป ตลอดถึงการที่พระพุทธองค์ทรงเห็นการณ์ไกล มอบความเป็นใหญ่ในการดูแลพระศาสนาให้แก่สงฆ์เป็นเหตุให้มีผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้จำนวนมาก และมาได้พบเห็นความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัยนี้ตามวาสนาบารมีของตน ๆ ซึ่งมีมากมายไม่เท่ากัน แต่เมื่อได้คบกับบัณฑิตก็สามารถเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นได้

ระยะเวลาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ก็มี ๓ ระยะเวลา คือ พระชนมชีพก่อนเสด็จออกทรงผนวชเรียกว่าปฐมโพธิสัตว์ เมื่อทรงผนวชอยู่ระหว่างบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี เรียกว่ามัชฌิมโพธิสัตว์ ขณะเมื่อทรงได้อาสวักขยญาณ เรียกว่าปัจฉิมโพธิสัตว์

หลังจากตรัสรู้แล้วถึงได้อัครสาวกและแสดงมัชฌิมเทศนา (โอวาทปาฏิโมกข์) เรียกว่าปฐมโพธิกาล ช่วงที่ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ๔๕ พรรษา เรียกว่า มัชฌิมโพธิกาล นับแต่เวลาประทับสี่ทิสายาสน์ ณ พระแท่นปรินิพพานถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่าปัจฉิมโพธิกาล

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเรียกว่า ปฐมเทศนา พระโอวาทปาฏิโมกข์ในวันมาฆบูชาเรียกว่า มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมโอวาทในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่า ปัจฉิมเทศนา

เรื่องสำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหัตต์ พระผู้ปฏิบัติบางรูปได้เพียงความชำนาญ (วสี) ในสมาธิสมาบัติแล้วสำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหัตต์ แต่เมื่อเพื่อนภิกษุผู้เป็นพระอรหัตต์เตือนให้รู้ตัวก็ปฏิบัติตาม จนในที่สุดก็บรรลุพระอรหัตต์ได้ เป็นอุทาหรณ์ให้เห็นว่าผู้ประพฤติธรรมควรเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ที่ยังประโยชน์ของกันและกันในกิจที่ชอบ ก็จะต้องประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดี

เรื่องสุดท้ายคือเรื่องพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ไม่ได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ เมื่อปฏิบัติตามสภาวะทั้ง ๓ จริง ก็จะได้คลาดแคล้วจากภัยทั้งหลายแน่นอน

โดยสรุป ผลงานคำสอนชุดนี้ แม้จะเป็นเรื่องที่บันทึกไว้ต่างวาระกัน แต่ก็มีเนื้อหาสาระต่อเนื่องกันสามารถนำมาร้อยเรียงให้เป็นเรื่องเดียวกันได้ และเมื่อร้อยเรียงเป็นเรื่องเดียวกันแล้วจะพบว่า เป็นคำสอนที่สอนเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา หรือไตรสิกขา โดยชี้ให้เห็นว่าทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ก็อยู่ที่กายกับจิตหรือที่เรียกรวมว่าตัวเรานี่เอง พร้อมทั้งชี้ชัดลงไปว่า สิ่งสำคัญในตัวเราที่ต้องฝึกหัดอบรมก็มีเรื่องเดียวคือจิตหรือใจ เมื่อฝึกหัดจิตใจได้อย่างเพียงพอแล้ว ศีล สมาธิ ปัญญาก็ปรากฏขึ้นเอง

ส่วนบันทึกคำสอนอีก ๓ ชุดคือ เรื่องปกิณกะธรรมของท่านหลวงปู่มั่น เรื่องอาจริยธรรมที่หลวงปู่มั่น ฎิริทัตโต แสดงแก่บรรดาศิษยานุศิษย์ และฎิริทัตตรมโฆวาท เป็นเรื่องที่คัดตัดตอนมาจาก ๔ เรื่องแรกบ้าง เป็นบันทึกส่วนตัวของศิษย์บางท่าน ซึ่งมีใจความซ้ำกับเรื่องต่าง ๆ ใน ๔ เรื่องแรกที่กล่าวมาแล้วบ้าง ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวซ้ำในที่นี้

สรุปได้ว่า คำสอนของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโต ทั้งส่วนที่เป็นบทประพันธ์คือท่านเรียบเรียงเอง ทั้งส่วนที่เป็นบันทึกโอวาทคำสอนที่ศิษยานุศิษย์บันทึกไว้ มีเนื้อหาสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน คือ เป็นคำสอนเกี่ยวกับธรรมปฏิบัติ หรือหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติ ซึ่งรวมอยู่ในกรอบใหญ่คือ ไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นให้เห็นว่า ศีลนั้นจะต้องปฏิบัติรักษาอย่างเคร่งครัดบริบูรณ์ เพราะเป็นรากฐานของสมาธิ สมาธินั้นจะต้องฝึกหัดอบรมอย่างเอาจริงเอาจังทั้งกลางวันและกลางคืน ปัญญานั้นจะต้องฝึกฝนพิจารณาอย่างต่อเนื่อง และทั้งศีลสมาธิปัญญานั้นก็มีอยู่ที่ตัวเราคือกายกับใจนั่นเอง ไม่ต้องไปสนใจฝึกอบรมหรือพิจารณาที่ไหน ให้ฝึกหรือพิจารณาที่กายกับใจนี้เอง หลักปฏิบัติเพื่อทำจิตให้บริสุทธิ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือการหัดจิตให้พิจารณากาย เมื่อพิจารณากายเห็นแจ้งประจักษ์ดังนี้ จิตก็จะพ้นจากสมมติเป็นวิมุตติ แนวทางปฏิบัติที่พระอาจารย์มั่นเน้นเรื่องการพิจารณากายหรือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เริ่มแต่มูลกรรมฐานหรือกรรมฐาน ๕ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นไป

๓.๓ วัตรปฏิบัติที่สั่งสอนศิษย์

๑. หลวงปู่มั่น ฎิริทัตโตได้ให้โอวาทแก่พระภิกษุสามเณรให้เป็นผู้ตั้งมั่นในสัทธรรม ตระหนักในข้อวัตร หนักในธรรมวินัย ให้มีความยินดีในวิเวก ให้รักษาคุณเรื่องความงามแห่งสมณะคือศีลของตนยิ่งชีวิต แม้ประสบความทุกข์ยากลำบาก ก็ไม่ทิ้งกัลป์ยาณธรรมของสมณะ คือ ศีลและสัจย์

๒. แนวทางดำเนินของพระอัครกรรมฐานในสายของท่านหลวงปู่มั่น คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน และอัครังค ๑๓ คือ

๑. ปังสุกุลิกังคะ	ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
๒. เตจิวริกังคะ	ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร
๓. ปิณฑปาติกังคะ	ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
๔. สปทานจาริกังคะ	ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
๕. เอกาสนิกังคะ	ถือนั่งฉันเฉพาะอาสนะเดียวเป็นวัตร

๖. ปัตตปิณฑิกังคะ	ถือฉันทเฉพาะในบาตรเป็นวัตร
๗. ขลุปลัจฉาภัตติกังคะ	ถือห้ามภัตรอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร
๘. อารัญญิกังคะ	ถืออยู่ป่าเป็นวัตร
๙. รุกขมุสิกังคะ	ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร
๑๐. อัปโภกาสิกังคะ	ถืออยู่ในที่โล่งแจ้งเป็นวัตร
๑๑. โสสานิกังคะ	ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร
๑๒. ยถาสันถติกังคะ	ถือการอยู่ในเสนาสนะตามท่านจัดให้เป็นวัตร
๑๓. เนสัชชิกังคะ	ถือการนั่งเป็นวัตร

ท่านถือธุดงค์วัตรเป็นเรื่องสำคัญมากประดุจดั่งเส้นชีวิตของพระธุดงค์ ใครเข้าไปปรับการอบรมกับท่าน ท่านต้องสอนกรรมฐานและธุดงค์วัตรให้ ถ้าเป็นหน้าแล้งท่านมักจะสอนให้อยู่รุกขมูลร่มไม้เสมอ

ท่านถือว่า ธุดงค์ ๑๓ แต่ละข้อมีความหมายในการปราบปรามกิเลสทุกประเภทได้อย่าง อัจฉริยะ ยากที่จะคาดให้ทั่วถึงได้ไม่ว่าจะเป็นการอยู่รุกขมูล, บิณฑบาตเป็นวัตร, ฉันทในบาตรเป็นวัตร, ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร, ฉันทนเดียวเป็นวัตร, อยู่ป่าเป็นวัตร ซึ่งข้อธุดงค์เหล่านี้นิยมปฏิบัติมากในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ส่วนข้ออื่น ๆ นอกจากนั้นก็ปฏิบัติบ้างเป็นครั้งคราว นอกจากนี้ยังปฏิบัติขันธวัตร ๑๔ ประจำอีกด้วย

๓. การธุดงค์วิธีหนึ่งที่หลวงปู่มั่นสั่งสอนคือ จัดให้พระธุดงค์ไปแสวงหาความสงบโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นวิธีที่เป็นประโยชน์แก่พระภิกษุสามเณร ผู้ที่บวชใหม่หรือบวชเก่า แต่ยังไม่ปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควร โดยจะต้องแสวงหาที่สงบวิเวกไกลบ้านพอสมควร คือ ตามป่า ป่าช้า ภูเขา ถ้า พักอยู่ป่าเพื่อสมณธรรม โดยเฉพาะ งดเว้นจากการสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกา แต่ให้มีการแนะนำช่วยเหลือกันระหว่างภิกษุสามเณร

แต่ท่านก็เคยสอนว่า การปฏิบัติในสถานที่วิเวกนี้ทำให้เกิดความชินชาได้เหมือนกันเพราะเหตุแห่งการอยู่นาน แม้ว่าสถานที่จะวิเวกเพียงใด เมื่ออยู่นานเข้าก็เข้าใจว่าเป็นที่ของเราขึ้นมา

๔. ท่านสอนเรื่องการแสวงหาที่ปฏิบัติสมณธรรมว่าการเปลี่ยนบรรยากาศจากในป่าเข้ามาอยู่ในเมืองนั้น เป็นสิ่งที่ควรทำเพราะเท่ากับเป็นการทดลองกำลังใจของคนที่มีกิเลสมาแล้ว เพราะถ้าหากอยู่ป่านานไปถ้าไม่มีสติพออาจจะเข้าใจว่าโลกนี้แคบ และเป็นโมหะติดอยู่ในความสงบ การอยู่ป่าจึงมีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ในส่วนเสียหากเกิดเป็นทิวฏฐิชนิดหนึ่งแล้วแก้ยาก คือ คิดว่าการอยู่ป่าวิเศษกว่าอยู่ที่อื่น เกิดกิเลส เกิดการตำหนิผู้อื่นและถือตัวเองเป็นใหญ่

๕. การเดินจงกรมท่านสอนให้เดินไปตามตะวัน เยื้องตะวันไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ ขณะเดินจงกรมพึงกำหนดสติกับคำบริกรรมให้กลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ประคองความเพียรด้วยสติสัมปชัญญะ มีใจแน่วแน่ต่อธรรมที่บริกรรม

๖. ท่านสั่งสอนเน้นหนักทางสติมากไม่ว่าทำความเพียรในท่าใด อิริยาบถใด ไม่ว่าผู้เริ่มอบรมใหม่หรือเก่า ท่านต้องสอนสติตามไปกับโอวาทเพื่อภูมิจิตภูมิธรรมของผู้มาศึกษานั้น

๗. ทั้งปฏิบัติโดยส่วนตัวของท่านเองและที่ท่านสั่งสอนแก่ศิษย์นั้น หลวงปู่มั่นนิยมความประหยัด มัธยัสถ์ ไม่สุรุ่ยสุร่ายในการนุ่งห่มใช้สอยบริขารต่าง ๆ รวมทั้งการเก็บรักษาจัดวางก็ต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยงามตา แต่ในขณะที่เดียวกันการสงเคราะห์ให้ท่านนั้น ท่านก็นิยมเป็นอย่างยิ่งด้วยเมตตาจิต

๘. สำหรับเรื่องการขบฉันของพระรุดงค์นั้น ต้องเปี่ยมไปด้วยความสำรวมระวังมีสติตลอดเวลา เวลาไปบิณฑบาตกลับมาถึงที่พักหรือวัดแล้ว ก่อนฉันถ้ามีพระสงฆ์อยู่หลายรูปด้วยกันก็จะนำอาหารต่าง ๆ ออกจากบาตรมาแก้รวมกันแล้วแจกจ่ายใส่บาตรให้ทั่วถึงกัน เสร็จแล้วถ้ามีญาติโยมตามออกมาแม้แต่คนหนึ่งขึ้นไป ท่านอนุโมทนา ยถา สัพพี ฯ ก่อนแล้วค่อยลงมือฉัน เมื่อจัดอาหารใส่บาตรเสร็จแล้ว ท่านเริ่มทำความสงบอารมณ์พิจารณา “ปัจจุเวกขณะ ปฏิสังขยา โยนิโส ฯลฯ” ในอาหารชนิดต่าง ๆ ที่รวมในบาตรตามแต่ความถนัดของแต่ละคน แล้วค่อยลงมือฉันด้วยทำสำรวมและมีสติประจำตัวในขณะที่ขบฉันไม่พูดสนทนาเรื่องใด ๆ (เว้นเสียแต่จำเป็น) ขณะฉันก็พิจารณาไปด้วยตามความถนัดในแง่แห่งธรรม

๙. การทำวัตรสวดมนต์ของพระกรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ท่านจะไม่นัดให้มีการประชุมไหว้พระสวดมนต์เลย จะมีเฉพาะวันอุโบสถปาฏิโมกข์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้พระเณรทำวัตรสวดมนต์ตามอัธยาศัยโดยลำพัง ตามความสะดวกของตนเองและเป็นการภาวนาไปในตัวด้วย

๑๐. พระอาจารย์มั่น เน้นย้ำสอนศิษย์เสมอว่าการฉันคนเดียว การฉันในบาตร การบิณฑบาต การปิดกวาดลานวัด การปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ การอยู่ป่าวิเวก เป็นศีลวัตรอันควรแก่ผู้ฝึกฝนชั้นอุกฤษฏ์จะพึงปฏิบัติ ผู้บวชเป็นพระครองผ้าเหลืองแล้วจะต้องรักษาพระวินัยยิ่งชีวิต แม้แต่ร่างกายก็ต้องเสียสละเพื่อพระธรรมวินัย และจะต้องมีจริยวัตรที่สำรวม เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำอะไรต้องไม่เสียงดังเอะอะ

๑๑. ท่านจะสั่งสอนพระลูกศิษย์เสมอว่า เวลาเดินผ่านกลดหรือผ่านกุฏิของใครอย่าได้ส่งเสียงดัง เพราะผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเอื้อเพื่อการปฏิบัติต่อกัน ไม่ส่งเสียงดังเป็นการทำลายสมาธิ

๑๒. เมื่อถึงกาลเข้าพรรษา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะไม่ให้พระลูกศิษย์จำพรรษาด้วยกันมากเกินไป ให้แยกกันไปจำพรรษาตามสถานที่วิเวก

๑๓. พระภิกษุสามเณรที่ได้เข้ามาเป็นลูกศิษย์แล้วท่านจะสอนให้ปฏิบัติอย่างจริงจัง ข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับครูบาอาจารย์ประจำวันและส่วนรวมจะต้องมีการผูกขาดและตรงต่อเวลา จะอ้างเหตุผลบ่ายเบี่ยงเพราะเกียจคร้านไม่ได้ นอกจากเจ็บป่วยจริง ๆ ในสำนักพระอาจารย์มั่น ศิษย์จะต้องไม่มีนิสัยเกียจคร้าน มกง่าย และเห็นแก่อาภิมิส ถ้าใครมีนิสัยดังกล่าวจะถูกขับออกไป

๓.๔ แนวทางการปฏิบัติในทางพระวินัยของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต

หลวงปู่มั่น ฐริทัตโตเป็นพระสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย เรียกได้ว่าเป็นพระสุปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ดำเนินตามพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเอาไว้ทั้งในส่วนที่เป็นสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์และสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ นอกจากนั้นท่านยังเคร่งครัดในหลักปาริสุทธิศีล ๔ อันเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ยังเป็นพระสงฆ์ที่เข้มงวดในชุดงควัตร ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ใช้ในการขัดเกลากิเลสให้เบาบางตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้นเราจึงสามารถสรุปแนวทางการปฏิบัติทั้งในส่วนสิกขาบท ปาริสุทธิศีลและชุดงควัตรของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ได้ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑. ภิกขุปาติโมกข์

ประมวลศีลสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ มี ๒๒๗ สิกขาบท^{๖๗} (ข้อ) ประกอบด้วย (๑) ปาราชิก ๔ สิกขาบท (๒) สังฆาติเสส ๑๓ สิกขาบท (๓) อนียต ๒ สิกขาบท (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท (๖) ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท (๗) เสขิยะ ๗๕ สิกขาบท (๘) อธิกรณสมณะ ๗

อะไรคือหลักการของภิกขุปาติโมกข์ ?

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงบัญญัติศีลสิกขาบทเป็นข้อๆ ยังไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง พระสารีบุตรเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวก อันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์^{๖๘} ดำรงอยู่ได้นาน”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความโดยสรุปว่า “จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร จงรอไปก่อนเถิด สารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอัสวัฏฐานิยธรรม^{๖๙} บางอย่างในสงฆ์ トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษুবวชมานาน トラบเท่าที่ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะแพร่หลาย トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีลาภสักการะมาก トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะความเป็นพหูสูต ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง เมื่อเกิดอัสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษুবวชมานาน เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะแพร่หลาย เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีลาภสักการะมาก เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะความเป็นพหูสูต พร้อมกันนั้นก็มียอัสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจะบัญญัติสิกขาบทแก่สาวก จะ

^{๖๗} ผู้ประสงครายละเอียดของ ๒๒๗ สิกขาบท พึงศึกษาได้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑ และภาค ๒ (พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ และเล่ม ๒; วิ.มหา.)

ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

^{๖๘} “อัสวัฏฐานิยธรรม” แปลว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอัสวะ หมายถึงความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่น ความเดือดร้อน และการจงจำ; วิ.อ.๑/๒๑/๑๙๗.

ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น”^{๗๐}

อะไรคือวัตถุประสงค์ (เจตนารมณ์) ของภิกขุปาติโมกข์ ?

วัตถุประสงค์ของภิกขุปาติโมกข์อาจแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ^{๗๑}

๑. วัตถุประสงค์ทั่วไปซึ่งโดยสาระแล้วเป็นวัตถุประสงค์ของการแสดงธรรม แต่ก็อนุโลมเข้ากับการบัญญัติวินัยหรือศีลได้เช่น เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความปราศ เพื่อความไม่ถ้อยมั่น เพื่อสำรอกราคะ เพื่อสร้างความเมตตา เพื่อดับความกระหาย

๒. วัตถุประสงค์เฉพาะ ในคราวที่พระสุทินกถกัณฑ์บุตรเสพเมถุน (มีเพศสัมพันธ์) กับอดีตภรรยา พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง ก่อนที่จะให้สงฆ์ยกสิกขาบทขึ้นแสดง (บัญญัติศีลสิกขาบท) ทรงดำหนิพระสุทินและตรัสถึงวัตถุประสงค์ทั่วไปแล้ว ทรงแสดงวัตถุประสงค์เฉพาะ ๑๐ ข้อ ประกอบด้วย (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เกื้อยาก (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดขึ้นในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย

๓.๔.๒. อินทริยสังวรศีล

“อินทริยสังวรศีล” แปลว่า ศีลคือการสำรวมระวังอินทริย์ หมายถึงการสำรวมหรือการจัดระเบียบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของตัวเอง ให้มีความสงบ สะอาด สบาย ระวังไม่ให้เกิดความไม่ตั้งงามขึ้น ขณะเมื่อรับรู้โลกภายนอก ให้มีสติกำหนดรู้ตลอดเวลาว่าควรจัดตัวเองอย่างไรให้เหมาะสม ดีงาม สมฐานะ เบาลายไม่ขัดเคืองหรือหลงระเริง จัดตัวเองให้ดูดีทั้งภายในและภายนอก ให้รู้ว่ากาลไหนควรบังคับตัวเองไม่ให้ไหลไปตามกระแสโลก กาลไหนควรให้รางวัลตัวเองให้ไหลไปตามกระแสโลก พระพุทธเจ้าตรัสอินทริยสังวรศีลมุ่งสั่งสอนภิกษุสงฆ์และภิกษุสงฆ์ก็จริง แต่เป็นหลักที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนควรศึกษาและถือปฏิบัติด้วย พระพุทธเจ้าตรัสแสดงวิธีการสำรวมอินทริย์ไว้ตอนหนึ่งว่า^{๗๒} “ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทริย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทริย์ถึงความสำรวมในจักขุนทริย์... รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทริย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามินทริย์... ภิกษุนั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม... การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง” ในเรื่องการสำรวมอินทริย์นี้ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับมาคคณตยปริพาชก เกี่ยวกับการที่พระองค์สำรวมอินทริย์และรู้เท่าทันความเป็นจริงซึ่งเป็นมูลเหตุจูงใจให้ทรงออกบวช เป็น

^{๗๐}วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

^{๗๑}วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗-๒๙.

^{๗๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕.

การแสดงให้ทราบวิธีการสำรวมอินทรีย์และอานิสงส์ของการสำรวมอินทรีย์ ความตอนหนึ่งว่า^{๗๓}
 “เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน เป็นผู้เฝ้าอิมพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ประการ บำเรอตนอยู่ด้วย
 รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยตา (จักขุวิญญาณ) ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้
 กำหนด... สมัยต่อมา เรานั้นรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดกามทั้งหลายให้ออกไป
 ได้ตามความเป็นจริง ละตัณหาในกามได้ บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามได้...”

บางครั้ง คำว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์” ไม่ได้หมายถึงผู้เพียงพร้อมด้วยตา หู จมูก ลิ้น
 กาย และใจ แต่หมายถึงผู้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
 เนื่องจากอายตนะภายในเหล่านี้ตั้งอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อ
 พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ก็เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ในที่สุดทำให้จิตหลุดพ้น^{๗๔} ไม่เพียงแต่เท่านั้น
 คำว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์” นี้ยังหมายรวมไปถึงการพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า “แม้แต่
 ความรู้สึกเพลิดเพลิน รักใคร่พอใจในอายตนะภายในเหล่านี้ก็ไม่เที่ยง”^{๗๕}

อินทรีย์สังวรศีลนี้เป็นศีลสาธารณะคือมีสติเป็นเหตุให้สำเร็จหรือสำเร็จได้ด้วยสติ กล่าวคือ
 การที่บุคคลจะรักษาตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจให้เรียบร้อยได้ต้องมีสติคอยกำหนดตลอดเวลา เมื่ออินทรีย์
 สังวรสมบูรณ์ ย่อมเป็นฐานแห่งปาติโมกขสังวร ถ้าอินทรีย์สังวรไม่สมบูรณ์ ปาติโมกขสังวรก็ไม่สมบูรณ์
 ไม่ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๗๖} “ภิกษุพึงรักษาอินทรีย์ในเพราะรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะทั้งหลาย
 เพราะทวารทั้งหลายที่เปิดไว้ไม่รักษานั้นย่อมทำร้ายเองได้ เหมือนโจรทำลายบ้านฉนั้น ภิกษุพึง
 รักษาอินทรีย์ในเพราะรูป เสียง รส กลิ่น และผัสสะทั้งหลาย เพราะทวารทั้งหลายที่ปิดแล้วระวางดี
 แล้ว ย่อมไม่ทำร้าย เหมือนพวกโจรไม่สามารถทำลายบ้านที่ปิดประตูไว้ ฝนย่อมร่ำรดเรือนที่มุงดีแล้ว
 ไม่ได้ฉันใด รากะย่อมร่ำรดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉนั้น” การสำรวมอินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) จึงเป็นถือ
 เป็นด่านแรกที่จะป้องกันสิ่งแวดล้อมภายนอกไม่ให้เข้าไปรบกวนจิตใจให้เกิดกิเลสตัณหานำพาให้ละเมิด
 ศีลสิกขาบท การสำรวมอินทรีย์จึงเรียกว่าอินทรีย์สังวรศีล คือศีลที่เกิดขึ้นเพราะการสำรวมอินทรีย์

๓.๔.๓. อาชีวกปาริสุทธิศีล

“อาชีวกปาริสุทธิศีล” แปลว่า ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ หมายถึงเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ
 ไม่ประกอบอบนสนา (การแสวงหาไม่สมควร) มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้นพระพุทธเจ้าตรัสอาชีวกปาริ
 สุทธิศีล มุ่งสั่งสอนภิกษุสงฆ์และภิกษุสงฆ์ก็จริง แต่เป็นหลักที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนควรศึกษาและ
 ประยุกต์ถือปฏิบัติด้วย อาชีวกปาริสุทธิศีลเป็นวิริยสาธารณะคือมีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จหรือสำเร็จได้ด้วย
 วิริยะ กล่าวคือ การที่บุคคลจะละมิจฉาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพโดยวิธีที่ไม่ถูกต้อง) ประกอบสัมมาอาชีวะ

^{๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๑/๒๔๘.

^{๗๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๔/๑๙๐-๑๙๑, ๒๒๒-๒๒๗/๒๑๓-๒๑๕.

^{๗๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๖-๑๕๙/๑๙๓-๑๙๕, ๑๖๘-๑๘๕/๒๐๓-๒๐๖.

^{๗๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๐/....., มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑ พิมพ์ครั้งที่
 ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕.

ได้ต้องมีวิริยะคือความเพียรบากบั่นมั่นคงในการประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามธรรม^{๗๗} ถ้าเป็นภิกษุสงฆ์ก็ต้องเที่ยวบิณฑบาต ถ้าเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็ต้องประกอบอาชีพสุจริต อาชีพปริสุทธศีลมีนัยครอบคลุมอย่างน้อย ๒ มิติ คือ^{๗๘}

๓.๔.๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล

“ปัจจัยสันนิสสิตศีล” แปลว่า ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ หมายถึง พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ซึ่งธรรมนิยมสงฆ์หมายถึงจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค ส่วนในสังคัมของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน หมายถึงเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคใช้สอยด้วยความอยาก (ตัณหา) พระพุทธเจ้าตรัสปัจจัยสันนิสสิตศีลมุ่งสั่งสอนภิกษุสงฆ์และภิกษุสงฆ์ที่จริง แต่เป็นหลักที่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนควรศึกษาและประยุกต์เพื่อการถือปฏิบัติได้ด้วย ปัจจัยสันนิสสิตศีลสมบูรณ์ได้ด้วยการพิจารณาก่อนการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และเมื่อสมบูรณ์แล้วย่อมนำไปสู่การละอาสวะได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๗๙}

“ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วเสพจีวรว่าเพียงพอป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ฝุ่น ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่อบรรเทาหิวโหยด้วยคิดว่า ‘โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา’ แล้วจึงบริโภคอาหาร

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงพอป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ฝุ่น ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร^{๘๐} เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด ซึ่งเมื่อไม่ใช่สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าอาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย” ปัจจัยสันนิสสิตศีลเป็นปัญญาสาธนะคือมีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จหรือสำเร็จได้ด้วยปัญญากล่าวคือ การที่บุคคลจะเห็นโทษและอนิสงส์ในการบริโภคปัจจัยได้นั้น ต้องใช้ปัญญาพิจารณาอย่างน้อย ๒ ขณะคือ (๑) พิจารณาในเวลาได้ปัจจัยมา (๒) พิจารณาในเวลาบริโภคปัจจัย หลักปฏิบัติตามธรรมนิยมสงฆ์ก็คือ “ภิกษุพึงพิจารณาทุกคราวที่นุ่งห่ม พึงพิจารณาอาหารบิณฑบาตทุกคำกลืนหรือพึง

^{๗๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๒.

^{๗๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔, ๔๘-๕๐.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒/๒๓, มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๓๔.

^{๘๐} วิ.อ. ๒/๒๘๐/๔๐, สารตถ.ฎีกา. ๒/๒๘๐/๓๕๓.

พิจารณาก่อนฉันและหลังจากฉันเสร็จแล้ว พึงพิจารณาเสนาสนะทุกคราวที่ใช้สอย” การที่ภิกษุบริโภค โดยละเว้นการพิจารณาถือว่าเป็นอินฺทฺริย (บริโภคอย่างเป็นนี้)^{๘๑} วัตถุประสงค์ของการพิจารณาทั้ง ก่อนและหลังการบริโภคใช้สอยปัจจัยปรากฏชัดแล้วในบทพิจารณานั้นๆ แต่ยังมีวัตถุประสงค์ที่สูงขึ้นไป อีกคือเพื่อให้เห็นคุณค่าของสิ่งที่บริโภคใช้สอย เมื่อเห็นคุณค่าแล้วก็จะทำให้เกิดการบริโภคใช้สอยอย่าง คุ่มค่าไม่หุรหุราฟุ่มเฟือย เกิดการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการบริโภคอย่างประหยัดและคุ้มค่า สมกับ ฐานะความเป็นบรรพชิตที่ต้องทำตัวให้เป็นคนเลี้ยงง่าย คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนยิ่งจำเป็นต้องเอาใจใส่ปัจจัย สันนิสสิตศีลให้มาก ศีลข้อนี้สำหรับคฤหัสถ์โดยสาระก็คือความเป็นคนมีระเบียบวินัยในการใช้จ่ายทรัพย์ การบริหารจัดการทรัพย์ที่หามาได้ก่อนการบริโภคใช้สอย อย่างน้อยก็เพื่อให้รายได้พอกับรายจ่าย

๓.๔.๕. ชุตงค์

"ชุตงค์" แปลว่า องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส หมายถึงข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึง สมาทานประพฤติได้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลสส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ ชุตงค์มี ๑๓ ข้อดังนี้

๑. ปังสุกุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี) ผู้กำหนด ตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นกิจวัตร งดเว้นรับคหบดีจีวรไม่รับถวายผ้าจากคฤหัสถ์ แสวงหาผ้าที่ถูกทิ้งไว้ในป่า เถ้านั้นมาทำเป็นจีวร

๒. เตจิวริกังคะ องค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี) ผู้ กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นกิจวัตร งดเว้นการถือครองจีวรผืนที่ ๔ ถือปฏิบัติเคร่งครัดโดยใช้ผ้าเพียง ๓ ผืน

๓. ปินทปาทิกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี) ผู้ กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นกิจวัตร งดเว้นภัตตาหารที่มีผู้นำมาถวาย (งดเว้นอนติเรกลาภ) เลี้ยงชีพด้วย ภัตตาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเท่านั้น

๔. สप्तทานจาริกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับ (เรือน) เป็นวัตร หมายถึง ภิกษุ(หรือภิกษุณี) ผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นกิจวัตร งดเว้นการเที่ยวบิณฑบาตตามใจอยาก

๕. เอกาสนิกังคะ องค์แห่งผู้ถือนั่งฉัน (รับประทาน) ณ อาสนะ (ที่นั่ง) เดียวเป็นปกติ หมายถึงภิกษุ(หรือภิกษุณี หรือคฤหัสถ์) ผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวัน คือฉัน (รับประทาน) วันละมื้อเดียว^{๘๒} ลุกจากที่แล้วไม่ฉัน (รับประทาน) อีก

๖. ปัตตปณฺทิกังคะ องค์แห่งผู้ถือในบาตรเป็นปกติ หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี หรือ คฤหัสถ์) ผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวัน คือไม่ใช้ภาชนะใส่อาหารเกิน ๑ อย่าง

๗. ขลุปัจฉภาตติกังคะ องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตตาหารที่ถวายภายหลังเป็นวัตร หมายถึงภิกษุผู้ กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นวัตรว่า "เมื่อได้ลงมือฉัน(รับประทาน)แล้ว ไม่รับอาหารที่มีผู้นำมาถวายอีก"

๘. อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร หมายถึงภิกษุผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็น

^{๘๑}มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า๘๘-๘๙.

^{๘๒}ม.ม.อ. ๒/๒๒๕/๓,

วัดรว่า "อยู่ห่างจากหมู่บ้านอย่างน้อย ๕๐๐ ไร่ หรือ ๒๕ เส้น"

๙. รุกขมูลิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ตามโคนไม้เป็นปกติ หมายถึงภิกษุผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวันว่า "อยู่ตามโคนต้นไม้เท่านั้น งดเว้นอยู่ในสถานที่ที่มีหลังคาและฝาผนัง"

๑๐. อัปโภกาสิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นปกติ หมายถึงภิกษุผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวันว่า "อยู่ในที่แจ้งเท่านั้น งดเว้นอยู่ในสถานที่ที่มีหลังคาและฝาผนัง รวมทั้งโคนต้นไม้"

๑๑. โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในป่าช้าเป็นปกติ หมายถึงภิกษุผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นปกติในชีวิตประจำวันว่า "อยู่ในป่าช้าเท่านั้น งดเว้นอยู่ในสถานที่มิใช่ป่าช้า"

๑๒. ยถาสันถติกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้เป็นวัตร หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี) ผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นวัตร งดความอยากเอาแต่ใจในเสนาสนะ (ที่นอนที่หนึ่ง) อยู่อาศัยตามที่เขาจัดให้

๑๓. เนลัชชีกังคะ องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร หมายถึงภิกษุ (หรือภิกษุณี) ผู้กำหนดตั้งใจ ถือปฏิบัติเป็นวัตรว่า "ดำเนินชีวิตด้วยอิริยาบถ ๓ คือยืน เดิน นั่ง งดเว้นการนอน"

"จุดรงค์" มีทั้งส่วนที่เป็นศีลและวัตร เช่น จุดรงค์ ๘ ข้อคือ ปังสุกุลิกังคะ เตจวีริกังคะ ปิณชปาตีกังคะ สปัตทานจาริกังคะ ขลุปัจฉาภัตติกังคะ อารัญญิกังคะ ยถาสันถติกังคะ และเนลัชชีกังคะ เป็นวัตรไม่เป็นศีล^{๘๓}

จุดรงค์ ๑๓ แม้มีฐานะเป็นวัตรบ้าง เป็นศีลบ้าง เป็นข้อปฏิบัติบ้าง แต่ไม่ได้เป็นบทบัญญัติทางวินัย การถือปฏิบัติขึ้นอยู่กับความสมัครใจของแต่ละคน โดยมีหลักคิดว่า ถ้าถือปฏิบัติแล้วช่วยทำให้กรรมฐานหรือกุศลธรรมเจริญ ควรถือปฏิบัติ ถ้าถือปฏิบัติแล้วทำให้กรรมฐานหรือกุศลธรรมเสื่อม ไม่ควรถือปฏิบัติ การถือปฏิบัติมี ๓ ระดับคือ (๑) อย่างเคร่งหรืออย่างอุกฤษฏ์ (๒) อย่างกลาง (๓) อย่างเพลา

๓.๕ ปัจฉิมวัย

ในวัยชรา นับแต่ พ.ศ.๒๔๘๔ เป็นต้นมา หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เดินทางกลับมาจำพรรษาอยู่ที่จังหวัดสกลนคร โดยจาริกไปตามสถานที่วิเวกผาสุกวิหารหลายแห่ง อย่างเสนาสนะป่า บ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง (ปัจจุบันเป็นอำเภอโคกศรีสุพรรณ) จังหวัดสกลนคร

ครั้นปี พ.ศ.๒๔๘๗ จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จนถึงที่สุดท้ายแห่งชีวิตตลอดเวลา ๘ ปี ในวัยชรา ท่านได้เอาธุระอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นอันมาก ได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นแล้วให้ชื่อว่า "มุตโตทัย" ปี พ.ศ.๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างเข้า ๘๐ ปี ท่านเริ่มอาพาธหนัก ศิษย์ที่อยู่ใกล้ชิดได้เอาธุระรักษาพยาบาลไปตามกำลังความสามารถ อาการอาพาธก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็

^{๘๓} ขุ.ม.อ. (ไทยฉบับมหาหมกฏา) ๖๕/๘๑/๔๑๘.; ขุ.ม.อ. (ไทยฉบับมหาหมกฏา) ๖๕/๘๑/๔๑๗-๔๑๙.

กำเริบหนักขึ้นอีก เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนจนออกพรรษา อาการอาพาธของท่านก็กำเริบมากขึ้น ข่านี้ได้กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว พอออกพรรษาศิษยานุศิษย์ผู้อยู่ใกล้ไกลต่างก็ทยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาลและได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมารักษา

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตได้รับการตรวจรักษาและนำมาพักที่เสนาสนะป่าบ้านภู อำเภอมะนัง จังหวัดสกลนคร เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษาและศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาการอาพาธของท่านมีแต่ทรงกับทรุดลงโดยลำดับ ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๒ คณะศิษยานุศิษย์ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอมะนัง จังหวัดสกลนคร โดยพาหนะรถยนต์ของแขวงทางการทาง มาถึงวัดเวลา ๑๒.๐๐ น. ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ ท่านก็ได้ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย โดยมีพระธรรมเจดีย์ (จุม พันธุโล) เป็นประธาน สิริรวมอายุของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้ ๗๙ ปี ๙ เดือน ๒๑ วัน รวมเวลาที่ดำรงสมณเพศ ๕๖ พรรษา

พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ได้เล่าถึงเหตุการณ์ช่วงก่อนละสังขารของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ไว้ในหนังสือ “ประวัติท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” ไว้ว่า

“องค์ท่านเบื้องต้นนอนสับสนไสยาสน์คือนอนตะแคงข้างขวา แต่เห็นว่าท่านจะเหนื่อยเลยค่อย ๆ ดึงหมอนที่หนุนอยู่ข้างหลังท่านออกนิดหนึ่ง เลยกกลายเป็นท่านนอนหงายไป พอท่านรู้สึกก็พยายามขยับตัวกลับคืนท่าเดิม แต่ไม่สามารถทำได้เพราะหมอนกำลัง พระอาจารย์ใหญ่ก็ช่วยขยับหมอนที่หนุนหลังท่านเข้าไป แต่ดูอาการท่านรู้สึกเหนื่อยมากเลยต้องหยุดกลัวจะกระเทือนท่านมากไป ดังนั้นการนอนของท่านในวาระสุดท้ายจึงเป็นท่าหงายก็ไม่ไขท่าตะแคงข้างขวาก็ไม่เชิงเป็นเพียงท่าเอียง ๆ อยู่เท่านั้น เพราะสรีระวิสัยที่จะแก้ไขได้อีกอาการท่านกำลังดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้ง บรรดาศิษย์ซึ่งโดยมากมีแต่พระกับเณร ฆราวาสมีน้อยที่นั่งอาลัยอาวรณ์ด้วยความหมัดหวังอยู่ ขณะนั้นประหนึ่งลืมหายใจไปตาม ๆ กัน เพราะจิตพะว้างพะวังอยู่กับอาการของท่าน ซึ่งกำลังแสดงอย่างเต็มที่เพื่อถึงวาระสุดท้ายของท่านอยู่แล้ว ลมหายใจของท่านปรากฏว่าค่อยอ่อนลงทุกทีและละเอียดไปตาม ๆ กัน ผู้นั่งดูลมกระพริบตาเพราะอาการท่านเต็มไปด้วยความหมัดหวังอยู่แล้ว ลมค่อยอ่อนและช้าลงทุกทีจนแทบไม่ปรากฏวินาทีต่อไป ลมก็ค่อย ๆ หายเจียบไปอย่างละเอียดสุขุมจนไม่มีใครสามารถรู้ได้ว่าท่านได้สิ้นไปแล้วแต่วินาทีใด เพราะอวัยวะทุกส่วนมิได้แสดงอาการผิดปกติเหมือนสามัญชนทั่ว ๆ ไปเคยเป็นกัน ต่างคนต่างสังเกตจ้องมองจนตาไม่กระพริบ สุดท้ายก็ไม่ได้เรื่องพอให้สะอึกใจเลยว่า “ขณะท่านลาชั้นธรรมาภรณ์โลกที่เต็มไปด้วยความกังวลหม่นหมองคือขณะนั้น” ดังนี้

พอเห็นทำไม่ได้การท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์พูดเป็นเชิงไม่แน่ใจขึ้นมาว่า “ไม่ใช่ท่านสิ้นไปแล้วหรือ” พร้อมกับยกนาฬิกาขึ้นดู เวลานั้นเป็นเวลาตี ๒ นาฬิกา ๒๓ นาที จึงได้ถือเวลามรณภาพของท่าน พอทราบที่ท่านสิ้นไปแล้วเท่านั้น มองดูพระเณรที่นั่งล้อมท่านอยู่เป็นจำนวนมากเห็นแต่ความโศกเศร้าเหงาหงอยและน้ำตาบนใบหน้าที่ไหลซึมออกมาทั้งโอบอ้อมล้อมเสียจนพึมพำไม่ได้ถ้อยได้ความ

ใครอยู่ที่ไหนก็ได้ยินเสียงอุบิพิมพำท่วบริเวณนั้น บรรยากาศเต็มไปด้วยความเจ็บเหงาเศร้าใจอย่างบอกไม่ถูก เราก็เหลือทนท่านผู้อื่นก็เหลือทน ปรากฏว่าเหลือแต่ร่างกรอบตัวอยู่เวลานั้นต่างองค์ต่างนั่งเจ็บไปพักหนึ่งราวกับโลกธาตุได้ดับลงในขณะเดียวกัน ขณะที่ท่านอาจารย์ลาสมมติคือชั้นก้าวเข้าสู่แดนเกษมไม่มีสมมติความกังวลใด ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องวุ่นวายอีก ผู้เขียนแทบหัวอกจะแตกตายไปกับท่านจริง ๆ เวลานั้นทำให้รำพึงรำพันและอัดอั้นตันใจไปเสียทุกอย่าง ไม่มีทางคิดพอขยับขยายจิตที่กำลังว่าวุ่นง่วนเป็นตมเป็นโคลนไปกับภารจากไปของท่าน พอให้เบาบางลงบ้างจากความแสนรักแสนอาลัย อารมณ์ที่สุดจะกล่าวที่ท่านว่าตายทั้งเป็นจะเห็นแก่คนไม่เป็นทำคนนั้นแล

ดวงประทีปที่เคยสว่างไสวมาประจำชีวิตจิตใจได้ดับวูบสิ้นสุดลงปราศจากความอบอุ่นชุ่มเย็นเหมือนแต่ก่อนมา ราวกับว่าทุกสิ่งได้ขาดสะบั้นพันแหลกเป็นจุณไปเสียสิ้น ไม่มีสิ่งเป็นที่พึ่งพอบนที่หายใจได้เลย มันสุดมันมุดมันด้านมันตีบตันอันตู้ไปเสียหมดภายในใจราวกับโลกธาตุนี้ไม่มีอะไรเป็นสาระพอบนที่เกาะของจิตผู้กำลังกระหายที่พึ่งได้อาศัยเกาะพอบนที่หายใจแม้เพียงวินาทีหนึ่งเลย ทั้งที่สัตว์โลกทั่วไตรภพอาศัยกันประจำภพกำเนิดตลอดมา แต่จิตมันอาภัพอับวาสนาเอาอย่างหนักหนาจึงเห็นโลกธาตุเป็นเหมือนยาพิษเอาเสียหมดเวลานั้น ไม่อาจเป็นที่พึ่งได้ปรากฏ แต่ท่านพระอาจารย์มั่งองค์เดียวเป็นชีวิตจิตใจ เพื่อฝากอรรถฝากธรรมและฝากเป็นฝากตายทุกขณะลมหายใจเลย.....”

ตลอดชีวิตของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโต คงมีเพียงการปฏิบัติธรรมตามพระธรรมวินัยและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยความที่ท่านหวังให้เป็นประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เหตุนี้ท่านจึงไม่อยู่จำพรรษาเป็นหลักแหล่งในใดที่หนึ่งเฉพาะแห่งเดียว แต่หลวงปู่มั่น ฎิริทัตโตจาริกเที่ยวไปเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนิกชนในสถานที่นั้น ๆ ดังนี้

๑.พ.ศ.๒๔๔๗ หลวงปู่มั่น ฎิริทัตโตอยู่วัดเสียบมานานจึงได้เข้าไปจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม (วัดสระปทุม) กรุงเทพมหานคร และที่เขาพระงาม จังหวัดลพบุรี เมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๘ ครั้นแล้วท่านจึงมาหาเพื่อนสหธรรมิกที่จังหวัดอุบลราชธานี จำพรรษาอยู่ที่วัดบูรพา ในขณะที่ท่านมีพรรษา ๒๕ พรรษา

๒.พ.ศ.๒๔๕๙ จำพรรษาที่ภูผากูด บ้านหนองสูง อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม

๓.พ.ศ.๒๔๖๐ จำพรรษาที่บ้านดงปอ “ห้วยหลวง” อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

๔.พ.ศ.๒๔๖๑ จำพรรษาที่ถ้ำผาบึง อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย

๕.พ.ศ.๒๔๔๒ จำพรรษาที่บ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

๖.พ.ศ.๒๔๖๓ จำพรรษาที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

๗.พ.ศ.๒๔๖๔ จำพรรษาที่บ้านห้วยทราย อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม

๘.พ.ศ.๒๔๖๕ จำพรรษาที่ตำบลหนองลาด อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

๙.พ.ศ.๒๔๖๖ จำพรรษาที่วัดมหาชัย อำเภอนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี

๑๐.พ.ศ.๒๔๖๗ จำพรรษาที่บ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

๑๑.พ.ศ.๒๔๖๘ จำพรรษาที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

๑๒.พ.ศ.๒๔๖๙ จำพรรษาที่บ้านสามผง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

๑๓.พ.ศ.๒๔๗๐ จำพรรษาที่บ้านหนองขอน อำเภอbung (ปัจจุบัน อ.หัวตะพาน) จังหวัดอำนาจเจริญ

๑๔.พ.ศ.๒๔๗๑ จำพรรษาที่วัดปทุมวนารามหรือวัดสระปทุม กรุงเทพมหานคร

๑๕.พ.ศ.๒๔๗๒-๒๔๘๒ จำพรรษาที่วัดเจติยหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๑๖.พ.ศ.๒๔๘๓-๒๔๘๔ จำพรรษาที่วัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๑๗.พ.ศ.๒๔๘๕ จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

๑๘.พ.ศ.๒๔๘๖ จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านนามน อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

๑๙.พ.ศ.๒๔๘๗ จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

๒๐.พ.ศ.๒๔๘๘-๒๔๙๒ จำพรรษาที่บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

๒๑.พ.ศ.๒๔๙๒ หลวงปู่มั่น ฐริทัตโตมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ เวลา ๐๒.๒๓ น. สิริขณมายุรวมได้ ๗๙ ปี ๙ เดือน

หลังจากที่หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ละสังขารเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๒ จึงได้มีการถวายพระเพลิงสรีระสังขารของท่าน ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ในวันอังคารที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อถวายพระเพลิงเสร็จแล้วอัฐิของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตได้ถูกแบ่งแจกไปตามจังหวัดต่าง ๆ และประชาชนได้รับเฝ้าอังคารไป ต่อมาปรากฏว่าอัฐิธาตุของหลวงปู่มั่นที่แจกจ่ายไปยังที่ต่าง ๆ กลายเป็นพระธาตุไปหมด แม้แต่เส้นผมของท่านที่มีผู้เก็บไปบูชาในที่ต่าง ๆ ก็กลายเป็นพระธาตุได้ เช่นเดียวกับอัฐิของท่าน ปัญหาเรื่องอัฐิหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตกลายเป็นพระธาตุนี้พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ศิษย์องค์สำคัญของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตรูปหนึ่งได้อธิบายไว้ว่า “อัฐิพระอรหันต์ก็ดี ของสามัญชนก็ดี ต่างก็เป็นธาตุดินเช่นเดียวกัน การที่อัฐิกลายเป็นพระธาตุได้นั้นขึ้นอยู่กับใจหรือจิตเป็นสำคัญ อำนาจจิตของพระอรหันต์ท่านเป็นอริยจิต เป็นจิตที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสเครื่องโสมมต่าง ๆ อำนาจชักฟอกธาตุชั้นนี้ให้เป็นธาตุบริสุทธิ์ไปตามส่วนของตน อัฐิจึงกลายเป็นพระธาตุไปได้ แต่อัฐิหรือกระดูกสามัญชนทั่วไปแม้จะเป็นธาตุดินเช่นเดียวกัน แต่จิตสามัญชนทั่วไปเต็มไปด้วยกิเลส จิตไม่มีอำนาจและคุณภาพที่จะชักฟอกธาตุชั้นนี้ของตนให้บริสุทธิ์ได้ อัฐิจึงจำเป็นต้องเป็นสามัญธาตุไปตามวิสัยจิตของคนมีกิเลส จะเรียกไปตามภูมิของจิต ภูมิของธาตุว่า อริยจิต อริยธาตุ และสามัญจิต สามัญธาตุก็คงไม่ผิด เพราะคุณสมบัติแห่งจิตของธาตุระหว่างพระอรหันต์กับสามัญชนย่อมแตกต่างกันอย่างแน่นอน ดังนั้นอัฐิจึงจำเป็นต้องต่างกันอยู่ดี”

ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกองค์ ในเวลานิพพานอัฐิธาตุต้องกลายเป็นพระธาตุด้วยกันหมด ทั้งสิ้นหรือเปล่านั้นข้อนี้ยังเป็นเรื่องน่าสงสัย ซึ่งก็ไม่แน่ว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้นทุก ๆ องค์ เพราะวาระหว่างกาลเวลาที่บรรลุประอรหันต์จนถึงวันนิพพานนั้น พระอรหันต์แต่ละองค์มีเวลาสั้นยาวแตกต่างกัน พระอรหันต์ที่บรรลุธรรมวิเศษแล้วมีเวลาทรงชั้นอยู่นานปี เวลานิพพานนานอย่างนั้น อัฐಿಯ่อมมีทางกลายเป็นพระธาตุได้โดยไม่มีปัญหา เพราะระยะเวลาที่ทรงชั้นอยู่นานเช่นเดียวกันกับความสืบต่อแ่ง

ชีวิตด้วยการทำงานของระบบต่าง ๆ ภายในร่างกาย มีลมหายใจเป็นต้น มีการเข้าสมาบัติประจำ มีอิริยาบถสม่ำเสมอซึ่งเป็นการชักฟอกธาตุชั้นให้บริสุทธิ์ไปตามส่วนของตนทุกวันทุกคืนโดยลำดับ ครั้นถึงเวลานิพพานอัฐิจึงกลายเป็นพระธาตุไปเมื่อผสมกันเข้ากับธาตุดินน้ำลมไฟ ซึ่งแผ่กระจายอยู่ทุกอณูบรรยากาศของโลก ส่วนพระอรหันต์ที่บรรลุอรหัตผลแล้วมิได้ทรงชั้นธอยู่นานเท่าที่ควร เมื่อถึงเวลานิพพานอัฐิจึงกลายเป็นพระธาตุเหมือนพระอรหันต์ที่ทรงชั้นธอยู่นานหรือไม่นั้นยังเป็นปัญหาที่ตอบไม่สนิทใจ พระอรหันต์ที่เป็นทันทธาภิญญาคือผู้รู้ได้ช้าค่อยเป็นค่อยไป เช่น บำเพ็ญไปถึงขั้นอนาคามีผลแล้วติดอยู่นานกว่าจะก้าวขึ้นอรหัตภูมิได้ต้องพิจารณาท่องเที่ยวไปมาอยู่ในระหว่างอรหันตมรรคกับอรหันตผลจนกว่าจิตจะชำนาญชำนาญและมีกำลังเต็มที่จึงผ่านไป

ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่ในขั้นอรหันตมรรคเพื่อบรรลุอรหัตผลนี้ เป็นอุบายวิธีชักฟอกธาตุชั้นไปในตัวด้วย เวลานิพพานอัฐิจากกลายเป็นพระธาตุได้ ส่วนพระอรหันต์ที่เป็นชิปภาภิญญาคือผู้รู้ได้เร็วบรรลุอรหัตผลได้เร็ว พระอรหันต์ประเภทนี้ไม่แน่ว่าอัฐิจึงเป็นพระธาตุได้หรือไม่ประการใด เพราะจิตบริสุทธิ์ของท่านเหล่านี้ไม่มีเวลาทรงและชักฟอกธาตุชั้นธอยู่นานเท่าที่ควร”

๓.๖ ปฏิปทาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ปฏิปทาที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตถือเป็นวัตรปฏิบัติคือธุดงค์ ๑๔ อย่าง แต่ธุดงค์กรรมฐานที่ท่านถือปฏิบัติเป็นอาจินมียู่ ๔ ประการ ดังนี้

๑. บังสุกุลกัณฑ์ธุดงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลนับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบจนกระทั่งถึงวัยชราจึงได้พักผ่อนใช้คหบดีจีวรบ้างเพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธาที่นำมาถวาย

๒. บินชบาตังคธุดงค์ ถือภิกขาจารวัตรเที่ยวบินชบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาพาธไปในสะเกวบ้านไม่ได้ก็บินชบาตในเขตวัดบนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจจุบันสมัยจึงงดบินชบาต

๓. เอกปัตติกัณฑ์ธุดงค์ ถือนั่งในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนักจึงงดการถือเอกปัตติกัณฑ์ธุดงค์

๔. เอกาสนิกัณฑ์ธุดงค์ ถือนั่งคนเดียวเป็นนิตย์ตลอดมา แม้ถึงสมัยอาพาธหนักในปัจจุบันสมัยก็มีได้เล็ก ส่วนธุดงค์นอกนี้ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราวที่นับว่าปฏิบัติได้มากก็คือธุดงค์กัณฑ์ธุดงค์ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ ๒๕ เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควรซึ่งพอเหมาะกับการนั่งที่สงัดตามสมณวิสัย เป็นที่ปราศจากเสียงอื้ออึงประชาชนยาเกรงไม่รบกวณ นัยว่าในสมัยที่ท่านยังแข็งแรงได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกไปในดงพงลึกจนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่น ในคราวไปอยู่ทางภาคเหนือ เป็นต้น ท่านไปแสวงหาความวิเวกบนเขาสูงอันเป็นที่อยู่ของพวกมูเซอ สั่งสอนชาวมูเซอซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกันให้บังเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้”

๓.๖.๑ ปฏิปทาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตจากคำบอกเล่าของลูกศิษย์

๓.๖.๑.๑ พระอริยคุณาธาร วัดเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น

ในส่วนของวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับธุดงค์กรรมฐาน ลูกศิษย์ของท่านคือพระอริยคุณาธาร วัดเขาสวน

กวาง จังหวัดขอนแก่นกล่าวว่า “...พ่อแม่ครูอาจารย์มั่นท่านพาดำเนินอย่างถูกต้องแม่นยำถือเอาจุดงค์ ๑๓ (จุดงค์ ๑๓ แต่ละข้อมีความหมายในการปราบปรามกิเลสทุกประเภทได้อย่างอัศจรรย์ยากที่จะคาดให้ถึงได้ ดังนี้ ๑.บิณฑบาตเป็นวัตร ๒.บิณฑบาตตามลำดับบ้าน ๓.ไม่รับอาหารที่ตามส่งที่หลัง ๔.ฉันในบาตร ๕.ฉันคนเดียวในวันหนึ่ง ๆ ๖.ถือผ้าสามผืน ถือผ้าบังสุกุล ๗.อยู่รุกขมูตรไม้ ๘.อยู่ป่า ๑๐.อยู่ป่าช้า ๑๑.อยู่กลางแจ้ง ๑๒.อยู่ในที่เขาจัดให้ ๑๓.ถือไม่อยู่อริยาบถนอน) นี่เป็นพื้นเพในการดำเนินและการประพฤติปฏิบัติ จิตใจของท่านก็เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ไม่นอกลุ่มนอกทางทำให้ผู้อื่นเสียหายและริจะทำความเด่นความดังอะไร ออกนอกลุ่มนอกทางนั้นไม่มี เป็นแนวทางที่ราบรื่นดีงามมากนี่ละเป็นที่นอนใจเป็นที่ตายใจ ยึดถือไว้โดยไม่ต้องสงสัยก็คือปฏิบัติทาเครื่องดำเนินของท่าน

ครูบาอาจารย์ที่เป็นลูกศิษย์ลูกหาของท่านก็มีจำนวนมากพากันดำเนินมายึดถือหลักนั้นแหละ มาปฏิบัติได้แพร่หลายหรือกระจายออกไปแก่บรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายเป็นแขนง ๆ หรือแผลง ๆ อะไรออกไปให้เป็นที่สะดุดตาไม่แน่ใจอย่างนี้ไม่มี ท่านดำเนินอะไรเป็นที่เหมาะสมทั้งนั้นคือมีแบบมีฉบับ เป็นเครื่องยืนยัน ไม่ผิดเพี้ยนเลย นี่เพราะเหตุไรเพราะเบื้องต้นท่านก็ตะเกียกตะกายก็จริง แต่ตะเกียกตะกายตามหลักธรรมหลักวินัยไม่ได้นอกเหนือไปจากหลักธรรมหลักวินัย หลักวินัยคือกฎของพระระเบียบของพระท่านตรงเป่งเลยและหลักธรรมก็ยึดจุดงค์ ๑๓ ข้อนี้เป็นทางดำเนินไม่ได้ออกนอกลุ่มนอกทางนี้ไปอย่างอื่นบ้างเลย นี่จึงเป็นที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งมาตั้งแต่ขั้นเริ่มแรกของท่าน ต่อจากนั้นท่านก็ปรากฏเห็นผลขึ้นมาโดยลำดับ ดังเคยเขียนไว้แล้วในประวัติของท่าน จนกระทั่งเป็นผู้ทรงมรรคทรงผลโดยสมบูรณ์ในหัวใจท่าน แล้วก็ประกาศสั่งสอนธรรมแก่บรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายพร้อมทั้งปฏิบัติทาเครื่องดำเนินด้วยความมองจากกล้าหาญ ไม่มีคำว่าสะทสะท้านแม้ชนิดหนึ่งเลย นี่เพราะความแน่ใจในใจของท่านเองทั้งฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ท่านเป็นที่แน่ใจทั้งสองแล้วพวกบรรดาลูกศิษย์ลูกหาทั้งหลายที่เข้าไปศึกษาอบรมกับท่านจึงได้หลักได้เกณฑ์จากความถูกต้องแม่นยำที่ท่านพาดำเนินมาเป็นเครื่องดำเนินของตนแล้วถ่ายทอดไปโดยลำดับไม่มีประมาณ เฉพาะอย่างยิ่งภิกษุบริษัทมีกว้างขวางอยู่มาก สำหรับลูกศิษย์ของพ่อแม่ครูอาจารย์มั่นแตกกระจายออกไป การที่ได้ปฏิบัติทาเครื่องดำเนินจากท่านผู้รู้ผู้ฉลาดพาดำเนินมาแล้วเช่นนี้เป็นสิ่งที่ทำได้ยากมาก นี่ละเป็นที่ให้ตายใจนอนใจอุ่นใจได้ ผิดกับที่เราเรียนมาโดยลำพังและปฏิบัติโดยลำพังเป็นไหน ๆ ยกตัวอย่างไม่ต้องเอาที่อื่นไกลที่ไหนเลย ผมเองนี่แหละเรียนจะว่ารอดหรือไม่รอดก็ตาม ก็เรียนถึงมหาแต่เวลาจะหาหลักหาเกณฑ์มายึดเป็นเครื่องดำเนินด้วยความอุ่นใจตายใจสำหรับตัวเองไม่มี จะว่ายังไง นั้นมันเป็นอย่างนั้น จิตเสาะแสวงหาแต่ครูอาจารย์อยู่ตลอดเวลาเฉพาะอย่างยิ่งพ่อแม่ครูอาจารย์มั่น...”

๓.๑.๖.๒ พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน)

นอกจากนั้นลูกศิษย์คนสำคัญของท่านคือพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ได้เล่าถึงปฏิบัติทาเครื่องดำเนินของท่านเอาไว้ว่า “...ที่ผมได้ความรู้ความฉลาดจนได้มาแบ่งปันพวกท่านทั้งหลายนั้นก็เพราะผมได้ไปกราบครูบาอาจารย์มั่น...ไปพบท่าน แล้วก็เห็นสภาพวัดวาอารามของท่านถึงจะไม่สวยงามแต่ก็สะอาดมาก พระเณรตั้งห้าสิบหกสิบเจ็ด ! ขนาดจะถากแก่นขนุน (แก่นขนุนใช้ต้มเคี้ยวสำหรับย้อมและซักไตรจีวร) ก็ยังแบกเอาไปฟันอยู่โน้น...

ไกล ๆ โน้นเพราะกลัวว่าจะก่อความสงบของหมู่เพื่อน... พอตักน้ำทำกิจอะไรเสร็จก็เข้าทางจงกรมของใครของมันไม่ได้ยินเสียงอะไรนอกจากเสียงเท้าที่เดินเท่านั้นแหละ บางวันประมาณหนึ่งทุ่มเราก็เข้าไปกราบท่านเพื่อฟังธรรมได้เวลาพอสมควร ประมาณสี่ทุ่มหรือห้าทุ่มก็กลับกุฏิเอาธรรมที่ได้ฟังไปวิจัย... ไปพิจารณา เมื่อได้ฟังเทศน์ท่านมันอิมจินจนกรมทำสมาธิเนี่ย...มันไม่เห็นไม่เหนื่อยมันมีกำลังมากออกจากร่วมกันแล้วก็เงียบ! บางครั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน เพื่อนเขาเดินจงกรมอยู่ตลอดคืนตลอดวันจนยอมไปคิดว่าใคร ท่านผู้นั้นเป็นใครทำไมถึงเดินไม่หยุดไม่พัก นั่น...เพราะจิตใจมันมีกำลัง...”

๓.๑.๖.๓ พระโพธิญาณเถระ

ลูกศิษย์คนสำคัญของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตที่เป็นพระภิกษุอยู่ในสายมหานิกายคือพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภัทโท) ได้เคยไปศึกษาธรรมกับหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ท่านได้สอบถามข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวินัยของพระสงฆ์ที่เรียกว่าสิกขาบท โดยท่านเห็นว่ามียุ่มาจนปฏิบัติไม่ไหว หลวงปู่มั่นจึงอธิบายว่าให้ปฏิบัติโดยการสำรวมจิต การสำรวมจิตอย่างมีสติเป็นทั้งศีล สมาธิและปัญญา การรักษาคือการรักษาสิกขาบททั้ง ๒๒๗ ข้อนั่นเอง นอกจากนั้นท่านได้สอบถามหลวงปู่มั่นถึงความสำคัญและความแตกต่างของมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย หลวงปู่มั่น ฐริทัตโตได้กล่าวว่าธรรมของพระพุทธเจ้าไม่มีนิกาย การบรรลุผลนิพพานก็เช่นเดียวกัน ไม่ขึ้นอยู่กับนิกายใด ๆ ทั้งสิ้น

๓.๑.๖.๔ หลวงปู่อุ่น ชาโคร

นอกจากนั้นศิษย์ของพระโพธิญาณเถระคือหลวงปู่อุ่น ชาโคร วัดป่าหนองคำ (ดอยบันไดสวรรค์) อ.หนองบัวซอ จ.อุดรธานี ได้เล่าถึงปฏิปทาของหลวงปู่มั่นเอาไว้ในบันทึกของท่านว่า หลังจากที่หลวงปู่อุ่นได้มรณภาพแล้วทางพระเถระที่วัดป่าหนองคำ (ดอยบันไดสวรรค์) ได้พยายามรวบรวมสิ่งของและบริวารเครื่องใช้ต่าง ๆ ของหลวงปู่ที่เคยใช้ในข่วงมีชีวิตอยู่โดยเข้าไปจัดเก็บสิ่งของที่กุฏิหลวงปู่และได้พบสมุดบันทึกส่วนตัวของหลวงปู่โดยบังเอิญซึ่งเป็นข้อมูลที่หลวงปู่ได้บันทึกเหตุการณ์ในช่วงที่อยู่กับพระอาจารย์ใหญ่มั่น ฐริทัตโตทางลูกศิษย์ได้ร่วมกันหาหรือแล้วว่าเห็นควรจัดพิมพ์เพื่อเป็นประโยชน์กับลูกศิษย์และผู้สนใจทั่วไปอีกทั้งเป็นการป้องกันไม่ให้ข้อมูลในส่วนนี้ได้สูญหาย ทางลูกศิษย์ได้ถ่ายภาพหน้าแรกมาให้ดูพอเป็นสังเขปสำหรับข้อความและตัวอักษรได้ถ่ายทอดจากต้นฉบับมาพิมพ์ไว้ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าเกิดมาในชาตินี้รู้สึกเสียใจมากที่ได้ไปอยู่ร่วมจำพรรษาที่ท่านอาจารย์มั่นเพียงปีเดียวก็มานิพพานจาก แต่ก็ภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ได้ไปฟังเทศน์อยู่ร่วมอุปัฏฐากท่านผู้มีจิตบริสุทธิ์นี้กว่าไม่เสียทีประการหนึ่ง ครั้นสมัยนั้นเป็นปี ๒๔๙๑ ข้าพเจ้าอยู่วัดอรุณาวาสี ทำบ่อกับท่านอาจารย์เทศก์ เทศรังสี ท่านได้พูดว่าพระเถระรูปใดจะไปฟังเทศน์พระอาจารย์ก็ไปเสียเดียวจะไม่เห็นท่าน เพราะท่านได้ทำนายชีวิตท่านไว้แล้วว่าอายุผมจะถึงเพียง ๘๐ ปีเท่านั้น เดียวนี้อายุท่านก็ ๗๙ จะเข้ามาแล้ว พวกคุณจะเสียดายในภายหลังว่าไม่ได้ฟังธรรมจากพระอรหันต์จากท่านอาจารย์ ครั้งนั้นก็ได้นำสารลาท่านอาจารย์เทศก์ ท่านก็อนุญาติและส่งทางด้วย เมื่อเดินทางไปถึงวัดป่าหนองผือ ได้เข้าไปนมัสการท่าน ๆ ก็ยินยอมรับอยู่ในสำนักท่านนี้กว่าบุญเรามากเหนือหัว แต่นั่นก็ตั้งใจปฏิบัติอุปัฏฐากท่านฟังเทศน์ฟังธรรมจากท่านเรื่อย ๆ มาตลอด ศึกษาเรื่องภายในจิตที่เป็นไปต่าง ๆ นานา

๑. ความลึกซึ้งที่มีอยู่ภายในท่านถูกเปิดเผยออกมา ที่จำได้คือข้าพเจ้ากราบเรียนท่านอาจารย์ มั่นว่ากระผมขอโอกาสกราบเรียน การนิมิตเห็นดวงหทัย (หัวใจ) ของคนตั้งปลายขึ้นข้างบนนั้นเป็นอะไร ท่านเลยอธิบายไปว่าที่จริงดวงหทัยของคนนั้นก็ตั้งอยู่ธรรมดาแน่แหละ อันมันเป็นอย่าง ๆ นานา ตามเรานิมิตเห็นนั้น มันเป็นนิมิตเทียบเคียงคือปฏิภาคนิมิตนั่นเอง ที่ท่านว่ามันตั้งขึ้นขึ้นนั้นแสดงถึงจิตของคนนั้นมีกำลังทางสมาธิ ถ้าจิตนั้นตั้งขึ้นและปลายแหลมกใหญ่คล้ายกับดอกบัวตูมกำลังจะเบ่งบาน นั้นแสดงว่าจิตคนนั้นมีกำลังทางสมาธิและปัญญา แล้วถ้าน้ำเลี้ยงดวงหทัยมีสีต่าง ๆ กันนั้นหมายถึงจิตของคน เช่น โทสจริตนั้นดวงหทัยแดง ถ้าราคะจริตน้ำเลี้ยงหทัยแดงเข้ม ๆ ถ้าจิตของคนทีหลุดพ้นไปแล้วเป็นน้ำหทัยขาวสะอาดเลื่อมเป็นปัสสาสรเหมือนทองหลอมแล้วอยู่ในเตาเลื่อมอย่างนั้นแหละ

ถ้าดวงหทัยเขียว ๆ แห้ง ๆ นั้นหมายถึงจิตของคนนั้นไม่มีกำลังทางจิต คือ ศรัทธาพลัง วิริยะพลัง สติพลัง สมาธิพลัง ปัญญาพลัง ถ้าธรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ไม่มีในจิตใจแล้ว ท่านว่าอบรมไม่ขึ้นไม่เป็นไป จะสั่งสอน ทรมานสักปานใดไม่มีประโยชน์เลย

ถ้าดวงหทัยของคนนั้นมีกเบ่งบานเหมือนดอกบัว อบรมสั่งสอนไปได้ผลตามคาดหมายจริง ๆ ท่านว่าผมเองเคยฟังดวงหทัยของผมเองเห็นเลื่อมเป็นแสงเลยทีเดียว ฟังไปฟังมาปรากฏแตกใส่ดวงตา นี่คำพูดของท่าน ท่านจึงอธิบายว่าคนในประเทศไทยนี้ดวงหทัยต่างหม่ออยู่สามองค์คือท่าน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) ท่านตายไปแล้ว ส่วนอีก ๒ องค์นั้นยังอยู่ ท่านอาจารย์มั่นพูดว่าบุญวาสนาบารมีพระสามองค์นี้แปลก ๆ หมู่มากนี้เห็นว่าท่านอาจารย์นี้ท่านคุณไม่ใช่ดูแต่หูขึ้นตาหนังเหมือนคนเรา ท่านสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหาต้องดูด้วยตาในเสียก่อน ไม่เหมือนปุถุชนอย่างพวกเรา มาเอาแต่กิเลสมาสั่งสอนบังคับไม่ว่าใครเป็นอย่างใด ฉะนั้นจึงเกิดสงครามกันบ่อย ๆ ระหว่างอาจารย์กับลูกศิษย์จึงวุ่นวายกันอยู่ทั่วโลก ส่วนอาจารย์มั่นนั้นท่านสั่งสอนไปมันก็ได้ผลจริง ๆ อย่างว่าคนจิตไม่มีธรรม ๕ ข้อก็คือคนไม่แก่กล้าตัวเองอย่างนี้ โดยมากท่านไม่รับเอาไว้ในสำนักของท่าน ท่านใช้อุบายว่าควรไปอยู่แห่งนั้นแห่งนี้หรือกับคนโน้นคนนี่ดี

๒. ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าตั้งใจปรึกษาท่านด้วยจิต คือกุฏิของท่านอยู่ไม่ห่างไกลกับกุฏิของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เข้าสมาธิทำจิตให้สงบตั้งลงถึงจิตที่เคยเป็นมาแล้ว นึกถามท่านว่าจิตของข้าพเจ้ายึดตั้งอยู่อย่างนี้แหละ ข้าพเจ้ายอกราบเรียนว่าจิตของข้าพเจ้ายึดตั้งอยู่อย่างไรและเรียกว่าจิตอะไร จึงขอนิมนต์ครูบาอาจารย์จงได้เมตตาบอกข้าพเจ้ายด้วย นึกแล้วก็พยายามรักษาจิตอย่างนั้นไว้จนกว่าท่านอาจารย์มั่นเล็กเดินจงกรม เมื่อท่านเล็กเดินจงกรมแล้วท่านก็ขึ้นไปกุฏิและลูกศิษย์ผู้เคยปฏิบัติอุปัฏฐากท่านคือท่านอาจารย์วันก็ขึ้นไปนั่งอยู่กับท่าน ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปนมัสการท่านแล้วนั่งอยู่โดยไม่พูดอะไร ๆ กับท่านเลย ท่านพูดเอ่ยมาว่าจิตของท่านอุ่มเป็นอย่างนั้น ๆ เรียกว่าจิตอันนั้น ๆ ทีเดียว ข้าพเจ้านั่งตัวแข็งเลยพูดอะไร ๆ ไม่ออกทั้งตั้งใจทั้งเสียใจและทั้งกลัวท่านละอายท่าน ถ้าจะกราบเรียนท่านอย่างอื่น ๆ ไปก็กลัวท่านจะเล่นงานเราอย่างหนัก แต่ทุกวันนี้คิดเสียตายเมื่อภายหลังว่าเรานี้มันโง่ถึงขนาดนี้จริง ๆ จะเรียนว่าจิตเป็นอย่างนั้นแล้วข้าพเจ้ายจะทำอย่างไรอีก จิตจึงเจริญหลุดพ้นไปได้สมกับคำโบราณว่าอายุครบชู้ อายุชู้บ่ดี คำนี้มันถูกเอาเสียจริง ๆ

๓. ครั้งสมัยท่านกำลังแสดงธรรมเรื่องความหลุดพ้นและอริยสัจธรรม ๔ ข้าพเจ้าได้นั่งอยู่

ตรงหน้าตรงตาของท่าน ตั้งจิตสำรวมส่งไปตามกระแสธรรมของท่านพร้อมทั้งกำหนดพิจารณาไปด้วย จิตข้าพเจ้าเลยรวมลงพับเดียว ปรากฏว่าดวงจิตของข้าพเจ้านี้คล้ายกับเครื่องนาฬิกากำลังเดินหมุนเวียนอยู่ พอมีมติแล้วจิตก็ถอยออกมาพอดี ถูกท่านเทศน์ใหญ่เลยว่าจิตพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น จิตท่านไม่หมุนเวียนอีกไม่หันต่อไปอีกจึงได้นามว่า อระหัน แปลว่า ไม่หัน ท่านเหล่านั้นจะเอาอะไรไปใส่แล้วไม่เหมือนเรา เรามีแต่หันอย่างเดียวไม่หยุดไม่หย่อน พระอรหันต์นั้นท่านตัดกัณฑ์ได้แล้ว ท่านทำลายงล้อสังสารจักรชาติไปแล้วด้วยอรหันตมรรค ข้าพเจ้านั่งฟังอยู่ครั้งนั้นจึงเกิดความมหัศจรรย์อย่างใหญ่หลวง

ท่านอาจารย์มั่นนั้นไม่แสดงธรรมด้วยหูหนึ่งตาหนึ่งเหมือนพวกเรา ท่านจก (ล้วง) เอาหัวใจผู้ฟังมาแสดงจริง ๆ ธรรมของท่านที่แสดงจึงถึงจิตถึงใจของผู้ฟัง อย่างพวกเราแสดงบอดต่อบอดจุกกันไม่รู้ว่าจะไปถึงไหนจะโดนเอาหลักเอาตอกเหวตกขุมที่ไหนไม่ทราบกันเลย ผู้เทศน์ก็มีกิเลสผู้ฟังก็มีกิเลสกันทั้งนั้น ผู้เทศน์เล่าก็หวังเอาแต่กัณฑ์เทศน์ไม่เทศน์เอาคน มันจึงไกลกันแสนไกลสมกับพระพุทธเจ้าว่า ธรรมของสัตว์บุรุษกับธรรมของอสัตว์บุรุษไกลกันเหมือนฟ้ากับแผ่นดิน คำหนึ่งว่าดูกรอานนท์ถ้าธรรมของตถาคตไปถึงในจิตของพระอรหันต์ผู้สิ้นจากกิเลสแล้วธรรมของเราก็คือเป็นธรรมแท้ไม่ปลอมแปลง ถ้าเมื่อใดธรรมของตถาคตนี้ไปสิงอยู่ในจิตบุรุษผู้มีกิเลสธรรมของเราก็คลายเป็นธรรมปฏิรูปคือธรรมปลอมแปลง ถ้าผู้เขียนนี้เขียนไปมาก ๆ ก็เหมือนดูว่าเทศน์ไปอีกแหละ มันเป็นการเอามะพร้าวมาขายสวนจึงขอเขียนเรื่องอาจารย์มั่นต่อไป

๔. วันหนึ่งตอนเช้ากำลังฉันจังหันพระเณรกำลังแจกอาหารลงในบาตรและพระผู้ปฏิบัติอุปัฏฐากท่านก็กำลังจัดอาหารหวานคาวลงในบาตรท่านอาจารย์มั่น ถ้าเป็นอาหารของแข็งหรือใหญ่ต่างองค์ก็ต่างเอามัดหั่นหรือโขลกด้วยครก ต่างคนต่างกระทำด้วยความเคารพจริง วันนั้นข้าพเจ้าได้มองไปเห็นพระท่านทำก็นึกเกิดปิติขึ้นมาด้วยความเลื่อมใสจริง เอ๊ะครั้งพุทธกาลโน้นบรรดาพระสาวกทั้งหลายนั้นจะมีสาธุศิษย์ปฏิบัติอุปัฏฐากดี ๆ อย่างนี้ไหมหนอ คิดแล้วก็ไม่นึกไม่ฝันเลยว่าเราเป็นบ้าคิดเรื่องราวให้ไปกระทบกระทั่งจิตใจของท่าน ครั้นต่อมาในวันหลังบรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายที่เคยปฏิบัติอุปัฏฐากท่านก็จะเข้าไปจะปฏิบัติถูกท่านห้ามอย่างใหญ่ว่าหยุดอย่ามาทำนะ วันนั้นท่านดูเอาจริง ๆ ครั้นต่อมาวันหลังอีกจะเข้าไปปฏิบัติ ท่านเล่นงานอย่างไรใหญ่ยิ่งกว่าทำไมห้ามไม่ฟังเดียวถูกค้อนตีเอาแหละ แล้วท่านก็บ่นว่ามันมาดูถูกกัน การปฏิบัติอุปัฏฐากอย่างนี้ในครั้งพุทธกาลโน้นมันไม่มีดอก วันนั้นไม่มีใครเข้าไปใกล้ท่านได้เลย การจัดสิ่งของลงในบาตรท่านจัดเอง การอุปัฏฐากท่านนั้นจำเป็นต้องไปหลายวัน

ต่อมาท่านอาจารย์มหาบัว ท่านเป็นลูกศิษย์อาวุโสกว่าหมู่ พรรษาท่านขณะนั้นคงได้ราว ๑๖ พรรษา จึงได้เรียกบรรดาสาธุศิษย์รุ่นน้อยมีท่านอาจารย์วัน ท่านอาจารย์เนตร อาจารย์คำพอง อาจารย์สุวัจน์ อาจารย์จันโสม บ้านนาสีดา และข้าพเจ้าพร้อมอีกหลาย ๆ รูปไปประชุมกันที่กุฏิ ท่านอาจารย์มหาบัวว่าเรื่องนี้เป็นใครหนอได้นึกได้คิดอย่างว่านี่เป็นเหตุให้ครูบาอาจารย์เดือดร้อน ผมเองว่าพิจารณาเห็นว่าคงไม่มีใครดอก เพราะว่าใคร ๆ ที่ได้มาอยู่ก็ได้มอบกายถวายชีวิตกับท่านแล้ว ต่างคนก็ต่างเคารพนับถือท่านผมว่าจะเป็นผู้บ่าวท่านอาจารย์ทรมาณพวกเราเฉย ๆ ดอก ตามที่ผมได้อยู่กับท่านมาหลายปี ผมเองเคยถูกท่านทรมาณดูว่าเรานี้จะปฏิบัติอุปัฏฐากท่านเอาจริงเอาจังไหมหรือสักแต่ทำเพื่อแก้แค้น

เฉย ๆ แต่นี้ไปพวกเราต้องเข้าไปทำปฏิบัติท่านเลย ท่านจะฆ่าจะแกงจะต้มอย่างไรเราก็ยอมเสียสละ นี้ท่านอาจารย์มหาบัวแนะนำสาธุศิษย์รุ่นเล็ก ๆ ต่อมาก็เลยเข้าไปอุปัฏฐากท่าน

ครั้งนี้ท่านไม่ว่าอะไรเพราะจะห้ามไว้ก็ไม่ฟังเป็นหน้าที่ข้อวัตรของสาธุศิษย์ผู้หวังดีจะทำกัน แต่นั่นมาก็ไม่มีใครปรารภเรื่องนี้อีก แม้แต่ท่านอาจารย์มั่นก็ไม่ว่าอะไร ตลอดถึงวันนิพพานของท่านยังปิดบังไว้ ครั้นต่อมาประมาณ ๒๐ กว่าปี ข้าพเจ้าจึงมารำลึกถึงบุญคุณของท่านอาจารย์มั่นดูจึงนึกขึ้นมาได้ว่าเมื่ออยู่กับท่านอาจารย์มั่นถูกท่านเทศน์กัณฑ์ใหญ่สมัยนั้น เราผู้ที่ไม่มีความดีนี้แหละเป็นเหตุทำให้หมู่เพื่อนครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ เดือดร้อนไปตาม ๆ กัน เมื่อมานึกทวนจิตรู้มั่นก็สายเสียแล้วจะทำอย่างไรดีจะไปขอขมาโทษคารวะท่าน ก็ไม่รู้ท่านอยู่ในโลกไหนภพไหน จึงนึกคิดขึ้นมาได้ว่าเหลืออยู่แต่โอวาทคำสอนของท่านนี้แหละให้เรา เราต้องขอขมาโทษกรรมนับถือธรรมของท่านที่ให้ไว้นี้แหละนึกขึ้นได้แล้วก็เบาใจ ต่อมานี้แหละท่านผู้อ่านทั้งหลาย คนเรานี้แม้แต่จิตของตัวเองนี่นึกคิดไปแล้วก็ยังไม่รู้ว่าขณะนี้เราคิดเรื่องอะไร มันจะไปรู้จิตนึกคิดคนอื่นได้อย่างไรทั้งวันทั้งคืนทั้งปีทั้งเดือนผ่านไป ๆ หมดไปเฉย ๆ ไม่ได้ทบทวนตรวจดูการดูจิตของตนเลย อย่างท่านอาจารย์มั่นนั้นท่านเคยพูดให้ได้ยินบ่อยว่าผมเองพิจารณาเห็นจิตเห็นกายอยู่ทุก ๆ เวลา เช่น เห็นกายเป็นร่างกระดูกอย่างนั้นแหละเอาผ้ามาห่มมาคลุมร่างกระดูกอยู่อย่างนั้น ท่านอ่านเรื่องนี้แล้วจะหวังอย่าให้เป็นดังจิตของข้าพเจ้าผู้เขียนนี้เลย เรื่องนี้ข้าพเจ้าผู้ถูกมาเองจึงอดปิดบังไว้ไม่ได้ เป็นของอัศจรรย์ข้อหนึ่งที่เคยประสบเหตุการณ์มากับท่านอาจารย์มั่นจริง ๆ

๕. วันหนึ่งตอนบ่ายท่านอาจารย์มั่นจะสงฆ์ตามธรรมดา เวลาสงฆ์มีพระปฏิบัติท่านอาจารย์ในราวสัก ๓ รูปไม่ขาด ครั้งนั้นมีพระรูปหนึ่งท่านองค์นี้ชอบหัวดีอ่อนโยนและชอบทดลองสิ่งต่าง ๆ ด้วยพระองค์นั้นจึงคิดทดลองดูว่าท่านอาจารย์มั่นนี้จะรู้ไหม จึงคิดในขณะที่ไปสืบทอดให้ท่านว่ากขา(ต้นขา) นี้ขาวเหมือนขาของผู้หญิงเลย พอนึกเท่านั้นท่านอาจารย์มั่นจึงพูดขึ้นว่า เอ๊ะท่านนี้เป็นบ้าจริง ๆ เว้ย แล้วพระองค์นั้นก็ถอยออก จึงมานึกว่า เอ๊ะ...ท่านอาจารย์จะรู้จริง ๆ หรืออย่างไรหนอแกลงสงสัยอยู่ พอวันหลังก็มาปฏิบัติเวลาท่านอาบน้ำอีก พอสีเหลืองโคลงาท่านก็ลองนึกดูอีก ครั้งนี้ท่านดูเอาอย่างใหญ่เลยว่า ท่านนี้ออกหน้อยมาทำเลยไปหนี ๆ ไล้ใหญ่ อันนี้ข้าพเจ้าผู้เขียนก็ได้ไปปฏิบัติท่านอาจารย์ในเวลานั้นเหมือนกัน อันนี้นึกว่าอาจารย์มั่นนั้นท่านชำนาญทางปรจิตวิชาจริง ๆ จึงหาได้ยากอีกในโลกอันนี้

๖. สมัยหนึ่งเป็นเวลาออกพรรษาแล้วนายวันและนางทองสุข ร้านศิริผล นครราชสีมาได้มาถวายกฐิน ครั้งนั้นมีครูบาอาจารย์ผู้หลักผู้ใหญ่ที่นายวันนิมนต์มาด้วยมากองค์ เช่น ท่านอาจารย์สิงห์ใหญ่ อาจารย์ฝั้น อาจารย์สีโห วัดป่าสุมนามัย บ้านไผ่ ท่านอาจารย์องค์นี้ไม่เคยมาและไม่เคยเห็น ท่านอาจารย์มั่นเลยได้ไปพักอยู่กุฏิเล็ก ๆ ห่างจากกุฏิท่านอาจารย์มั่นประมาณ ๔ เส้น ขณะนั้นท่านอาจารย์สีโหจึงพูดกับข้าพเจ้าขึ้นเบา ๆ ว่า เอ๊ะท่านอาจารย์มั่นนี้รูปร่างหน้าตาเหมือนผมนิมิตเห็นท่านไม่ผิดเลย ว่าลักษณะท่านคนน้อย ๆ คางแบน ๆ บัดนี้เราจะได้ฟังเทศน์ท่าน เราน้อยากให้เทศน์จริง ๆ ว่าเรานี้มันคาอยู่อะไรทำไมจึงไม่เห็นตนคา ว่าแล้วก็ผลัดเปลี่ยนผ้า ข้าพเจ้าก็เลยไปกุฏิ พอตอนค่ำครูบาอาจารย์ต่างก็ไปชุมนุมที่กุฏิอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์สีโหก็อยู่นั้นแหละ ท่านอาจารย์มั่นก็ทักทายปราศรัยกับท่านอาจารย์องค์นั้นองค์นี้ไป พอท่านมองไปเห็นอาจารย์สีโหนั่งอยู่ ท่านเลยพูดขึ้นว่าท่านสีโหนี้ก็มีแต่ไป

หากินข้าวต้มขนมเขาอยู่แต่ในเมืองนี้มา ทำไมไม่เห็นเข้าป่าไปภาวนาเล่า ว่าแล้วท่านหัวเราะใครก็หัวเราะกันเพราะเป็นเรื่องขบขัน ผู้ฟังเพลินคล้ายกับว่าท่านพูดเล่นแต่ที่จริงท่านพูดตามเหตุที่ท่านรู้ทางจิต

๗. ครั้นต่อมาอีกเข้าเวลาฉันจ้งหันครั้งนั้น ครูบาอาจารย์ที่เป็นพระแขกติดมากับองค์ภคินีนาวันแม่ทองสุข เช่น อาจารย์สิงห์ อาจารย์สีโห อาจารย์อ่อน อาจารย์พัน และพระอื่น ๆ อีกมากได้ไปรวมกันฉันที่ศาลาหลังใหญ่ เพราะที่หอฉันที่ไม่เพียงพอจึงฉันอยู่ที่หอฉันที่อาจารย์มันอยู่ ไม่มีใครแบ่งไปศาลาใหญ่เลย พระผู้แจกอาหาร เช่น อาจารย์วัน อาจารย์ทองคำ และข้าพเจ้าผู้เขียนนี้ด้วยก็บังเอิญลืมแบ่งไปจริง ๆ พอฉันเสร็จแล้วไม่มีใครว่าอะไรอีก ครูบาอาจารย์ทั้งหลายที่ฉันอยู่ศาลาหลังใหญ่ก็ฉันแต่อาหารที่ได้มาในบาตร ไม่มีใครพูดอะไรเพราะกลัวความกระทบเทือนจะไปถึงท่านอาจารย์ใหญ่ พอตื่นเช้าวันหลังเท่านั้นแหละท่านอาจารย์มันเลยว่ายอมชาวบ้านหนองผือเลยว่ายอมทำอาหารมาให้พระฉันกันอย่างไร อาตมาได้ยินว่าท่านอาจารย์สิงห์บ่นว่าอาหารจางอาหารจางอยู่อยู่ พระพวกภักตฤเทศที่แจกอาหารเลยสับสนถามดู ความจริงแล้วลืมแบ่งอาหารไปศาลาหลังใหญ่ ปล่อยให้ครูบาอาจารย์ฉันแต่ข้าวที่ไม่มีอะไร ๆ กันทั้งนั้น จึงเป็นเหตุให้ท่านอาจารย์มันรู้เรื่องราวโดยไม่มีใครบอก อันนี้เป็นอัศจรรย์ข้อหนึ่งตามข้าพเจ้าเคยผ่านเหตุการณ์มาในเรื่องท่านอาจารย์มัน ๘. เรื่องอดีตชาติก่อนท่านอาจารย์มันพูดว่าสมัยพระโสณะกับพระอุตตระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นสุวรรณภูมิคือนครปฐมเดี๋ยวนี้ ท่านอาจารย์มันนี้ได้เป็นสามเณรน้อยมาด้วย ท่านว่าสมัยนั้นท่านข้องคาอยู่ในการปรารถนาพุทธภูมิ ท่านจึงไม่ได้สำเร็จมรรคผลอะไร ท่านกล่าวว่าสมัยนั้นน้ำทะเลขึ้นไปจรดกับจังหวัดสระบุรีหรือเขาวงพระจันทร์ ส่วนพระโสณะและพระอุตตระนั้นชอบใช้ไม้เท้าทางกกเป็น ๘ เหลี่ยม ทางปลายนั้นเป็น ๑๖ เหลี่ยม ท่านว่าเมืองไทยเรานี้มีคนมีบุญวาสนามากมากเกิดบ่อย ๆ และเป็นที่ยอมรับของเทวดามเหศักดิ์ผู้มีฤทธิ์มาก ทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระบรมสารีริกธาตุก็เสด็จมาอยู่ที่เมืองไทย ประเทศอินเดียไม่ค่อยมีเพราะเมืองไทยเรามีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองกว่าประเทศอื่น ฉะนั้นเมืองไทยเราจึงเป็นเมืองแสนสงบสุขอุดมสมบูรณ์เป็นเอกราชมานาน เพราะเป็นดินแดนที่เกิดของนักปราชญ์ทั้งหลาย พูดถึงตอนนี้เป็นเหตุให้เราคนไทยที่เป็นเจ้าของประเทศภาคภูมิใจมาก และภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาในเมืองไทยที่มีครูบาอาจารย์ผู้วิเศษมาโปรด นี้ได้ยินจากปากพระครูสีลขันธสังวร (อาจารย์อ่อนสี) วัดพระงาม ทำบ่อพูดให้ฟัง เพราะอาจารย์องค์นี้ท่านได้อยู่กับท่านอาจารย์มันตั้ง ๖ ปี ท่านรู้ดีเรื่องอาจารย์มันใครสนใจไปเรียนถามท่านได้

๙. เรื่องเข้าสมาธิเวทิตนโรธสมาบัติ ท่านอาจารย์อ่อนสี วัดพระงามเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าเรื่องเข้าเวทิตนโรธนี้เคยมีครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่กราบเรียนท่านอาจารย์มัน ท่านตอบว่าพระอรหันต์จำพวกได้อภิญญา ๖ และปฏิสัมภีทา ๔ จิตถึงจุดตถญาณแล้วจึงเข้าได้อย่างพระสารีบุตร พระมหาภักสสะท่านเข้าได้ถึง ๗-๘ วัน จำพวกพระอรหันต์สุขขวิปัสสโก เติวโชนนี้เข้าไม่ได้ ท่านอาจารย์มันพูดว่า เอน่าเชื่ออ้ายเฒ่าเถอะน่า และท่านเคยเตือนลูกศิษย์ว่าอย่าไปคิดมันเลยเรื่องนี้ ว่าแต่สิ้นกิเลสต้นหากก็พอพวกเราฉันหมดยุคผู้มีบุญวาสนามากแล้ววาสนาของสัตว์โลกนับวันแต่จะด้อยลงทุกที ยิ่งเลย ๒๕๐๐ ปีไปแล้วคนที่สำเร็จมรรคผลเพียงแค่ว่าพระโสดาบันนี้ก็ยาก ท่านว่าดังนั้นอย่าอยากคืออยากดั่งเกินไปมันจะไม่พ้นทุกข์ นี้ท่านเตือนสานุศิษย์อย่างท่านอาจารย์สี วัดโอโสการาม ก็เคยพูดบ่อย ๆ ว่า เลย

๒๕๐๐ ไปแล้วคนจะทำความดีได้ยากมีแต่คนชั่วเอาความชั่วมาทับถมกัน จริงอยู่คำนี้สมัยทุกวันนี้ พระท่านถือตุ๊กตาก็ไปเจริญสมณธรรมอยู่ป่าอยู่เขาไกลแสนไกลสูงแสนสูงเท่าใด คนยังไปรบกวนถามบัตถถามเบอร์ท่าน ไม่ถามเรื่องบุญเหมือนสมัยที่ท่านอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ ถ้ามกกันแต่เรื่องเบอร์ทั้งนั้น พระสมัยนี้ก็แสวงหาแต่อย่างนั้นเหมือนกันแล้วมันจะดีขึ้นได้อย่างไร ใครก็หาแค่มนุษย์สมบัติไม่หานิพพานสมบัติ พระท่านผู้หวังจะข้ามจากโลกก็พลอยลำบากไปด้วย เพราะโลกเขาไม่ยอมให้ข้ามไปเลย

ข้าพเจ้าได้ค้นดูหนังสือโบราณคือหนังสืออุรังคธาตุตอนหนึ่งว่า พระมหากัสสปเถระเจ้าได้สร้างพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ทางฝ่ายฆราวาสมีพระยาคำแดง พระยาเมืองอินทปัตถนคร พระยานันเสน พระยาปิงคราช พระยาสุเมตถนครโปรดให้เขียนรูปม้าอัสตรใส่พระธาตุโดยผินหน้าไปทางทิศเหนือแม่น้ำโขงผินทางไปทางทิศใต้แม่น้ำโขง แล้วพระมหากัสสปเถระเจ้าจึงทำนายพยากรณ์ไว้ว่าต่อไปครึ่งหน้าศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อถวายสร้อย ศาสนาแถบแม่น้ำโขงนี้จะเจริญรุ่งเรืองจะมีพระอรหันต์เกิดขึ้นแถบสายแม่น้ำโขง อันนี้ข้าพเจ้าบอกตรง ๆ เลยว่ามีต้องเป็นสมัยอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์เสาร์นี้ไม่มีผิดจริง ๆ เพราะพระทั้งสององค์ท่านนี้ก็เป็นคนชาวอุบลซึ่งมีเขตจรดกับแม่น้ำโขง และเวลาท่านสององค์นี้เที่ยวเทศนาโปรดประชาชนก็เที่ยวโปรดตามสายแม่น้ำโขงนี้ เป็นคำสันนิษฐานของข้าพเจ้าจะผิดหรือถูกประการใดขอพิจารณาเหตุและให้ภัยแก่ข้าพเจ้าผู้เขียนด้วย

อีกตอนหนึ่งในหนังสือพุทธทำนายว่าใกล้ศาสนา ๒๕๐๐ จะมีผู้มีบุญวาสนามาเกิดมีพระยาธรรมิกราชมาปกครองบ้านเมือง ฝ่ายพระศาสนาจะมีพระอรหันต์มาเทศน์โปรด บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองวัฒนาถาวร พระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเจริญเรื่องทางด้านปริยัติธรรมปฏิบัติธรรมปฏิบัติวัตรธรรม เรื่องนี้ได้มีครูบาอาจารย์บางรูปได้ยินท่านอาจารย์มั่นเคยพูดว่ามันเจริญมาแล้วแต่แผ่นดินรัชกาลที่ ๔ มาถึงรัชกาลที่ ๕ บ้านเมืองได้เจริญถึงขีด ท่านว่าดังนั้น ส่วนฝ่ายพระศาสนา ก็มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ท่านก็ได้ปรับปรุงด้านการศึกษาปริยัติธรรมนี้ขึ้นมาจนถึงสมัยทุกวันนี้ ด้านปฏิบัติปฏิบัติวัตรธรรมอันนี้มันเจริญอยู่กับผู้ปฏิบัติ ผู้ไม่ปฏิบัติก็ไม่เห็นความเจริญ มันไม่ใช่ทั่วไป ผู้ใดปฏิบัติเห็นมรรคผลนิพพานยังอยู่เหมือนเดิมไม่ไปไหน พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปท่านไม่ได้เอามรรคผลนิพพานไปด้วยคงอยู่ตามเดิม (เอสะ ธัมโม สะนันทะโน) พระธรรมเป็นของมีมาแต่ตั้งเดิมไม่ไปไหน พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วว่า ดูกรอานนท์ เมื่อใดภิกษุในพระศาสนานี้ยังปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่พระอรหันต์จะไม่ว่างจากโลก อันนี้คำพูดของท่านผู้เห็นธรรมแล้วหลุดพ้นแล้วพูดที่นี้เรามีตมณและข้องคาอยู่มาพูดกันตามความเห็นแล้วว่าพระผู้วิเศษคือพระอรหันต์จะมาเที่ยวเทศนาโปรดประชาชนนั้น ข้าพเจ้าว่าไม่ใช่อื่นไกลคือท่านเจ้าคุณอุบาลีซึ่งเป็นนักเทศน์เอกในประเทศไทยและท่านอาจารย์เสาร์ท่านอาจารย์มั่นนี้แหละ ไม่ใช่หะมาทางอากาศมาประกาศว่าข้าพเจ้านี้คือพระอรหันต์จะมาโปรดท่านเนื่ออย่างพวกเรานี้ก็คิดกัน ท่านได้สำเร็จแล้วก็แล้วกันไปหลุดพ้นแล้วก็แล้วกันไป หลุดพ้นแล้วก็แล้วกันไป ไม่ใช่ว่าจะห้ามแข่งห้ามแสวงเหมือนกลองยาวเคยมีพระบางพวกห้ามไปเข้าสมาธิให้คนดู อันอย่างนั้นมันไม่มีในพระสาวกเสียแล้ว และพระพุทธเจ้าก็ไม่ปรากฏว่าพระพุทธองค์ทรงเข้านิโรธสมาบัติแล้วให้สาวกห้ามไปให้คนดูว่ามาเนื่อมาดูเราเข้านิโรธอย่างนี้ไม่มี พระวินัยก็ปรับ

อาบัติไว้แล้วว่าภิกษุใดบอกอุตริมนุสสรธรรมแก่ชาวโลกเขาปรับอาบัติปาจิตตีย์ดังนี้ ท่านผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วท่านไม่โอ้อวดไม่ยกดั่งเหมือนพวกเราที่มีกิเลสอยู่ดอก ถึงบอกไปคนอื่นเขาจะเชื่ออย่างไรเขาไม่เห็นด้วย มีแต่เขาจะว่าท่านนี้บ้าแล้วกระมัง ฉะนั้นการบอกเปิดเผยธรรมวิเศษที่มีในตนนั้นนอกจากอาบัติแล้วก็ไม่มีประโยชน์ ผลได้น้อยกว่าผลเสีย จะประสาอะไรแต่สาวกของพระพุทธเจ้าแม้แต่พระองค์เองได้ประกาศว่าเราเป็นสมุณญ์ผู้ตรัสรู้เอง คนอื่นก็ยังเชียวกั้ทั้งตำราพวกพราหมณ์ก็ทำนายนกันทั้งประเทศอินเดียว่า พระพุทธเจ้าจะมาตรัสรู้ในโลกเมื่อพระองค์เที่ยวประกาศพระศาสนา คนบางจำพวกก็ยังไม่เชื่อพระองค์จนได้แข่งฤทธิ์แข่งเดชกับพระองค์ จะเอาอย่างไรกับมนุษย์ผู้มีมิตหนา ฉะนั้นเรื่องอาจารย์มั่นนี้ก็เหมือนกัน ต้องถูกปิดบังไว้ตั้ง ๒๐ กว่าปีจึงมีแว่วขึ้นเดี๋ยวนีเอง”

หลวงปู่่อ่น ซาคโร ท่านเป็นลูกศิษย์หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี และหลวงปู่เทสก์ได้ฝากให้ท่านมาปฏิบัติกับหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ก่อนที่หลวงปู่มั่นจะนิพพาน หลวงปู่่อ่น ซาคโรมรณภาพเมื่อปี ๒๕๔๔ อายุ ๗๙ ปี กระตุกของท่านกลายเป็นพระธาตุ ในงานพระราชทานเพลิงศพเดือนกรกฎาคม ๒๕๔๕ พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ได้เป็นประธานและก็มีหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ หลวงปู่ท่อน ญาณธโร และหลวงปู่หลายต่อหลายรูปก็ได้มาร่วมงานนี้ ตอนที่หลวงปู่่อ่น ซาคโรยังอยู่ ท่านได้สร้างเจดีย์เพื่อระลึกถึงหลวงปู่มั่นที่วัดค้อยขันไศสวรรค บ้านหนองคำ ต.อุบมุง อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี มีพระที่ท่านปฏิบัติหลายท่านที่เรายังไม่รู้ท่านไม่ค่อยแสดงตัวเท่าไรแล้วแต่ว่าใครจะมีโอกาสได้พบท่านเหล่านั้น

๓.๗ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาและการศึกษาในความหมายของพระพุทธศาสนามีได้หมายถึงการเรียน การจำและการเปลี่ยนพฤติกรรมเท่านั้น แต่มีความหมายไปจนถึงการสามารถกำจัดกิเลสตามลำดับขั้นไปจนหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการสามารถพัฒนาตนเองจนเข้าถึงความดีสูงสุดนั่นเอง

การที่บุคคลจะเข้าถึงความดีเช่นนั้นได้ ย่อมต้องอาศัยการฝึกฝนอบรม เพราะเมื่อบุคคลได้รับการฝึกฝนอบรมดีแล้วย่อมเป็นผู้ประเสริฐได้ โดยที่พระพุทธศาสนามีได้เชื่อว่าบุคคลจะเป็นผู้บริสุทธิ์หรือดีเลิศมาแต่กำเนิดหรือใครบันดาล หากดีเลิศหรือประเสริฐได้ก็ด้วยการกระทำของตนเอง และการกระทำที่ทำให้ชื่อว่าดีหรือประเสริฐนั้นล้วนเกิดจากการฝึกฝนพัฒนาตนเอง

กลุ่มบุคคลที่ฟังคำสอนของพระพุทธองค์แล้วมีความศรัทธาใคร่ปฏิบัติตาม ตลอดจนถึงยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งของตนแล้วดำเนินชีวิตภายใต้คำสอนของพระองค์ เราเรียกว่า “พุทธบริษัท” พุทธบริษัทมี ๔ กลุ่ม ได้แก่ ๑.ภิกษุบริษัท กลุ่มของภิกษุสงฆ์ ๒.ภิกษุณีบริษัท กลุ่มของภิกษุณี ๓.อุบาสกบริษัท กลุ่มของอุบาสก ๔.อุบาสิกาบริษัท กลุ่มของอุบาสิกา

๓.๗.๑ การเจริญกัมมัฏฐานในสมัยพุทธกาล

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ โอปัมมวรรค ปาสราสิสูตร กล่าวว่าหลังจากพระพุทธองค์ได้ฝึกสมาธิ (สมถกัมมัฏฐาน) กับท่านอาหารดาบสและอุทกดาบส จนจบหมดแล้ว ท่านทรงรู้นั้นไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ จึงแสวงหาทางหลุดพ้นต่อไป จนในที่สุดได้ทรงค้นพบการปฏิบัติเพื่อเข้าถึง ความหลุดพ้น

จากกิเลสในใจ ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางสายกลาง โดยไม่ติดสุขหรือทุกข์สุดโต่ง เนื่องจากการปฏิบัติแต่สมาธิอย่างเดียวไม่ทำให้หลุดพ้นจากอภิสภาสได้ หลักการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และสอนให้ปฏิบัติตามคือหลักสติปัฏฐาน ๔ ทางกาย เวทนา จิต และธรรม หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นเอกายนมรรค ที่เป็นทางพ้นทุกข์ทางเดียวเท่านั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ทางนี้เป็นทางอันเอกหรือเป็นทางเดียวเท่านั้น เพื่อทำกาย วาจา ใจ ของสรรพสัตว์ให้บริสุทธิ์ เพื่อดับความเศร้าโศก และความคร่ำครวญ เพื่อดับความทุกข์กายและความทุกข์ใจ เพื่อบรรลุนิพพาน คือ อริยมรรคและเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ได้แก่สติปัฏฐาน ๔”

๓.๗.๒ รูปแบบการบรรลุธรรม ๕ ประเภท

แม้ว่าสติปัฏฐานจะเป็นวิธีการปฏิบัติเดียวเพื่อการบรรลุธรรม แต่รูปแบบของการบรรลุธรรมโดยผ่านสติปัฏฐานในคัมภีร์วิมุตติสูตร หรือ วิมุตตายนตะ (เหตุแห่งความหลุดพ้น) ได้รวบรวมและแสดงวิธีของการบรรลุธรรม ๕ ประเภท ไว้ดังนี้

๑. การฟังธรรมแล้วบรรลุธรรมด้วยสติปัฏฐาน

๒. การแสดงธรรม (บรรยายธรรม) แล้วบรรลุธรรมด้วยสติปัฏฐาน

๓. การสาธยายธรรม (สวดมนต์) แล้วบรรลุธรรมด้วยสติปัฏฐาน

๔. การพิจารณาธรรม (พิจารณาธรรมหรืออารมณ์ของจิตที่เกิดขึ้นทุกอย่างโดยมีธรรมชาติของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) แล้วบรรลุธรรมด้วยสติปัฏฐาน

๕. สมาธินิมิต (การบรรลุธรรมจากการเจริญสติปัฏฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน) ผู้ที่ปฏิบัติวิธีนี้ไม่จำเป็นต้องศึกษาหรือความรู้ด้านทฤษฎีมาก่อนก็ได้ โดยลงมือปฏิบัติได้ทันทีพร้อมกับมีวิปัสสนาจารย์ที่มีประสบการณ์ให้คำแนะนำและช่วยปรับอินทรีย์ให้แก่ผู้ปฏิบัติ

การบรรลุธรรมทั้ง ๕ วิธีนั้น ถ้าผู้ที่เรียนรู้หรือฟังแล้วไม่นำไปปฏิบัติก็จะไม่เกิดผล และเป็นเพียงความทรงจำเท่านั้น การบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นได้จริงจากการน้อมนำไปปฏิบัติจริงที่อารมณ์ภายในของจิตด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเดียวนั้นคือหลักสติปัฏฐาน ๔ พระธรรมเทศนาสำคัญของพระพุทธองค์ที่เกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐานเพื่อการบรรลุธรรม มีดังนี้

“สิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งเหล่านั้นย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา”

“เมื่อเห็นจักเป็นเพียงแต่เห็น เมื่อได้ยินจักเป็นเพียงแต่ได้ยิน เมื่อรู้อารมณ์ทางจมูก ลิ้น กาย จักเป็นเพียงแต่รู้อารมณ์ทางจมูก ลิ้น กาย และเมื่อรู้อารมณ์ทางใจ จักเป็นเพียงแต่รู้อารมณ์ทางใจ” โดยทรงตรัสสอนแก่ท่านพาหิยะ และ “ทรงสอนให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ แก่พระภิกษุและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในแคว้นกุรุ” เป็นต้น

๓.๗.๓ การบรรลุธรรมของบุคคล ๔ ประเภท

การบรรลุธรรมได้ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับประเภทของบุคคลที่เหมาะสมแก่การบรรลุธรรม ซึ่งมี ๔ ประเภทหรือที่อุปมาบุคคลเหมือนกับบัว ๔ เหล่า ดังนี้

๑. **อุคตัตถัญญบุคคล** คือ ผู้บรรลุธรรมเร็ว ได้ด้วยการฟังอุเทศคือฟังเพียงหัวข้อและประโยคเท่านั้น โดยไม่ต้องอธิบายเพิ่มเติม เช่น ท่านพาหิยะได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ว่า “เมื่อได้ยินสักว่าได้

ยิน เมื่อเห็นสักแต่ว่าเห็น เป็นต้น” จากนั้นท่านก็นำไปปฏิบัติด้วยตนเอง จนบรรลุธรรมในเวลาต่อมา

๒. วิจิตัญญบุคคล คือ ผู้บรรลุธรรมเร็วได้ด้วยการฟังนิเทศคือการอธิบายความโดยสังเขป และการบรรลุธรรมในภายหลังจากการฟังธรรมที่เป็นหัวข้อหรือประโยคพร้อมกับรายละเอียด

๓. เนยยบุคคล คือ ผู้บรรลุธรรมเร็วได้ด้วยการฟังปฏินิเทศ คือการอธิบายโดยละเอียดพิสดาร และพากเพียรปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงจะทำให้บรรลุธรรมภายหลัง

๔. อภัพบุคคล หรือปทปรมะ คือ ผู้ที่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้เพียงสะสมบุญสำหรับชาติต่อไป

ในสมัยพุทธกาลบุคคลประเภทที่ ๑ และ ๒ มีอยู่มาก แต่เมื่อผ่านไป ๒๕๕๐ ปี บุคคล ๒ ประเภทแรกเหลือจำนวนน้อยมาก ส่วนบุคคลประเภทที่ ๓ (เนยยะ) มีจำนวนมากในยุคนี้ ด้วยเหตุนี้ การบรรลุธรรมด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับสำหรับเนยยบุคคลในสมัยปัจจุบัน

๓.๗.๔ วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสมัยพุทธกาล

พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมวดมหาสติปัฏฐาน ๒๑ บรรพ หรือ ฐาน โดยมีแนวทางปฏิบัติได้ทั้งสมถะและวิปัสสนากรรมฐานซึ่ง อธิบายตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หมวดใหญ่ที่ประกอบกาย เวทนา จิต และธรรมอย่างละเอียดไว้ถึง ๒๑ บรรพ หรือ ฐาน ดังนี้

๓.๗.๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การเจริญสติตั้งมั่นพิจารณาเห็นกายในกาย และพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งกายคือการ กำหนดให้เห็นรูปธรรมนั้นมีทั้งหมด ๑๔ บรรพ ได้แก่

บรรพที่ ๑ อานาปานสติ

ในบรรพนี้พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่อากาศดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาว ก็ รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าเรา หายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอด กองลมหายใจทั้งปวง หายใจออกย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้าย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้าย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่าเราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายช่างกลึงหรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ขยัน เมื่อชักกลึงยาวก็รู้ชัดว่าเราชัก ยาว เมื่อชักเชือกกลึงสั้นก็รู้ชัดว่าเราชักสั้น แม้นั้นใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัด ว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าเราหายใจ ออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดทั้ง ปวง หายใจออกย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ตลอดทั้งปวงหายใจเข้าย่อมสำเนียงกว่า เราจัก ระงับกายสังขารหายใจออกย่อมสำเนียงกว่าเราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า ดังนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายในกายนอกบ้าง พิจารณาเห็น

ภายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้างย่อมอยู่ เธอเป็นผู้อันค้นหาและทวิภูฏิมไม่อาศัยอยู่แล้วและไม่ถ้อมันอะไร ๆ ในโลก

ดูกรภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นภายในกายอยู่

ถ้าหากเจริญอานาปานสติให้มาก ย่อมมีอานิสงค์มาก ซึ่งพระพุทธรูปพจน์นี้ ผลที่ได้จากการปฏิบัติเรียงตามลำดับ มีดังนี้

ผู้ที่เจริญอานาปานสติแล้วทำให้มาก ย่อมบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้

ผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ทำให้มาก ย่อมบำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้

ผู้ที่เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วทำให้มาก ย่อมบำเพ็ญวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้

บรรพที่ ๒ อิริยาบถ ๔ (เดิน ยืน นั่ง นอน)

บางครั้งก็เรียกว่าอิริยาบถใหญ่ โดยที่เมื่อเดินก็รู้ชัดว่าเราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่าเรายืน เมื่อนั่งก็รู้ชัดว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ชัดว่าเรานอน และตั้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใด ๆ ก็รู้ชัดอาการอย่างนั้น ๆ

บรรพที่ ๓ สัมผัสัญญะ ๗ (อิริยาบถย่อย)

การทำความรู้สึกตัวในอิริยาบถย่อยต่าง ๆ โดยสักแต่ว่าอิริยาบถนั้น ๆ เช่น

- ๑) ก้าวไปข้างหน้าและถอยไปข้างหลัง
- ๒) แลไปข้างหน้า เหลียวไปข้างซ้าย เหลียวไปข้างขวา
- ๓) คู้แขนเข้า เขยียดแขนออก
- ๔) กิริยาที่นุ่งผ้า ห่มผ้า และใช้เครื่องใช้สอยอื่น ๆ
- ๕) การเคี้ยว การกิน การดื่ม
- ๖) การถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ
- ๗) อาการเดิน ยืน นั่ง นอน จะหลับ เวลาที่ตื่นขึ้น การพูด การนั่ง

บรรพที่ ๔ ปฏิกูลสัณญญา

การปฏิบัติในอาการ ๓๒ โดยพิจารณาเห็นภายในนี้แหละ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังเป็นที่สุดรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดต่าง ๆ ที่อยู่ในภายใน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ผังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล

บรรพที่ ๕ ธาตุ ๔

การปฏิบัติโดยพิจารณาเห็นภายในนี้ ซึ่งตั้งอยู่ตามปกติ โดยความเป็นธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ และวาโยธาตุ ธาตุลม ว่ามีอยู่ในภายใน

บรรพที่ ๖ อสุภกัมมัฏฐาน ๑

การปฏิบัติโดยพิจารณาเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ว สองวันบ้าง สามวันบ้าง ที่ขึ้นพองมีสีเขียวน่าเกลียด เพื่อน้อมเข้ามาสู่ภายในนี้แหละว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คง

กระดุกเป็นขึ้น ๆ กระจัดกระจาย เพื่อน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ และพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง ชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่

บรรพที่ ๑๕ อสุภกัมมัญฐาน ๑๐

การปฏิบัติโดยพิจารณาเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ที่กระดุกยุบ ไม่เป็นรูปเป็นร่าง เป็นผงแล้ว เพื่อน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ และพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง ชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่

๓.๒.๒ เวทนานุปัสสนาสติปัญญา

บรรพที่ ๑๖ เวทนานุปัสสนาสติปัญญา

การเจริญสติตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่เนื่อง ๆ เช่น เมื่อเราเสวยสุขเวทนาอยู่ก็รู้ชัดว่าเราเสวยสุขเวทนา เวทนาชั้นทั้งหมด ๙ อย่าง ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา สุขเวทนาที่เจือด้วยอามิส ทุกขเวทนาที่เจือด้วยอามิส อุเบกขาที่เจือด้วยอามิส สุขเวทนาที่ไม่เจือด้วยอามิส ทุกขเวทนาที่ไม่เจือด้วยอามิส อุเบกขาเวทนาที่ไม่เจือด้วยอามิส และสุขเวทนาที่เกิดขึ้นด้วยสมถกัมมัญฐานหรือวิปัสสนากัมมัญฐานก็ดี ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นจากสภาพแห่งสังขารก็ดี อุเบกขาเวทนามีความสงบจากอารมณ์ของสมถกัมมัญฐานหรือวิปัสสนากัมมัญฐานก็ดี จัดว่าเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนาที่ไม่เจือด้วยอามิส

เวทนานุปัสสนาสติปัญญาทั้ง ๙ นี้ ใช้ในการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐานอย่างเดียว จะเพ่งเวทนาโดยความเป็นอารมณ์ของสมถกัมมัญฐาน เพื่อให้เกิดฌานจิตนั้นไม่ได้ การตามพิจารณาเวทนามากก็เพื่อให้รู้เห็นประจักษ์ชัดว่า ทุกข์สุขที่กำลังเกิดอยู่นั้นเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่มีรูปร่างสัณฐานที่ให้เห็นด้วยนัยนตา เป็นธรรมชาติที่ไม่ใช่รูป แต่เรียกว่านามคือเจตสิก เวทนานี้ไม่ใช่เราและเราไม่ใช่เวทนา เมื่อมีเหตุมีปัจจัยเวทนามากก็เกิดขึ้นปรากฏขึ้น จะห้ามไม่ให้เกิดก็ห้ามไม่ได้ ครั้นหมดเหตุ หมดปัจจัยแล้ว เวทนามก็ดับไปเอง ไม่ดำรงคงอยู่ตลอดไป

ความรู้ในเวทนาดังกล่าวนี้เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัญญา อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัญฐาน ซึ่งมีความสามารถประหารสังขารทิฐิได้ ความจริงเวทนานี้ก็เกิดอยู่เสมอทุกขณะไม่มีว่างเว้นเลย ชนทั้งหลายก็รู้สึกทุกข์หรือสุขอยู่ แต่ไปยึดถือว่าเราทุกข์หรือเราสุข จึงไม่อาจที่จะละสังขารทิฐิได้เลย หากเป็นเช่นนี้ไม่เรียกว่า เวทนาเป็นอารมณ์ของสติปัญญาหรือวิปัสสนากรรมฐาน

๓.๒.๓ จิตตานุปัสสนาสติปัญญา

บรรพที่ ๑๖ จิตตานุปัสสนาสติปัญญา

การเจริญสติตั้งมั่นพิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งจิตคือวิญญาณชั้นทั้งหมด ๑๖ ประเภท ได้แก่ สราคะ คือ จิตมีราคะ (โลก), วิตราคะ คือ จิตไม่มีราคะ, สโทสะ คือ จิตมีโทสะ (โกรธ), วิตโทสะ คือ จิตไม่มีโทสะ, สโมหะ คือ จิตมีโมหะ (หลง), วิตโมหะ คือ จิตไม่มีโมหะ, สงฺขิตต คือ จิตมีถิ่นมีหะ (ง่วงหงาวหาวนอน), วิกฺขิตต คือ จิตฟุ้งซ่าน, มหคฺคต คือ จิตเป็นรูปาวจร อรูปาวจร (จิตขั้นรูปพรหมและอรูปพรหม), อมคฺคต คือ จิตไม่ใช่รูปาวจร อรูปาวจร (หมายถึง กามาวจร), สอฺตุตฺร

คือ จิตเป็นกามาวจร, อนุตตร คือ จิตไม่ใช่โลกุตตร (หมายถึงรูปาวจรและอรุปาวจร), สมาหิต คือ จิตเป็นสมาธิ, อสมาหิต คือ จิตไม่เป็นสมาธิ, วิมุตติ คือ จิตประหารกิเลส พันกิเลส, อวิมุตติ คือ จิตไม่ได้ประหารกิเลส ไม่พันกิเลส

จิตทั้ง ๑๖ นี้ ใช้เป็นอารมณ์แห่งสติปัญญาในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน การกำหนดพิจารณาจิตเหล่านี้ ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็เพื่อให้รู้เท่าทันว่า จิตที่กำลังเกิดอยู่ขึ้นเป็นจิตโลก จิตโกรธ จิตหลง จิตฟุ้งซ่าน หรือเป็นจิตชนิดใด เมื่อรู้ประจักษ์ชัดเช่นนี้ ก็ทำให้เกิดความรู้ต่อไปว่า ที่โลก ที่โกรธ ที่หลงนั้น เป็นอาการของจิต หาใช่เราโลก เราโกรธ เราหลงไม่ เพราะจิตนี้ไม่ใช่ตัวเรา และเราก็ไม่ใช่จิต จะห้ามไม่ให้จิตอย่างนั้นเกิด ให้เกิดแต่จิตอย่างนี้เถอะ ย่อมไม่ได้เลย

จิตย่อมเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัยที่มาปรุงแต่ง เหตุปัจจัยที่มาปรุงแต่งจิตมีสภาพอย่างไร จิตก็มีอาการเป็นไปอย่างนั้น เมื่อหมดเหตุหมดปัจจัย จิตก็ดับไป จิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งซึ่งไม่มีรูปร่างตัวตน เห็นด้วยนัยน์ตาที่ไม่ได้ เป็นธรรมชาติที่ไม่ใช่รูป แต่เป็นธรรมชาติที่เรียกว่า นามคือนามจิต ความรู้ในจิตดังกล่าวนี้เรียกว่าเป็น จิตตานุปัสสนาสติปัญญา อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งมีความสามารถที่จะละสลักกายทิฏฐิ คือความยึดถือว่าเป็นจิตของเรา จิตเขานั้นเสียได้

๓.๒.๔ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา

บรรพที่ ๑๗ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาในนิวรรณ ๕ ได้แก่ จิตที่มีกามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ และวิจิกิจฉา โดยพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในบ้าง พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมในธรรมบ้าง ย่อมอยู่อีกอย่างหนึ่ง สติที่ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น

บรรพที่ ๑๘ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาในอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ รูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยพิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมในธรรมบ้าง ย่อมอยู่อีกอย่างหนึ่ง สติที่ตั้งมั่นอยู่ว่าธรรมมีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น

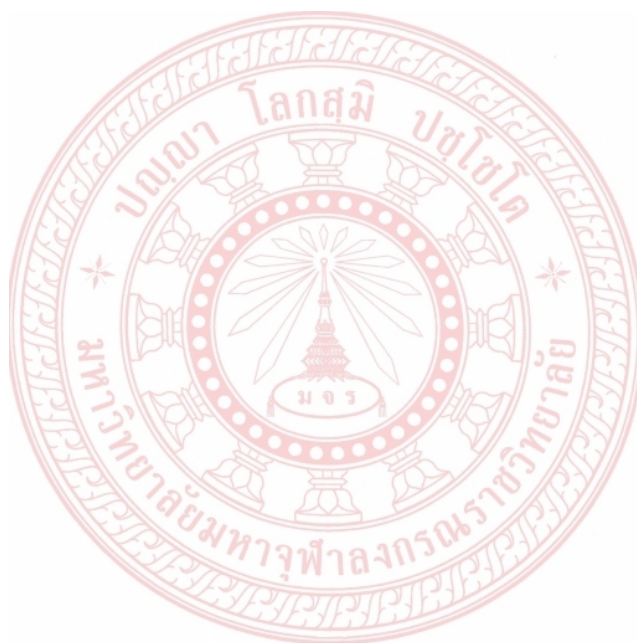
บรรพที่ ๑๙ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาในอายตนะ ๑๒ โดยพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออายตนะภายในและภายนอก ๖ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือ อายตนะภายในและภายนอก ๖

บรรพที่ ๒๐ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาในโพชฌงค์ ๗ ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา โดยพิจารณาธรรมในธรรม คือ โพชฌงค์ ๗

บรรพที่ ๒๑ ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (มรรค) โดยพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออริยสัจ ๔

ธัมมานุปัสสนาสติปัญญาใช้ในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างเดียว เป็นการพิจารณาให้รู้ให้เห็นทั้งรูปทั้งนาม จึงกล่าวได้ว่า กายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนานุปัสสนาสติปัญญา และจิตตานุปัสสนาสติปัญญาทั้ง ๓ นี้ ย่อมรวมลงได้ในธัมมานุปัสสนาสติปัญหานี้ทั้งสิ้น

มหาสติปัฏฐาน ๒๑ บรรพข้างต้น เป็นวิธีการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้อย่างละเอียด ซึ่ง
อยู่ในหมวดของหลักสติปัฏฐาน ๔ ทางกาย เวทนา จิต และธรรม

บทที่ ๔

อิทธิพลของพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตต่อสังคมไทย

๔.๑ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของชนชาติไทยมาแต่สมัยโบราณ โดยชนชาติไทยได้นับถือและยกย่องเทิดทูนเป็นสรณะแห่งชีวิตเป็นสรณะแห่งชีวิตของตนสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรมของชาติส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยนั้น นั้นหนา เตชะวณิช เห็นว่าพระพุทธศาสนาเริ่มเข้ามาประดิษฐานในดินแดนที่เป็นประเทศไทยที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำตติยสังคายนาพระธรรมวินัยในราว พ.ศ. ๓๐๐ ซึ่งพระองค์ได้ส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีหลักฐานที่ค้นพบคือสลู๊ปโบราณและโบราณสถานต่าง ๆ ในประเทศไทย เช่น สลู๊ปพระปฐมเจดีย์ อย่างไรก็ตามในการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาของชนชาติไทยนั้น พิฑูร มลิวัดย์และไสว มาลาทอง ให้ทัศนะว่า ชนชาติไทยรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในสมัยขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาวในราว พ.ศ. ๖๒๐ โดยในสมัยต่อมาชนชาติไทยได้รับนับถือพระพุทธศานานิกายหินยานหรือเถรวาท แบบลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติของตน พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิบายว่าเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ นั้น พระองค์ทรงสดับกิตติศัพท์ของคณะสงฆ์แบบลังกาวงศ์ ก็เลื่อมใสศรัทธาจึงโปรดอาราธนาพระมหาเถระสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราชมาตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วัดอรุณญิกในกรุงสุโขทัย พระพุทธศานานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ก็เจริญรุ่งเรืองและเป็นศาสนาประจำชาติของชนชาติไทยตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของชนชาติไทยมาแต่สมัยโบราณ คนไทยได้นับถือและยกย่องเทิดทูนเป็นสรณะแห่งชีวิตของตนสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรมของชาติส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา และคนไทยนับถือพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายมหายานและหินยานมาก่อนมาก่อน ครั้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์ในกรุงสุโขทัยมั่นคงแล้ว ชนชาติไทยก็ได้ นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน แบบลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นสถาบันหลักของสังคมไทยที่มีส่วนช่วยให้สังคมไทยมีความสันติสุข ช่วยสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมและศีลธรรมตลอดจนวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลครอบคลุมวิถีการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนในทุก ๆ ด้าน ความสำคัญของพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่มีผลต่อชาวโลกในด้านจิตใจเท่านั้น หากยังมีผลทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง สมพร เทพลีธาเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาแต่โบราณกว่า ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะได้ทรงทำนุบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้

เจริญรุ่งเรืองตลอดมา จนพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจทำให้เกิดความรักสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย ที่สำคัญคือคนไทยประมาณร้อยละ ๙๐ นับถือพระพุทธศาสนา มีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งและยึดเหนี่ยวจิตใจ พระพุทธศาสนาได้สร้างเอกลักษณ์และคุณธรรมอันดีงามแก่คนไทย เช่น ความเมตตา กรุณา ความกตัญญูกตเวทิตะ ความสุภาพอ่อนโยน การประนีประนอมกัน อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานที่สำคัญของศิลปวัฒนธรรมและประเพณีของไทย หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น ทศพิธราชธรรม ได้ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศของพระมหากษัตริย์และผู้บริหารบ้านเมือง หลักธรรมเรื่อง ศีล ๕ สังคหวัตถุ ๔ และขรรยาวาสนธรรม ๔ ได้ใช้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของเหล่าพุทธศาสนิกชนไทย ทำให้สังคมของเรามีความสงบเรียบร้อย ประเทศชาติมีความเจริญมั่นคงก้าวหน้า พิทุร มะลิวัดย์ ให้ทัศนะว่า พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยซึ่งชาติไทยได้มีความเจริญมั่นคงดำรงเอกราชอธิปไตยสืบต่อกันมา ตั้งแต่โบราณกาล จวบจนปัจจุบันก็ด้วยคนไทยทั้งชาติยึดมั่นในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีความเคารพบูชาในพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทย โดยมีส่วนเสริมสร้างอุปนิสัยคนในชาติให้รักความสงบ มีความเสียสละแก่ลูกหลานหาญ รื้ออบรู้ฐานะมีความรักและยึดมั่นอยู่ในสามัคคีธรรม เตือน คำดี อธิบายถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาว่าเป็นส่วนที่ทำให้คนไทยมีนิสัยยึดหยุ่นแสดงพฤติกรรมออกมาที่ไม่ก้าวร้าว มั่นคงในอารมณ์ มีนิสัยไม่หลุกหลิก อยู่ที่ใดก็เป็นมิตรกับทุกคน การดำเนินชีวิตก็เรียบง่ายอ่อนน้อมถ่อมตน สังคมไทยจึงมีความอบอุ่น จิตใจของคนไทยจึงอ่อนโยน มีความเมตตา ทรงความยุติธรรม ไม่เห็นแก่ตัว และไม่นิยมความรุนแรงในการแก้ปัญหา

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนา สรุปเป็นรายข้อได้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตความเป็นอยู่รวมทั้งลักษณะนิสัยและมารยาทของคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา

๒. พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นพุทธมามกะ ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยกำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และพระมหากษัตริย์ไทยในระยะหลังจะทรงผนวชเพื่อศึกษาธรรมะตามพระราชประเพณีทุกพระองค์ นอกจากนี้พระราชประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมของไทยก็เป็นพิธีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้วย

๓. พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักของสังคมไทย ซึ่งวัฒนธรรมทั้งด้านศิลปะขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและวรรณกรรม เป็นต้น มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา

๔. รัฐบาลไทยให้การสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนา โดยการนับศักราชเป็นพุทธศักราช (พ.ศ.) กำหนดให้วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเป็นวันหยุดราชการ และมีสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในสถานที่ราชการ

๕. พระพุทธศาสนาเป็นสภาพแวดล้อมที่กว้างขวางและครอบคลุมในสังคมไทย ประเทศไทยมี

วัดและสำนักสงฆ์ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ มีปูชนียวัตถุปูชนียสถานโบราณวัตถุและโบราณสถานในประเทศจำนวนมาก สาโรช บัวศรี ให้ทัศนะว่า ทุกวันนี้พระพุทธศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของประชาชน ส่วนในสาขาการศึกษานั้นหลักสูตรวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษามีคำสอนและข้อปฏิบัติที่คัดสรรมาจากคำสอนพระพุทธองค์ ซึ่งนำเสนอในลำดับที่จัดเรียงไว้อย่างดี ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า หลักสูตรได้ปลูกฝังค่านิยมศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนไทย ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของการเล่าเรียนหนังสือเลยทีเดียว ส่วนในอีกมุมหนึ่งตามประเพณีนั้น เยาวชนไทยต้องบวชเป็นเวลาอย่างน้อยสามเดือน เพื่อให้เป็นผู้บรรลุนิติภาวะ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามีการเน้นเป็นพิเศษในงานสมาคมสำคัญ ๆ ของชีวิตชาวไทย เช่น พิธีการแต่งงาน พิธีฉานปักกิ่ง งานปีใหม่และรัฐพิธีต่าง ๆ ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนาผูกพันอย่างลึกซึ้งกับชีวิตทั่วไปของประชาชนชาวไทย นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาหรือปรัชญาที่สำคัญเพียงอย่างเดียวในประเทศไทย ไม่เหมือนกับโลกตะวันตกที่ซึ่งปรัชญาและจิตวิทยาต่าง ๆ มีมากมาย ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นที่พึ่ง ซึ่งอาจทำให้ได้มาซึ่งแนวความคิดในเชิงปรัชญาและหลักจิตวิทยาแบบพื้นบ้าน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายและให้เหตุผลความสำคัญของพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย คนไทยนับถือพระพุทธศาสนามากกว่า ร้อยละ ๙๕ ของคนไทยทั้งประเทศจากคนไทยทั้งหมดมากกว่า ๖๕ ล้านคน

๒. พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย ชีวิตของคนไทยผูกพันแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ฉะนั้นวงจรชีวิตของคนไทยจึงได้รับอิทธิพลและได้รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนาทุกด้าน เช่น แนวความคิดประเพณีต่าง ๆ ฯลฯ เช่น ตั้งชื่อ โกนผมไฟ แต่งงาน ประเพณีและวัฒนธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย

๓. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย เมื่อคนไทยนับถือศาสนาเดียวกันแล้ว กิจกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนาค้นไทยก็ต้องทำร่วมกัน ในปีหนึ่ง ๆ มีเทศกาลมากมายและนอกจากนี้จุดหมายสูงสุดในทางศาสนาก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย

๔. พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนเชื่อหลักเหตุผล เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวพุทธไทยจึงเป็นคนมีเหตุผลและมีใจกว้างในการนับถือศาสนาของตน และมีความใจกว้างในการที่ใครจะนับถือศาสนาอะไร หรือศาสนาอื่นจะมาเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย คนไทยก็ให้เสรีภาพเต็มที่ เป็นต้น

๕. พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย เป็นที่เข้าใจในหมู่คนไทยมาตลอดว่าประเทศไทยมี ๓ สถาบันหลัก คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เท่านั้น และคำว่าศาสนาในที่นี้ก็คือพระพุทธศาสนา นั่นเอง แม้แต่ธงไตรรงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาติก็มี ๓ สี คือ สีแดง น้ำเงิน และสีขาว สีขาวนั้นก็หมายถึงพระพุทธศาสนา

๖. พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี คนไทยนั้นโดยลักษณะนิสัยแล้วเป็นชนชาติที่รักความเป็นอิสระเสรีภาพมากที่สุดชาติหนึ่งในโลก ด้วยพระพุทธศาสนา

เป็นศาสนาแห่งเหตุผลและให้อิสระเสรีในการนับถือจึงเหมาะสมกับชนชาติไทยอย่างยิ่ง

๗. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย คนไทยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา มาก เช่น เป็นคนมีเมตตา กรุณา มีความยืดหยุ่น ประสานประโยชน์และไม่ชอบความรุนแรง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติในที่สุด

๘. พระพุทธศาสนาเป็นมรดกเป็นคลังสมบัติล้ำค่าของชนชาติไทย เรื่องนี้มีให้เห็นอยู่เต็มเมืองอันได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรมเป็นของเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๙. พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทางการพัฒนาชาติไทย ในการพัฒนาประเทศวัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา และพระสงฆ์เป็นผู้ชี้ทางและเป็นผู้นำในการพัฒนาด้วย และในการพัฒนานั้นมีทั้งการพัฒนาด้านจิตใจ คุณธรรมและจริยธรรมไปพร้อม ๆ กัน

๑๐. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่า ที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก ศิลปวัฒนธรรมที่พัฒนาจนเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยนั้นรากฐานที่แท้จริงมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งสิ่งดังกล่าวทั้งหมดได้กลายเป็นอารยธรรมของโลกในที่สุด

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทและความสำคัญในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาตั้งแต่บรรพกาลที่ได้ก่อตั้งชาติไทยมาจนถึงปัจจุบันโดยมิได้ขาดตอน หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยทุกด้าน และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือหลักธรรมคำสอนเหล่านั้นได้ช่วยให้ผู้ประพฤติปฏิบัติประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตประจำวัน อันยังผลให้สังคมมีความสงบสุขร่มเย็นด้วย

๔.๒ อิทธิพลของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตต่อพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและบทบาทของสำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมไทย ทั้งสังคมฝ่ายบรรพชิตและสังคมฝ่ายคฤหัสถ์ โดยแบ่งประเด็นศึกษาเป็น ๓ ประเด็นสำคัญ คือ

-อิทธิพลและบทบาทของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตในฐานะเป็นบูรพาจารย์ของสำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตทั้งปวง

-อิทธิพลและบทบาทของศิษย์สำคัญของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในฐานะเป็นผู้สืบทอดและเผยแผ่คำสอนและปฏิบัติศาสนายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

-อิทธิพลและบทบาทของวัดที่เป็นสำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดเผยแผ่คำสอนและปฏิบัติทางด้านวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๔.๒.๑ ในด้านคณะสงฆ์

จากการศึกษาประวัติและคำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พบว่าหลวงปู่มั่นได้ศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน ที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่า ปฏิบัติวิปัสสนา จากพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เป็นหลักสำคัญ และพระเถระจารย์ทั้ง ๒ ท่าน ก็เป็นศิษย์กรรมฐานสืบเนื่องมาจากท่าน เทวธมมี ม้าว และท่านพนธุโล ติ ผู้เป็นศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ ซึ่งทรงเป็นผู้เริ่มฟื้นฟูการศึกษา การปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตามพระธรรมคำสอนที่มาจากพระไตรปิฎกเป็นหลักสำคัญ เป็นเหตุให้พระสงฆ์สายนี้ได้รับสมัญญานามในเวลาต่อมาว่า คณะธรรมยุต ข้อปฏิบัติอันเป็นหลักสำคัญ เป็นเหตุให้ที่คณะธรรมยุตเน้นย้ำก็คือ ความเคร่งครัดในพระวินัย และความเอาใจใส่ในการปฏิบัติกรรมฐาน กระทั่งถือเป็นคตินิยมในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุตมาแต่โบราณว่า คุณลักษณะของพระสงฆ์ธรรมยุตคือ

- เก่งปริยัติ
- เคร่งครัดวินัย
- ใส่ใจกรรมฐาน

จากประวัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แสดงให้เห็นว่า พระอาจารย์ได้ดำเนินชีวิตพรหมจรรย์ของท่านตามคตินิยมของพระสงฆ์ธรรมยุตทั้ง ๓ ประการดังกล่าวคือ ศึกษาพระธรรมคำสอนในด้านปริยัติอย่างกว้างขวาง ดังปรากฏในผลงานคำสอนและโอวาทของท่านที่กล่าวมาแล้วในด้านความเคร่งครัดในพระวินัย พระอาจารย์มั่นก็ได้รับการยกย่องและเป็นที่ยกย่องต่อศิษยานุศิษย์ว่า ท่านถือว่าการปฏิบัติรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัดนั้น เป็นหัวใจของการปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้น ฉะนั้นท่านเองจึงรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด พร้อมทั้งกำชับสั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้มีความเคร่งครัดพระวินัยดุจเดียวกันในด้านความเอาใจใส่ในกรรมฐาน หลวงปู่มั่นก็ศึกษาปฏิบัติอย่างจริงจังแบบเอาชีวิตเป็นเดิมพัน กระทั่งได้รับการยกย่องเทิดทูนจากบรรดาศิษยานุศิษย์ให้เป็น “พ่อแม่ ครูบาอาจารย์” หรือที่นิยมเรียกกันว่า “พระอาจารย์ใหญ่”

จากการศึกษาพบว่า ในระยะแรก ๆ ที่หลวงปู่มั่นเริ่มการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและจาริกแสวงวิเวกไปในที่ต่าง ๆ นั้น ท่านได้รับการต่อต้านและถูกมองไปในทางผิด ๆ ดังที่พระอาจารย์ชา สุภัทโท ได้เล่าไว้ว่า สมัยที่หลวงปู่มั่นเริ่มออกธุดงค์ไปพำนักปฏิบัติธรรมในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ก็เคยถูกพระเจ้าถิ่น ซึ่งเป็นพระคามวาสีขี้บไล้เพราะเห็นว่าท่านมีปฏิปทาแปลกจากพระทั่วไป เห็นว่าพระกรรมฐานเป็นพวกมิฉฉาปฏิญญี การเทศน์การสอนก็ไม่ใช้คัมภีร์ไม่อ่านคัมภีร์คงคิดเอาเองพูดเอาเอง พระเถระบางรูป (ในครั้งนั้น) ถึงกับเรียกพระกรรมฐานว่า “พระผีบ้า”

เรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของหลวงปู่มั่นนั้น เป็นสิ่งที่แปลกใหม่และไม่เป็นที่คุ้นเคยของพระภิกษุและสามเณรทั่วไปในยุคนั้น ฉะนั้นในระยะแรกนอกจากจะไม่มีใครสนใจแล้ว พระภิกษุและสามเณรทั่วไปยังมองดูท่านด้วยสายตาที่ไม่เป็นมิตรและด้วยความรู้สึกว่าเป็นการปฏิบัติที่แปลกประหลาดผิดจากแบบแผนที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมา แต่ด้วยความ

มุ่งมั่นในการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยโดยไม่ใส่ใจต่อสายตาและคำกล่าวหาที่ผิด ๆ ของผู้ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงทำให้หลวงปู่ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ มาได้ด้วยดี กระทั่งแนวทางปฏิบัติของท่านได้เป็นที่ยอมรับและนิยมแพร่หลายไปในหมู่พระภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

คุณธรรมของหลวงปู่ที่ทำให้ท่านเป็นที่เคารพเทิดทูนของศิษยานุศิษย์ อาจสรุปได้ดังนี้

๑. ความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เป็นคุณธรรมประการแรกที่เป็นที่ประทับใจประทับใจของบรรดาศิษยานุศิษย์ และเป็นคุณธรรมประการหนึ่งที่หลวงปู่สั่งสอนและกำชับศิษยานุศิษย์ให้ศึกษาปฏิบัติให้บริสุทธิ์ครบถ้วน

๒. ปฏิบัติในการปฏิบัติสมาธิภาวนา เป็นคุณธรรมประการต่อมาที่สร้างความมั่นใจในการปฏิบัติธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ เพราะปฏิบัติในการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มีมนต์ มุ่งอรรถมุ่งธรรมเป็นสำคัญ ไม่ติดในรูปแบบหรือพิธีการ และปฏิบัติอย่างจริงจังสม่ำเสมอ โดยท่านเองปฏิบัติให้เป็นแบบอย่าง พร้อมทั้งคอยสั่งสอนแนะนำวิธีปฏิบัติ ช่วยแก้ปัญหาในการปฏิบัติและคอยตัดเตือนว่ากล่าวในสิ่งที่ศิษย์กระทำผิดพลาดหรือประมาทเผลอเลออย่างใกล้ชิด

๓. การสั่งสอนศิษย์ เป็นการสั่งสอนที่ตรงประเด็น ตรงจิตอหยาศัยของศิษย์ ทำให้ศิษย์แต่ละท่านมีความรู้สึกเสมือนว่าหลวงปู่มีความคิดจิตใจของตนโดยไม่ต้องบอกหรือไม่ต้องถาม หลวงปู่ก็สามารถสอนหรือแนะนำในเรื่องที่ตนอยากรู้หรืออธิบายในเรื่องที่เป็นปัญหาคาใจของตนได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังที่พระอาจารย์ชา สุภัทโทเล่าไว้เมื่อได้พบและฟังคำสอนของหลวงปู่ในวันแรกว่า “ท่านให้โอวาทปรารภถึงเรื่องนิกายทั้งสองคือธรรมยุตและมหานิกาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ติดขัดอยู่ในใจมาก่อนหน้านั้นและการแสดงปกิณกรรมต่าง ๆ ให้ฟังจนหมดสงสัยในหนทางประพฤติปฏิบัติ มีความปลาบปล้ำมปีติในธรรมอย่างไม่เคยมีมาก่อน ได้กำลังใจและความอาหาญที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานให้ได้”

๔. ความแตกฉานชำองในธรรมทั้งเชิงปริยัติและปฏิบัติ ในการสั่งสอนหรือตอบปัญหาธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ หลวงปู่สามารถอธิบายขยายความในแต่ละข้อธรรมหรือประเด็นปัญหาได้อย่างละเอียด ในแง่ปริยัติท่านก็ไม่ทิ้งหลักฐานในพระบาลี ในเชิงปฏิบัติท่านก็อธิบายจากประสบการณ์ตรงอันเป็นผลจากการปฏิบัติของท่านเอง

๕. คุณธรรมประการสุดท้าย คือ ความสงบสำรวมก่อปรด้วยเมตตา อันเป็นผลรวมจากรอบรู้และการปฏิบัติพัฒนาจิตของท่าน เป็นสิ่งที่ทำให้บรรดาศิษยานุศิษย์รู้สึกเย็นกายเย็นใจเมื่อเข้าใกล้ พร้อมทั้งรู้สึกเคารพยำเกรง ทำให้เกิดกำลังใจและอุตสาหะที่จะประพฤติปฏิบัติตามอย่างท่าน

ด้วยคุณธรรมประการสำคัญดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกียรติคุณชื่อเสียงของหลวงปู่มีระบือไปในหมู่พระภิกษุสามเณรผู้ใฝ่ใจในการปฏิบัติในภาคอีสานในยุคหนึ่ง พระภิกษุสามเณรผู้มุ่งศึกษาปฏิบัติทาง

วิปัสสนาธุระจึงพยายามที่จะได้พบและถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ศึกษาปฏิบัติกับหลวงปู่มั่น ทั้งพระสงฆ์ธรรมยุติและมหานิกาย

จากการศึกษาพบว่า ในช่วงระยะ ๒๐ ปีแรกของหลวงปู่มั่น ยังไม่มีศิษย์ที่มาถวายตัวอยู่ศึกษา และปฏิบัติกับท่านโดยตรง และในช่วงนี้มีพระภิกษุเพียง ๒ รูปเท่านั้น ที่มาอยู่ศึกษาธรรมปฏิบัติกับหลวงปู่มั่นในระยะสั้น ๆ โดยผ่านมาจากพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในระยะ ๒๐ ปีแรกของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตนั้น เป็นช่วงของการศึกษาปฏิบัติในส่วนตัวของท่านเอง ซึ่งท่านใช้เวลาส่วนใหญ่จาริกแสวงวิเวกอยู่ตามป่าเขาตามลำพัง เป็นช่วงของการฝึกฝนอบรมตนเอง ซึ่งท่านใช้เวลาส่วนใหญ่จาริกแสวงวิเวกอยู่ตามป่าเขาตามลำพัง เป็นช่วงของการฝึกฝนอบรมตนเอง ซึ่งตกอยู่ในระยะเวลาระหว่าง พ.ศ.๒๕๓๔-๒๕๕๓ เกียรติคุณชื่อเสียงยังคงไม่เป็นที่แพร่หลาย และยังไม่พร้อมที่จะรับภิกษุสามเณรมาเป็นศิษย์ในการอบรมสั่งสอน หลังพรรษาที่ ๒๕ ไปแล้ว เป็นช่วงมัชฌิมกาลแห่งชีวิต พรหมจรรย์ของท่าน หลวงปู่มั่นจึงได้กลับมาจำพรรษาประจำอยู่ในวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน เป็นการออกจากป่ามาสู่บ้านเพื่อปฏิบัติศาสนกิจอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

นับตั้งแต่ช่วงกลางของชีวิตท่านเป็นต้นมา เกียรติคุณชื่อเสียงของหลวงปู่มั่นจึงเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่พระภิกษุสามเณรในภาคอีสาน มีพระภิกษุสามเณรในภาคอีสานทั้งในคณะธรรมยุตและในคณะมหานิกายได้เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาปฏิบัติกรรมฐานกับท่านเป็นจำนวนมากและเพิ่มขึ้นตามลำดับ

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระภิกษุสามเณรที่มาถวายตัวเป็นลูกศิษย์หลวงปู่มั่น ส่วนมากบวชในคณะมหานิกายก่อน หลังจากได้อยู่ศึกษาปฏิบัติกับพระอาจารย์มั่นชั่วระยะหนึ่งก่อนแล้วก็จะขอญัตติคือบวชซ้ำเป็นธรรมยุต แต่หลวงปู่มั่นไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์บวชให้เอง ส่วนมากท่านจะให้พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ศิษย์รุ่นแรกของท่านเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ แต่ก็มีพระภิกษุจากคณะมหานิกายบางรูป เช่น พระอาจารย์ชา สุภทฺโท ที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แนะนำว่า “การประพฤติปฏิบัตินั้น ถ้าถือธรรมวินัยเป็นหลักแล้วก็ไม่ต้องสงสัยในกายทั้งสอง ดังนั้น ไม่มีความจำเป็นจะต้องญัตติเข้าธรรมยุตนิกาย ตามที่นิยมทำกัน อีกประการหนึ่ง ทางมหานิกายก็จำเป็นต้องมีพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยเช่นกัน”

ด้วยเหตุนี้ พระอาจารย์ชาจึงเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่นโดยมิได้ญัตติหรือบวชแปลงเป็นพระธรรมยุต และพระอาจารย์ชาก็ได้กลายเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่นสายมหานิกายที่นำเอาคำสอนและปฏิบัติทางพระกรรมฐานแนวหลวงปู่มั่นมาเผยแพร่ในคณะมหานิกายจนเป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและในต่างประเทศดังเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในบัดนี้

สำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบันจึงมีทั้งสายธรรมยุตและสายมหานิกาย โดยที่พระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นทั้ง ๒ สาย มีปฏิบัติและวัตรปฏิบัติเหมือนกัน เป็นที่นิยมนับถือของประชาชนเหมือน ๆ กัน และแพร่หลายไปอย่างกว้างขวางพอก ๆ กัน สามารถสรุปข้อเหมือนกันของพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตทั้ง ๒ สายได้ดังนี้

๑. การปฏิบัติรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด

๒. การปฏิบัติตรงควัตร เช่น การบิณฑบาตเป็นวัตร การฉันในบาตรเป็นวัตร การฉันหนเดียวเป็นวัตร การอยู่ป่าเป็นวัตร การจาริกแสวงวิเวกไปในป่าเขา เป็นต้น

๓. การทำวินัยกรรมตามพระวินัย เช่น การลงอุโบสถฟังพระปาติโมกข์ทุกวันเพ็ญเดือนและสิ้นเดือน การตัดเย็บย้อมจีวรสบงใช้เอง การใช้ผ้าสีทนะ (ผ้าปูนั่ง) เป็นต้น

๔. การทำวัตรประจำวันอย่างสม่ำเสมอ เช่น การทำวัตรเช้า-ค่ำ การปิดกวาดเสนาสนะที่อยู่อาศัย การดูแลรักษาความสะอาดบริเวณวัด อย่างสม่ำเสมอและพร้อมเพรียง

๕. การเจริญภาวนา (นั่งสมาธิ) เติบงกรรม อยู่ในที่สงบสงัด ไม่คลุกคลีกับญาติโยม สำรวมระมัดระวังในทุกอิริยาบถ

แต่ในขณะเดียวกัน พระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตทั้ง ๒ นิกายก็ไม่ทำสังฆกรรม เช่น ลงอุโบสถ ฟังพระปาติโมกข์ รับภิน္ทาน บรรพชาอุปสมบท เป็นต้นร่วมกัน เพราะต่างนิกายกัน แต่ทั้งนี้มิใช่เป็นเพราะรังเกียจนิกายของกันและกัน หรือรังเกียจในความประพฤติปฏิบัติของกันและกัน เพียงแต่เป็นการปฏิบัติตามประเพณีนิยมและเป็นการให้ความเคารพแก่นิกายหรือหมู่คณะของตน เพื่อประโยชน์แก่กายสามัคคีและจิตสามัคคี แต่ร่วมกันในทางธรรมหรือธรรมปฏิบัติ โดยถือตามหลักคำสอนของหลวงปู่มั่นที่ว่า ธรรมวินัยที่ถูกต้องนั้นไม่มีนิกาย

จากการศึกษาพบว่า หลวงปู่มั่นได้เริ่มรับพระภิกษุสามเณรมาเป็นศิษย์อยู่รับการศึกษา ปฏิบัติกรรมฐานนับแต่ช่วงกลางของชนมชีพของท่าน คือหลังจากมีอายุพรรษา ๒๐ ล่วงแล้ว ซึ่งในทางพระวินัยของภิกษุถือว่าอยู่ในวัยที่เป็นเถรภูมิ คืออยู่ในระดับที่เป็นผู้ใหญ่เต็มທີ່ทั้งวิญญูและคุณวิญญู และพระภิกษุสามเณรที่มาถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านในระยะนี้ล้วนมุ่งมาเพื่อศึกษาปฏิบัติทางวิปัสสนากรรมฐานเป็นสำคัญ

จากข้อมูลเท่าที่ศึกษาได้พบว่า ในระยะแรกของช่วงชีวิตหลวงปู่มั่น มีศิษย์เพียง ๒ รูป ในระยะที่ ๒ มี ๒๐ รูป และในระยะที่ ๓ มี ๓๑ รูป โดยมีทั้งศิษย์ที่เป็นพระภิกษุสามเณรในคณะธรรมยุตและพระภิกษุสามเณรในคณะมหานิกาย ในจำนวนศิษย์ทั้งหมดดังกล่าวนี้ ศิษย์ในช่วงแรก ๒ รูป มิได้อยู่เพื่อศึกษาปฏิบัติทางวิปัสสนากรรมฐานโดยตรง แต่มาอยู่ศึกษาขนบธรรมเนียมของคณะธรรมยุตเป็นหลัก เพื่อนำไปสั่งสอนเผยแผ่ในท้องถิ่นของตน ฉะนั้น ศิษย์ของหลวงปู่มั่นในระยะแรก จึงมิได้เน้นในเรื่องการปฏิบัติและเผยแผ่แบบอย่างทางวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นโดยตรง แต่เน้นในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมและวัตรปฏิบัติของพระธรรมยุตเป็นสำคัญ

แต่มีศิษย์ในช่วงนี้รูปหนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญในการเริ่มสร้างเกียรติคุณชื่อเสียงของหลวงปู่มั่น นั่นคือ พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เพราะพระธรรมเจดีย์ได้ทำหน้าที่เป็น

พระอุปัชฌาย์บวชพระภิกษุสามเณรที่ประสงค์มาอยู่ศึกษาปฏิบัติกรรมฐานในสำนักหลวงปู่มั่นล้วนได้รับ ญัตติหรือบวชแปลงเป็นธรรมยุตโดยพระธรรมเจดีย์เกือบจะทั้งนั้น เนื่องจากพระอาจารย์มั่นไม่นิยมที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรด้วยตนเอง และพระธรรมเจดีย์อีกเช่นกันที่เป็นผู้ อารธนาหลวงปู่มั่นให้ออกจากการจาริกและสำนักอยู่ในป่าเขามาอยู่ประจำในอรัญญิกवास คือ เสนาสนะป่าหรือวัดป่าที่อยู่ใกล้ชุมชน เพื่อสะดวกแก่การอนุเคราะห์สั่งสอนชุมชนทั้งฝ่ายบรรพชิตและ คฤหัสถ์ให้ได้อ่านและปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง หลวงปู่มั่นจึงได้กลับมาอยู่ประจำในอรัญญิกवास (วัดป่า) ในจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๘ เป็นต้นมา จนกระทั่งวาระสุดท้ายของชนมชีพ

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการอยู่ศึกษาปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่มั่น ของบรรดาศิษยานุศิษย์ นั้น แต่ละรูปจะอยู่ไม่นาน ศิษย์ที่อยู่กับหลวงปู่มั่นนานที่สุด คือ ๘ ปี และอยู่สั้นที่สุดคือ ๓ วัน สำหรับ ศิษย์ที่อยู่กับหลวงปู่มั่นนาน ๘ ปีนั้น ได้แก่พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน เนื่องจากเป็นพระ อุปัชฌาย์ดูแลการปฏิบัติดูแลท่านในยามชราและในยามอาพาธในช่วงสุดท้ายของชนมชีพของหลวงปู่ มั่น ส่วนศิษย์ที่อยู่กับหลวงปู่มั่นสั้นที่สุด คือ ๓ วันนั้นได้แก่พระอาจารย์ชา สุภทโท ทั้งนี้เพราะปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะปฏิบัติในการฝึกอบรมศิษย์ของหลวงปู่มั่นนั้นไม่นิยมให้ศิษย์อยู่รวมกันหลายรูป แต่นิยมให้ ศิษย์อยู่ฝึกปฏิบัติตามลำพังคนเดียว เพื่อฝึกความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญและเพื่อความวิเวกสงบสงัดซึ่งจะ เป็นผลดีต่อการเจริญสมาธิภาวนา ฉะนั้นเมื่อศิษย์แต่ละรูปได้รับการแนะนำสั่งสอนจนพอแก่ความ ต้องการแล้ว หลวงปู่มั่นก็จะแนะนำให้เข้าป่าฝึกปฏิบัติตามลำพัง ต่อเมื่อมีปัญหาในการปฏิบัติ จึง กลับมารับคำแนะนำแก้ไข เพราะฉะนั้น ศิษย์แต่ละรูปจึงอยู่กับหลวงปู่มั่นไม่นานแต่อาจจะกลับมาอยู่ กับหลวงปู่มั่นหลาย ๆ ครั้ง ครั้งละพรรษาสองพรรษา

ศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่มั่นได้เริ่มการสั่งสอนเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของ หลวงปู่มั่นได้เริ่มการสั่งสอนเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่นอย่างเป็นทางการเป็นกิจ ลักษณะครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๒ ในท้องที่จังหวัดขอนแก่น โดยการนำของพระอาจารย์สิงห์ ขนตยาค โม ศิษย์รูปที่ ๓ ของหลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นเสมือนลูกคนโตของหลวงปู่มั่น ที่ได้รับความไว้วางใจจากหลวงปู่ มั่นให้ดูแลศิษยานุศิษย์ของท่านในเวลานั้น แต่การดำเนินการในระยะแรกนั้น ยังเป็นไปในพื้นที่แคบ ๆ และมีพระภิกษุสามเณรร่วมในกิจกรรมดังกล่าวราว ๓๐ รูป

วิธีการดำเนินการของพระอาจารย์สิงห์ในครั้งนั้นคือ มอบให้พระอาจารย์กรรมฐาน ๑ รูปพร้อม ด้วยพระภิกษุสามเณรจำนวนหนึ่งแยกย้ายกันไปอยู่จำพรรษาตามวัดหรือสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ในอำเภอ พระลับ จังหวัดขอนแก่น รวม ๘ แห่ง เพื่อสั่งสอนธรรมปฏิบัติแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนใน ท้องที่นั้น ๆ

ความแพร่หลายของวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นได้เริ่มขยายไปทั่วภูมิภาคของประเทศใน ปี ๒๔๗๔ โดยการบัญชาของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมมุนี ดำรงตำแหน่งเจ้ามณฑลนครราชสีมา และดูแลคณะสงฆ์ธรรมยุตทั่วภาคอีสาน ได้บัญชาให้พระอาจารย์

สิงห์ ขนตยาโคโม ดำเนินการจัดส่งพระกรรมฐานไปอยู่สั่งสอนวิปัสสนากรรมฐานแก่พระภิกษุสามเณร และประชาชนทั่วประเทศ โดยตั้งศูนย์ดำเนินการอยู่ที่วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา

ในครั้งนั้นพระอาจารย์สิงห์ ขนตยาโคโม ได้จัดส่งพระอาจารย์กรรมฐานซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของ หลวงปู่มั่นทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จำนวนราว ๔๓ รูป พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณรจำนวนหนึ่งจาริกไป จำพรรษาตามวัดและสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ใน ๒๓ จังหวัด คือ

- ในภาคอีสาน ๑๔ จังหวัด
 - ในภาคกลาง ๔ จังหวัด
 - ในภาคเหนือ ๓ จังหวัด
 - ในภาคใต้ ๒ จังหวัด
- รวม ๒๓ จังหวัด

พระอาจารย์กรรมฐานจำนวนดังกล่าวได้แยกย้ายกันไปจำพรรษา ณ วัดและสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ในทุกภูมิภาค โดยไปเป็นคณะกล่าวคือ พระอาจารย์กรรมฐาน ๑ รูป พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณรอื่น อีกรวม ๗ รูป แยกย้ายกันไปจำพรรษาในวัดและสำนักสงฆ์ต่าง ๆ รวม ๖๕ แห่ง โดยหมุนเวียน สับเปลี่ยนกันจากวัดนี้ไปวัดนั้น จากจังหวัดนี้ไปจังหวัดนั้นแห่งละ ๑ พรรษาบ้าง ๒ พรรษาบ้าง การ ดำเนินการครั้งนี้นับเป็นการเผยแพร่การศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นไปทั่วประเทศ เป็นครั้งแรก และเป็นการวางรากฐานของสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นในภูมิภาคนั้น ซึ่งได้ เจริญแพร่หลายอย่างมั่นคงในเวลาต่อมา

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นในระยะแรกนั้นยังคง แพร่หลายอยู่ในภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ ในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้นั้นยังมีจำนวนน้อยมาก และเป็นการเผยแพร่อยู่ในหมู่พระสงฆ์คณะมหานิกาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะศิษย์ส่วนใหญ่ของหลวงปู่มั่น เป็นพระสงฆ์ธรรมยุต และศิษย์อาวุโสทั้งหลายก็มักเป็นพระสงฆ์คณะธรรมยุตเป็นส่วนมาก ฉะนั้น การ ดำเนินการต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในคณะธรรมยุตเป็นส่วนมาก อีก ๒๓ ปีต่อมา การศึกษาปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานสายหลวงปู่มั่น จึงได้เริ่มนิยมแพร่หลายขึ้นในหมู่พระสงฆ์คณะมหานิกายโดยการนำของพระ อาจารย์ชา สุภทฺโท

หลังจากได้ศึกษาธรรมปฏิบัติกับหลวงปู่มั่นเป็นเวลาเพียง ๓ วันแล้ว พระอาจารย์ชาก็ได้แยก ย้ายออกไปปฏิบัติด้วยตนเอง ในระหว่างนั้นก็ได้พบปะและศึกษากับพระอาจารย์กรรมฐานรูปอื่น ๆ ซึ่งก็ เป็นลูกศิษย์หลวงปู่มั่นเช่นกันหลายรูป กระทั่ง พ.ศ.๒๔๙๕ จึงได้มาตั้งสำนักเป็นการถาวร ณ วัดหนอง ป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี พร้อมทั้งได้เริ่มมีศิษยานุศิษย์มาอยู่ศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับท่านมากขึ้น เกียรติคุณด้านวิปัสสนากรรมฐานของท่านก็ค่อยเป็นที่รู้จักแพร่หลายออกไปเรื่อย ๆ กระทั่งได้รับการยก ย่องนับถือจากพุทธบริษัททั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ในฐานะเป็นพระอาจารย์กรรมฐานที่สำคัญรูป หนึ่งในประเทศไทยในเวลาต่อมา

ความแพร่หลายของสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ในคณะมหานิกาย ได้เริ่มขึ้นหลังจากหลวงปู่มั่นถึงมรณภาพแล้วไม่นาน หากถือเอาจุดเริ่มต้นของวัดหนองป่าพงเป็นจุดเริ่มต้น ก็ราว ๓ ปี หลังหลวงปู่มั่นมรณภาพ

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการแพร่หลายของสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นทั้งในฝ่ายคณะธรรมยุตและในฝ่ายมหานิกาย มีลักษณะคล้ายกันคือ “ศิษย์ต่อศิษย์” และ “วัดต่อวัด”

ศิษย์ต่อศิษย์ หมายความว่า ศิษย์ของหลวงปู่มั่นแต่ละรูป ก็จะมีผู้ถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ศึกษาปฏิบัติกรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่นสืบทอดต่อไปอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว

วัดต่อวัด หมายความว่า ศิษย์ของหลวงปู่มั่นแต่ละรูปก็มักจะแยกย้ายกันไปตั้งสำนักขึ้นในที่ต่าง ๆ โดยการก่อตั้งด้วยตนเองบ้าง ทายกทายิกาในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นผู้ก่อตั้งถวายบ้าง ทำให้สำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นแพร่หลายออกไปในทางจำนวนวัดหรือสำนักเพิ่มขึ้นและแต่ละวัดก็มักจะมีวัดหรือสำนักสาขาแยกขยายออกไปเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มากบ้างน้อยบ้างตามความนิยมนับถือที่ประชาชนมีต่อพระอาจารย์รูปนั้น ๆ แต่ศิษย์ของพระอาจารย์บางรูปก็ไม่นิยมสร้างวัดหรือสำนักขึ้นเป็นการเฉพาะ ทั้งไม่นิยมที่จะมีวัดหรือสำนักสาขาในความดูแลด้วย ฉะนั้น จึงมีศิษย์ของหลวงปู่มั่นจำนวนไม่น้อยที่ไม่เป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป เพราะไม่มีศิษย์หรือไม่มีสำนักที่จะเป็นที่ประกาศเกียรติคุณของท่านให้เป็นที่ปรากฏต่อสาธารณชน

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะของความแพร่หลายของสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นที่สำคัญก็คือ การขยายสาขาของวัดหรือสำนักวิปัสสนากรรมฐานที่ดำเนินการโดยศิษย์ของหลวงปู่มั่น ทั้งในฝ่ายคณะธรรมยุตและในฝ่ายคณะมหานิกาย ซึ่งมีวิธีดำเนินการที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ วัดหรือสำนักวิปัสสนากรรมฐานของศิษย์หลวงปู่มั่นฝ่ายคณะธรรมยุตที่ได้มีการขยายสาขาออกไปมากและอย่างเป็นพระอาจารย์ศรี มหาวีโร (ปัจจุบันเป็นที่ พระเทพวิสุทธิเมธี) จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ปัจจุบัน วัดประชาคมวนารามมีสำนักสาขารวม ๑๔๒ สาขา โดยแยกเป็น ๒ ประเภท คือ

- วัด	จำนวน	๑๓๖	วัด
- สำนักสงฆ์	จำนวน	๖	วัด

สาขาเหล่านี้กระจายอยู่ใน ๒๕ จังหวัดทั่วประเทศ คือ

- ในภาคอีสาน	๑๕	จังหวัด
- ในภาคใต้	๕	จังหวัด
- ในภาคเหนือ	๓	จังหวัด
- ในภาคกลาง	๒	จังหวัด

และอยู่ในต่างประเทศคือ ฮองกง ๑ สำนัก

ในการจัดตั้งวัดสาขาของวัดประชาคมวนารามนั้น มีการกำหนดระเบียบในการจัดตั้งและบริหารดูแลไว้อย่างเป็นทางการ โดยมึสาระสำคัญคือ

๑. การจัดตั้งวัดสาขา ต้องมีพุทธบริษัทในท้องถิ่นเป็นผู้ขอมา แล้วเสนอที่ประชุมสงฆ์พิจารณาอนุมัติ เมื่อได้รับอนุมัติจากสงฆ์แล้วจึงตั้งได้ และทางวัดประชาคมวนารามจะจัดพระสงฆ์ไปอยู่ประจำ

๒. วัดที่ตัวเองแล้วขอเป็นวัดสาขา จะต้องได้รับการตรวจสอบความประพฤติเป็นเวลา ๕ ปี เห็นสมควรแล้วจึงจะรับเป็นวัดสาขา

๓. วัดสาขาจะต้องดำเนินการตั้งมูลนิธิเพื่อดูแลตนเองต่อไป

๔. เมื่อมีกิจสงฆ์เกิดขึ้นในระหว่างกลาง เจ้าอาวาสหรือตัวแทนวัดสาขาจะต้องไปช่วยกิจกรรมของสงฆ์ด้วย

๕. วัดสาขาทุกแห่งห้ามเรียไรเด็ดขาด

๖. มีการจัดกลุ่มวัดสาขาทั้งหลาย เพื่อประโยชน์ในการปกครองดูแล โดยแต่ละกลุ่มมีจำนวนตั้งแต่ ๓ วัด ไปจนถึง ๒๓ วัดตามความเหมาะสม เพื่อปกครองดูแลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ปัจจุบันมี ๑๕ กลุ่ม

วัดหรือสำนักสงฆ์ของศิษย์พระอาจารย์มั่นรูปอื่น ๆ เช่น พระอาจารย์ลี ธมมจโร พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน ก็มีวัดสาขาเช่นกันแต่ไม่มากนัก แต่วัดสาขาของท่านดังกล่าวไม่ได้มีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ ส่วนมากเป็นวัดที่ศิษยานุศิษย์ของท่านเหล่านั้นก่อสร้างขึ้นโดยได้รับความอุปถัมภ์บางเรื่องบางส่วนจากพระอาจารย์เหล่านั้นเท่านั้น แต่ไม่มีการจัดการปกครองดูแลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

วัดหรือสำนักสาขาของพระอาจารย์กรมฐานศิษย์หลวงปู่มั่นฝ่ายคณะมหานิกายที่มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบมีเพียงสำนักเดียวก็คือ วัดหนองป่าพงของพระอาจารย์ชา สุภทโท (พระโพธิญาณเถระ) จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ และได้เริ่มมีการขยายวัดสาขาออกไปเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

จากการศึกษาพบว่า วัดหนองป่าพงได้มีการขยายสาขาออกไปเป็นจำนวนมากกว่าสำนักของพระอาจารย์กรมฐานศิษย์หลวงปู่มั่นรูปใด ๆ และมีการดำเนินการอย่างมีระเบียบแบบแผนนับแต่ต้นจนปัจจุบัน การจัดตั้งวัดสาขาของวัดหนองป่าพง มีระเบียบการและขั้นตอนที่เป็นสาระสำคัญ ดังนี้

๑. ผู้ต้องการสร้างวัดสาขา ต้องเสนอที่ที่จะสร้างวัดต่อพระอาจารย์ชา เพื่อพิจารณาว่าเป็นสถานที่สัปปายะต่อการเจริญสมาธิภาวนาหรือไม่ พร้อมเสนอผู้ที่จะอุปฐากพระเถระด้วย

๒. เมื่อพิจารณาแล้วเห็นสมควร พระอาจารย์ชา ก็ส่งพระเถระของวัดหนองป่าพงไปตรวจสอบ แล้วจึงให้สร้างเป็นที่พักสงฆ์ชั่วคราวก่อนพร้อมทั้งส่งพระสงฆ์ไปอยู่จำพรรษา ๒-๕ รูป

๓. วัดที่ตั้งใหม่ จะต้องอยู่ในฐานะ “วัดสำรวจ” ก่อนเป็นเวลา ๒ ปีเพื่อทดสอบ

๔. เมื่อผ่านขั้นวัดสำรวจแล้ว จะต้องอยู่ในฐานะ “วัดสำรอง” อีก ๒ ปี เพื่อทดสอบความมั่นคงของศรัทธาและความประพฤติ

๕. เมื่อผ่านขั้นวัดสำรองแล้ว จึงจะได้รับการรับรองให้เป็น “วัดสาขา”

๖. วัดสาขาจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ กติกา และปฏิปทากรรมฐานของวัดหนองป่าพงอย่างเคร่งครัด

๗. วัดสาขาทุกแห่งจะต้องมาร่วมประชุมใหญ่ประจำปีของวัดหนองป่าพง ระหว่างวันมาฆบูชาของทุกปี (ปัจจุบันเลื่อนมาเป็นช่วงวันที่ ๑๖-๑๗ มิถุนายนของทุกปี) เพื่อปรึกษาเรื่องที่เป็นปัญหา และซักซ้อมความเข้าใจในธรรมปฏิบัติให้สอดคล้องต้องกัน

๘. พระภิกษุสามเณรรูปใดไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบ กติกา และปฏิปทากรรมฐานของวัดหนองป่าพง ไม่อนุญาตให้อยู่ในวัดสาขาของวัดหนองป่าพง

ปัจจุบันวัดหนองป่าพงมีวัดสาขาจำแนกตามประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวดังนี้

- วัดสาขา	๑๗๗	วัด
- วัดสำรอง	๓๐	วัด
- วัดสำรวจ	๓๗	วัด
- วัดสาขาในต่างประเทศ	๑๔	วัด
	รวม	๒๕๘ วัด

สำหรับวัดสาขาในประเทศไทยนั้น กระจายอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ดังนี้

- ในภาคอีสาน	๑๗	จังหวัด
- ในภาคกลาง	๑๑	จังหวัด
- ในภาคเหนือ	๗	จังหวัด
- ในภาคใต้	๓	จังหวัด
	รวม	๓๘ จังหวัด

จำนวนวัดสาขาของวัดหนองป่าพงข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นในฝ่ายคณะมหานิกายส่วนใหญ่ก็แพร่หลายอยู่ในภาคอีสานเช่นเดียวกับสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นฝ่ายคณะธรรมยุต แต่มีจำนวนมากกว่าสำนัก ๆ ฝ่ายคณะธรรมยุต

ส่วนที่นับว่าแตกต่างไปจากสำนักฯ ฝ่ายคณะธรรมยุตก็คือ วัดหนองป่าพงมีวัดสาขาที่จัดไว้สำหรับพระภิกษุสามเณรชาวต่างประเทศโดยเฉพาะด้วยคือ วัดปานานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี และคงเนื่องมาจากมีวัดสาขาที่เป็นสำนักสำหรับชาวต่างประเทศโดยตรง จึงทำให้นิวกวีปัสสนากรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นฝ่ายคณะมหานิกายแพร่หลายไปสู่ชาวต่างประเทศมากกว่าสำนักฯสายหลวงปู่มั่นฝ่ายคณะธรรมยุต ทั้งเป็นเหตุให้สำนักฯ สายหลวงปู่มั่นฝ่ายคณะมหานิกายมีสาขาแพร่หลายไปยังต่างประเทศมากกว่าสำนักฯ สายหลวงปู่มั่นฝ่ายคณะธรรมยุตด้วย ดังปรากฏว่า วัดหนองป่าพง มีวัดสาขาอยู่ในต่างประเทศคือ อังกฤษ ออสเตรเลีย ฝรั่งเศส อิตาลี นิวซีแลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา รวม ๑๔ วัด

สรุปได้ว่า การศึกษาปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระหรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่าการปฏิบัติกรรมฐานที่นิยมแพร่หลายอยู่ในหมู่พระภิกษุสามเณรปัจจุบันทั้งฝ่ายคณะธรรมยุตและฝ่ายคณะมหานิกายโดยทั่วไปในทุกภูมิภาคของประเทศ ก็คือ กรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งมีการแผ่ขยายอย่างเป็นระบบ และมีหลักในการอบรมสั่งสอนอย่างมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอนชัดเจน ทั้งในฝ่ายคณะธรรมยุตและในฝ่ายคณะมหานิกาย โดยมีหลักที่สำคัญในการศึกษาปฏิบัติที่ยึดถือตามแนวทางของหลวงปู่มั่นที่เหมือนกันคือ

- ความเคร่งครัดในพระวินัย
- การสมาทานอุตงควัตร
- การปฏิบัติสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอ
- การปฏิบัติกิจวัตรประจำวันอย่างพร้อมเพรียง
- ปฏิบัติตามกฎระเบียบ กติกา และปฏิปทาของสำนักอย่างเคร่งครัด
- มีการควบคุมดูแลกันอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง

ลักษณะร่วมของพระภิกษุสามเณรในสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นที่นับว่าโดดเด่นและสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ “ความเคารพยำเกรงในครูบาอาจารย์” นับแต่ครูบาอาจารย์ของตนขึ้นไปจนถึงบูรพาจารย์ในสายของตน ความเคารพยำเกรงดังกล่าวปรากฏให้เห็นในทุกด้าน เช่น เคารพเชื่อฟังคำสอนของอาจารย์ เคารพที่อยู่และเครื่องใช้ของอาจารย์ ปฏิบัติรับใช้อาจารย์ เป็นต้น

ข้อแตกต่างระหว่างสำนักต่าง ๆ ก็มีบ้างแต่เป็นเพียงข้อปลีกย่อย และไม่ใช้สาระสำคัญ เช่น การทำวัตรสวดมนต์ เช้า-ค่ำ บางสำนักถือเป็นกิจวัตรที่ประชุมทำพร้อมกัน บางสำนักถือเป็นกิจวัตรเฉพาะตัวตามอัธยาศัย การอบรมสั่งสอนของอาจารย์ บางสำนักประชุมฟังธรรมพร้อมกันทุกวัน บางสำนักประชุมฟังเป็นครั้งคราว สำนักฯ ฝ่ายคณะธรรมยุตปลงผมเดือนละครั้ง สำนักฯ ฝ่ายคณะมหานิกายปลงผมทุกกึ่งเดือนหรือทุก ๑๕ วัน เป็นต้น

๔.๒.๒ ในด้านประชาชนทั่วไป

อิทธิพลและบทบาทของคำสอนและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อพุทธศาสนิกชนทั่วไปนั้น จากการศึกษาพบว่าในระยะแรก ๆ ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภาพของพระกรรมฐานเป็นของแปลกเป็นที่หวาดกลัวระแวงสงสัยของชาวบ้านทั่วไป ดังที่พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน เล่าไว้ว่า ชาวบ้านสมัยนั้นไม่มีใครรู้จักหรือสนใจเรื่องกรรมฐาน ชาวบ้านเข้าใจว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นของแปลกปลอม เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น เมื่อชาวบ้านเห็นพระกรรมฐานหรือพระธุดงค์ จึงพากันตื่นตกใจกลัวคล้ายกับเห็นโจรผู้ร้าย จึงวิ่งหนีกันอลหม่านหรือหาที่หลบซ่อน บางทีถึงกับทิ้งข้าวทิ้งของเพื่อวิ่งหนีเอาตัวรอด ทั้งนี้เพราะกิริยาท่าทางของพระกรรมฐานนั้นแตกต่างไปจากพระภิกษุสามเณรทั่วไป คือ ห่มจีวรสีกรัก หรือสีน้ำตาลหม่น (ซึ่งดูค่อนข้างดำสำหรับสายตาชาวบ้าน) ซึ่งพระเณรทั่วไปไม่ใช้กัน กิริยาสำรวมเคร่งขรึม ไม่ค่อยคลุกคลีกับชาวบ้าน ฉันในบาตร ฉันหนเดียว ชอบอยู่ในที่สงัด เช่น ในป่า ในป่าช้า ซึ่งคนทั่วไปเขาไม่อยู่กัน เวลาเดินทางบ่าข้างหนึ่งก็แบกกลดซึ่งเป็นเหมือนร่มขนาดใหญ่กว่าร่มชาวบ้านทั่วไป อีกข้างหนึ่งก็สะพายบาตร หากไปด้วยกันหลายรูปก็เดินตามกันเป็นแถวด้วยความสำรวม เยียบสงบ จึงเป็นภาพที่แปลกตาและน่ากลัวสำหรับชาวบ้านที่ไม่คุ้นเคยกับพระกรรมฐาน แต่เป็นภาพที่น่าเคารพเลื่อมใสสำหรับคนที่รู้จักหรือคุ้นเคยกับพระกรรมฐาน

ฉะนั้น ในระยะแรก ๆ ชาวบ้านทั่วไปจึงไม่เข้าใจเรื่องพระกรรมฐานและมองพระกรรมฐานด้วยความรู้สึกผิด ๆ ต่อเมื่อได้สังเกตวัตรปฏิบัติของพระกรรมฐานและมีโอกาสทำความรู้จักคุ้นเคย จึงค่อยเริ่มมีความเข้าใจและสนใจธรรมปฏิบัติมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับและกลายเป็นความนิยมในเวลาต่อมา

ในยุคที่หลวงปู่มั่นยังมีชีวิตอยู่ อิทธิพลและบทบาทของท่านยังเป็นไปในวงแคบ ๆ เฉพาะต่อพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ที่หลวงปู่มั่นไปอยู่จำพรรษา หรืออยู่บำเพ็ญสมาธิภาวนาเท่านั้น เกียรติคุณและชื่อเสียงของท่านยังไม่ค่อยเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไป

เกียรติคุณและชื่อเสียงของหลวงปู่มั่นได้เริ่มเป็นที่รู้จักและแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางในยุคหลังจากที่ท่านมรณภาพแล้ว ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่มั่น รุ่นแรก ๆ ได้เริ่มเป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนในฐานะเป็นพระอาจารย์กรรมฐานสายหลวงปู่มั่นและได้เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนอย่างกว้างขวางไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ เช่น พระอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม พระอาจารย์ดูล อตุโล พระอาจารย์เทศก์ เทศร์สี พระอาจารย์ลี ธมมธโร พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน พระอาจารย์ชา สุภทฺโท เป็นต้น เกียรติคุณชื่อเสียงของพระอาจารย์กรรมฐานดังกล่าวเหล่านี้โด่งดังระบือไกลไปเพียงใด เกียรติคุณชื่อเสียงของพระอาจารย์ของพระอาจารย์กรรมฐานดังกล่าวเหล่านี้ ล้วนยกย่องเทิดทูนหลวงปู่มั่น และนำเอาปฏิบัติในการประพฤติปฏิบัติของหลวงปู่มั่นมาแนะนำสั่งสอนให้เป็นแบบอย่างแก่ศิษยานุศิษย์และ

ประชาชนทั่วไปอยู่เสมอ จึงเป็นประกาศเกียรติคุณของหลวงปู่มั่นให้ขจรกระจายแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง

๒. เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๒ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน ได้เรียบเรียงประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ออกเผยแพร่ โดยเริ่มตีพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารศรีสัปดาห์เป็นครั้งแรก เป็นการนำเสนอประวัติและคำสอนของหลวงปู่มั่นอย่างละเอียดพิสดารเป็นครั้งแรก ยังความสนใจเรื่องของหลวงปู่มั่น และการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่นให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง นับเป็นการปลุกกระแสความสนใจและความตื่นตัวในเรื่องกรรมฐานสายหลวงปู่มั่นที่สำคัญ ประวัติหลวงปู่มั่นเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ ต่อมาอีกหลายครั้ง และได้รับการแปลและพิมพ์เผยแพร่ในภาษาต่างประเทศด้วย กล่าวได้ว่าประวัติหลวงปู่มั่นเล่มนี้เป็นเสมือนคู่มือในการศึกษาและทำความเข้าใจพระกรรมฐานและการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่นเป็นเบื้องต้น สำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาปฏิบัติธรรมในแนวนี้

หลังจากประวัติหลวงปู่มั่นของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน ได้พิมพ์แพร่หลายออกไปแล้ว ก็ได้มีผู้เรียบเรียงประวัติและเรื่องราวเกี่ยวกับหลวงปู่มั่นด้านต่าง ๆ รวมทั้งมีการรวบรวมคำสอนของหลวงปู่มั่นในลักษณะต่าง ๆ ออกเผยแพร่มากขึ้น เป็นเหตุให้ชื่อของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นที่รู้จักและติดปากติดคำของคนทั่วไป

สรุปได้ว่า การศึกษาและการปฏิบัติกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ได้เริ่มแพร่หลายมาตั้งแต่ตอนปลายอายุของท่าน โดยในระยะแรกแพร่หลายอยู่ในหมู่พระภิกษุและสามเณรวงแคบ ๆ ก่อนแล้วจึงค่อยขยายไปสู่ชาวบ้านในแวดวงแคบ ๆ เช่นกัน ต่อเมื่อพระอาจารย์มั่นถึงมรณภาพแล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์ฝ่ายบรรพชิตของท่านได้ช่วยกันนำคำสั่งสอนและปฏิบัติทางด้านความประพฤติปฏิบัติของท่านออกแนะนำสั่งสอนพุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งโดยการเทศน์และการสอนและการเรียบเรียงเป็นหนังสือ จึงทำให้คำสอนและปฏิบัติของหลวงปู่มั่นเป็นที่รู้จักและนิยมแพร่หลายไปในหมู่ชาวพุทธทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ และจากบทบาทในการสั่งสอนศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่มั่นแสดงให้เห็นว่าท่านมุ่งสร้างแบบแผนและตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติให้แก่พระภิกษุสามเณรทั้งสองนิกาย ดังคำแนะนำของท่านที่ว่า ทั้งธรรมยุตและมหานิกายก็จำต้องมีพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเช่นเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้ดำเนินนโยบายสมานความต่างทางนิกายให้สนิทเป็นเนื้อเดียวกันด้วยธรรมปฏิบัติ

๔.๓ อิทธิพลหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่มีต่อสังคมไทย

อิทธิพลหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่มีต่อพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกาที่เป็นศิษยานุศิษย์ของท่านและชาวพุทธทั่วไป มีในหลายด้านโดยเฉพาะด้านการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน จนได้รับการยกย่องว่าเป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ที่สืบทอดมาจากผู้ให้กำเนิดนิกายคือวชิรญาณ

ภิกษุ (รัชกาลที่ ๔ ขณะผนวชเป็นพระภิกษุ) และหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล บวรพาจารย์ของพระสงฆ์สายธรรมยุตในภาคอีสานทั้งหมด และการปฏิบัติตนตามแบบอย่างพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ที่เน้นการดำรงตนอย่างสมณะ การปฏิบัติตนเพื่อชุดเกลากิเลส และการสงเคราะห์ประชาชนด้วยธรรมที่ถูกต้องทำให้พระสงฆ์ในภาคอีสานและภาคเหนือ ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวด ด้วยการปลุกกระแสแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน และส่งผลให้ชาวพุทธในสังคมไทยให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมและการดำเนินชีวิตอย่างพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังนั้น เพื่อให้เห็นอิทธิพลของท่านที่มีต่อพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และคนในสังคมไทย ผู้วิจัยจึงขอเสนอบทวิเคราะห์อิทธิพลของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตในด้านการปฏิบัติธรรม การเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการดำเนินชีวิตของชาวพุทธดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ อิทธิพลด้านการปฏิบัติธรรม

อิทธิพลด้านการปฏิบัติธรรม หมายถึง พลังแห่งความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่ส่งผลให้มีการปฏิบัติธรรมตามแนวทางการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากรรมฐานอย่างเข้มงวดในกลุ่มศิษยานุศิษย์ ซึ่งเกิดจากการที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตเป็นผู้บุกเบิก เป็นแรงบันดาลใจ เป็นสักขีพยาน และเป็นตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นในการปฏิบัติธรรม กลุ่มของพระสงฆ์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ของท่านมีทั้งที่เข้ามาแสดงตนเป็นศิษย์ท่านโดยตรง และพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ต่อจากอาจารย์ของตนอีกทอดหนึ่ง วัตรปฏิบัติ ความสำเร็จในการบรรลุธรรม และคำสอนของท่านมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่กระตุ้นความสนใจ ความเข้มงวดในการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมของศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย เพราะเห็นอานิสงค์ของการบวชในพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรมที่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงในปัจจุบัน โดยการปฏิบัติธรรมเพื่อชุดเกลากิเลสจนหมดสิ้นไปจากจิตสันดานของตนได้ ท่านจะเน้นหนักในกลุ่มของศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์ให้เคร่งครัดในพระธรรมวินัยมากกว่าฆราวาส เพราะสภาวะและเป้าหมายการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน ดังที่หลวงปู่คำพอง ตีสโล กล่าวไว้ว่า

“ท่านอยากให้พวกเรานี้มันคง ท่านถือว่า พระองค์หนึ่ง ถ้าจิตมันคงในจริยธรรมจริง ๆ แล้วมีความเชื่อมั่นในศีลธรรมจริง ๆ สามารถเผยแผ่พระศาสนาแก่ลูกแก่หลานแก่ปวงชนได้เป็นล้านเป็นแสน ถ้าพระเณรของเราไม่มีธรรม ไม่มีวินัยแล้วไปสั่งสอนคนอื่นก็ไม่มีประโยชน์ ท่านว่าอย่างนั้นนะ ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเน้นหนักเรื่องพระเรื่องเจ้า เรื่องญาติเรื่องโยมท่านไม่ค่อยสนใจเท่าไรหรอก พวกญาติโยมนั้นจะเป็นหญิงเป็นชายก็ตาม เขาได้เพียงศีล ๕ ก็บุญหัวเขาแล้ว เพราะเขามีภาระมาก ถ้าเสียสละรักษาศีล ๕ ตลอดชีวิตนี้ ถือว่าเป็นกุศลของเขามหันต์แล้ว”

จากหลักการนี้ทำให้เห็นว่าธรรมปฏิบัติและหลักการสอนของท่านที่มีต่อศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสนั้นแตกต่างกัน เพราะพระสงฆ์นอกจากจะปฏิบัติตนเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ส่วนตนแล้ว ยังต้องเน้นให้บรรดาศิษย์ของท่านประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ของตน เพื่อป้องกันมิให้การติเตียนที่จะเกิดตามมาในภายหลัง หรืออาจจะเป็นเหตุแห่งความล้มเหลวเสีย ความไม่มั่นใจในครูอาจารย์ของตนเอง ซึ่งอาจจะเป็นเหตุแห่งความวิบัติทั้งในส่วนตนและส่วนรวมได้อย่างมากมาย เพราะพระอาจารย์เป็นบุคคลที่สำคัญ เป็นบุคคลที่มีบทบาทต่อการ

ปฏิบัติของศิษย์ อาจจะนำพาศิษย์ไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องก็ได้ ดังที่หลวงปู่ชอบ ฐานสโม กล่าวไว้ว่า “พระอาจารย์มั่นจะให้โอวาทเสมอว่า การเป็นอาจารย์คนนั้นสำคัญมากจึงควรต้องระมัดระวังตน อาจารย์ผิดเพียงคนเดียวอาจทำให้คนอื่น ๆ ผิดตามไปด้วยเป็นจำนวนมาก และในทำนองเดียวกัน ถ้าอาจารย์ทำถูกต้องเพียงคนเดียว ก็จะสามารถพาดำเนินให้คนอื่นปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบตามไปได้โดยไม่มีประมาณด้วยเช่นกัน”

เมื่อพิจารณาจากการปฏิบัติตนหรือปฏิบัติทาของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต สิ่งที่มีอิทธิพลต่อศิษย์มากที่สุดคือการดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ศิษย์ ด้วยการปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัย การปฏิบัติธรรมทั้งสมณะและวิปัสสนาภาวนาอย่างสม่ำเสมอ การปลื้กวิเวกด้วยการจาริกแสวงหาที่สงบสงัด ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ ไม่ยึดติดในลาภสักการะ การเอาใจใส่ต่อการเทศนา การแนะนำ การสั่งสอน ตลอดจนการเข้มงวดต่อการปฏิบัติธรรมของศิษย์ ซึ่งหลักการปฏิบัติตนเหล่านี้ เรียกว่า เป็นคุณธรรมที่มีอยู่ประจำในตัวท่าน ทำให้ท่านได้รับการยอมรับจากศิษย์และมีอิทธิพลต่อศิษย์ทั้งหลาย จึงสามารถเป็นคุณธรรมเบื้องต้น ๕ ประการ

๑. ความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างสม่ำเสมอ

๒. ปฏิปทาในการปฏิบัติสมาธิภาวนา ที่มุ่งอรรณมุงธรรม (สาระสำคัญ) เป็นหลัก ไม่ยึดติดกับรูปแบบหรือพิธีกรรมแต่อย่างใด

๓. การสั่งสอนที่ตรงกับจริต ตรงกับอัธยาศัย หรือตรงกับปัญหาที่ศิษย์กำลังเผชิญอยู่

๔. ความแตกฉานในปริยัติและปฏิบัติ ทำให้การสอน การอธิบายธรรมของท่านเป็นไปอย่างละเอียดลึกซึ้ง

๕. ความสงบสำรวมในอินทรีย์และจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา

คุณธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้มีผลทำให้ศิษยานุศิษย์ของท่าน ทั้งมหานิกายและธรรมยุต มีวัตรปฏิบัติที่สอดคล้องกัน คือ

๑. เป็นผู้ปฏิบัติรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด

๒. การปฏิบัติจุดดงควัตร เช่น การบิณฑบาตเป็นวัตร การฉันในบาตรเป็นวัตร การฉันคนเดียวเป็นวัตร การอยู่ป่าเป็นวัตร การจาริกแสวงวิเวกในป่า เป็นต้น

๓. การทำวินัยกรรมตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด เช่น การลงอุโบสถฟังพระปาติโมกข์ทุกวันเพ็ญกึ่งเดือนและสิ้นเดือน การตัดเย็บย้อมจีวรสงฆ์ใช้เอง การใช้ผ้าสีทนะ (ผ้าปูนัง) เป็นต้น

๔. การทำวัตรประจำวันอย่างสม่ำเสมอ เช่น การทำวัตรเช้า-ค่ำ การปิดกวาดเสนาสนะที่อยู่อาศัย การดูแลรักษาความสะอาดบริเวณวัดอย่างสม่ำเสมอและพร้อมเพรียง

๕. การเจริญภาวนา (นั่งสมาธิ) เดินจงกรม อยู่ในที่สงบสงัด ไม่คลุกคลีกับญาติโยม การสำรวมระมัดระวังในทุกอิริยาบถ

หลักการปฏิบัติที่ศิษย์ของหลวงปู่มั่นถืออย่างเคร่งครัดและเป็นอย่างเดียวกันนี้ ทำให้ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ที่เป็นสายหลวงปู่มั่นไม่ว่าจะเป็นธรรมยุตหรือมหานิกายได้รับการยอมรับ ได้รับความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างดี เพราะความมีจริยาวัตรที่ดั่งงามน่าเลื่อมใสและความ

มีศรัทธาในหลวงปู่มั่นเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นอกจากนี้ การปฏิบัติธรรมในพรรษะของหลวงปู่มั่นนั้น ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องนิกายแต่อย่างใด เพราะเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวกัน เห็นได้จากคำพูดที่ท่านได้กล่าวกับหลวงพ่อบุชา สุภัทโทที่ถวายตัวเป็นศิษย์รุ่นแรกของท่าน ซึ่งตามปกติของศิษย์ทั้งหลายไม่ว่ามาจากนิกายใด จะต้องญาติ (สวดญาติเปลี่ยนนิกาย) เป็นนิกายธรรมยุตเช่นเดียวกันกับท่านเพื่อให้มีสังวาสเสมอกันว่า “การประพฤติปฏิบัตินั้น ถ้าถือพระธรรมวินัยเป็นหลักแล้วก็ไม่ต้องสงสัยในนิกายทั้งสอง ดังนั้น ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องญาติเข้าธรรมยุตนิกายตามที่นิยมกัน อีกประการหนึ่งทางมหานิกายก็จำเป็นต้องมีพระผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเช่นเดียวกัน”

การกล่าวเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า ท่านไม่ยึดติดกับความแตกต่างระหว่างนิกาย ท่านมีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่ยึดติดในรูปแบบและพิธีการ แต่ท่านมุ่งสาระที่จะได้รับการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นประการสำคัญ และยังชี้ให้เห็นว่าในขณะที่พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ที่เป็นมหานิกาย ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง นอกจากการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามศาสนพิธีในท้องถิ่นต่าง ๆ ตามปกติเท่านั้น ไม่มีพระสงฆ์รูปใดที่สนใจในด้านวิปัสสนาธุระจนเชี่ยวชาญในระดับที่สามารถเป็นผู้สอนวิปัสสนากรรมฐานได้ จนกระทั่งไม่มีพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในการบำเพ็ญธุระด้านการปฏิบัติในท้องถิ่นเลย โดยเฉพาะในภาคอีสาน เมื่อหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตได้เคลื่อนกองทัพธรรมโดยจาริกไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาความวิเวก และเพื่อเผยแผ่หลักการปฏิบัติที่ถูกต้องของพระสงฆ์ในสายปฏิบัติจนท่านกลายเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของพระภิกษุสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ทำให้มีพระสงฆ์ทั้งหลายได้เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านจำนวนมาก และพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านทั้งหลายก็ได้กลายเป็นพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรมและสั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้ดำรงตนอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างดีในท้องถิ่นของตน ซึ่งพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์รูปสำคัญของท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน เช่น หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปิง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ หลวงพ่อบุชา สุภัทโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี หลวงปู่เทศก์ เทศรังสี วัดหินหมากเป้ง อำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

สรุปว่าอิทธิพลด้านการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต มีผลทำให้พระสงฆ์ในภาคอีสานและภาคเหนือได้เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านเป็นจำนวนมาก ท่านได้ปลุกกระแสแห่งความสนใจในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุมรรคผลอย่างแท้จริงให้เกิดขึ้นในกลุ่มพระสงฆ์ทั้งธรรมยุตและมหานิกาย ทำให้พระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านได้เอาใจใส่ต่อการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังตามแบบอย่างของท่าน ได้จาริกแสวงหาที่วิเวกในการปฏิบัติธรรม ได้เผยแผ่หลักการปฏิบัติของท่าน และไปตั้งสำนักสงฆ์หรือวัดกระจายตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งทั้งภาคอีสานและภาคเหนือ โดยเฉพาะมีพระสงฆ์ในมหานิกาย ซึ่งเป็นนิกายของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในประเทศไทย ได้เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์ของท่าน คือหลวงพ่อบุชา สุภัทโท ซึ่งถือได้ว่าเป็นพระสงฆ์จากมหานิกายที่ได้เข้ามาเป็นลูกศิษย์ท่าน และต่อมาได้กลายเป็นพระมหาเถระที่มีศิษยานุศิษย์มากที่สุดในประเทศไทย และเป็นลูกศิษย์ที่ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศมากที่สุดรูปหนึ่งในบรรดาศิษย์ของท่าน

ความสำเร็จในด้านการปฏิบัติธรรมที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวท่านเอง และความศรัทธาเชื่อมั่นต่อท่านของกลุ่มศิษย์ ทำให้ศิษย์แต่ละรูปยึดถือหลักการปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติและหลักคำสอนที่ท่านได้วางไว้และได้ขยายผลไปยังศิษย์ของตนอีกทอดหนึ่ง ทำให้พระสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุตในประเทศไทยทั้งหมดให้ความเคารพนับถือหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในฐานะเป็นบูรพาจารย์ และในฐานะเป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ความเคารพนับถือในลักษณะนี้ปรากฏได้อย่างชัดเจนในวัดของฝ่ายธรรมยุตไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางและภูมิภาค จะพบเห็นรูปถ่ายของท่านตั้งอยู่ในพระอุโบสถ ในวิหาร หรือสถานที่สำคัญของวัดสำหรับสักการบูชาของพระภิกษุสามเณรในวัดนั้น ๆ ควบคู่ไปกับพระพุทธรูปที่สำคัญของวัด ที่เป็นเช่นนี้ เพราะพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ทั้งหลายยกย่องท่านว่า เป็นพระอาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบโดยไม่ต้องสงสัย ท่านเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในก่อนสมัยกึ่งพุทธกาลคือก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐ และท่านได้เป็นแรงบันดาลใจให้บรรดาศิษย์ได้เอาใจใส่ต่อการปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวด เพื่อบรรลุผลในปัจจุันชาติ และเน้นการดำเนินชีวิตอย่างพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยไม่ตกเป็นทาสของกิเลสอาสวะทั้งหลายและไม่ไหลไปตามกระแสของโลกที่มีความไม่แน่นอน

๔.๔ อธิพจน์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

อธิพจน์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการเผยแผ่ การสั่งสอน หรือการถ่ายทอดพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นองค์ประกอบที่สำคัญชื่อเสียงของท่านเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวางทั่วทั้งภาคอีสานและภาคเหนือ โดยเฉพาะในกลุ่มของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต และเป็นเหตุให้มีพระสงฆ์เข้ามาถวายตัว เป็นศิษย์ของท่านเป็นจำนวนมาก เพราะความตั้งใจจริงในการทำหน้าที่ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการเผยแผ่หลักการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องให้พระสงฆ์ในการดำเนินวิถีชีวิตอย่างพระสงฆ์สมัยพุทธกาล

การเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตต่อศิษย์นั้น ท่านมีความต้องการหรือมีเป้าหมายสูงสุดคือให้พระสงฆ์ทุกรูปตลอดจนพุทธศาสนิกชนทั้งหลายสามารถบรรลุความเป็นพระอรหันต์จนถึงความเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุดเป้าหมายเพียงแค่นี้ดำรงตนอยู่ในศีลอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องให้พยายามบำเพ็ญในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ด้วย ดังความที่พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์) ได้กล่าวไว้ว่า

“หลวงปู่มั่นได้กล่าวไว้ว่า เราต้องการสอนคนให้เข้าถึงอริยสัจธรรม ถึงความเป็นอริยบุคคล มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องย้ำถึงความจริงข้อนี้ให้เป็นหน้าที่ที่ดีที่สุด เพราะถ้าไม่เข้าใจถึงความจริงแห่งความเชื่อนี้แล้ว จะเป็นการกั้นหนทางที่จะเข้าสู่ความจริงเป็นอริยะเสีย เราทุกคนก็พยายามอย่างยิ่งที่จะปรารถนาพระนิพพาน แม้การบำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ ก็กล่าวกันว่า “นิพพานปัจจุโย โทตุ ขอให้ปัจจุแห่งพระนิพพานเกิด” แม้ว่าเราจะพึงทราบผู้ใดผู้หนึ่งทรงความเป็นอริยบุคคล เราก็ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง นี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าคุณธรรมอันสูงคือความเป็นอริยะนี้เป็นยอดปรารถนาของบรรดาพุทธศาสนิกชน

องค์ประกอบที่มีผลต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านคือความเป็นพระสงฆ์

ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และความเป็นผู้ชำนาญในด้านปริยัติและปฏิบัติควบคู่ไปด้วย ทำให้ท่านสามารถเผยแผ่หลักการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมที่ถูกต้องได้ด้วยดี เพราะศิษยานุศิษย์ให้ความเคารพนับถือและศรัทธาต่อตัวท่านโดยไม่ต้องสงสัย ทั้งในด้านปฏิบัติส่วนตัวและความรู้ความสามารถในการแสดงธรรมในการอธิบายหลักการปฏิบัติธรรมและการแก้ปัญหาที่เกิดจากใจของศิษย์ได้อย่างสอดคล้องตรงกับความต้องการและปัญหาของศิษย์ที่เผชิญอยู่เพื่อให้เห็นอิทธิพลด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต โดยพิจารณาจากคุณลักษณะที่โดดเด่น ๒ ประการ ดังนี้

๑) ความเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

จากการศึกษาปฏิบัติของท่านพบว่า หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต เป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด การเจริญสมาธิภาวนา สมาทานอุตุงคว์ตรเป็นประจำ และเอาใจใส่ในการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังจนได้บรรลุมรรคผลนิพพานที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมในขั้นสูงสุดกลายเป็นพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งในกลุ่มศิษยานุศิษย์ของท่านเชื่ออย่างสนิทใจว่า ท่านเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เช่น หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ได้สรุปถึงจุดดี ๗ ข้อที่หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโตสมาทานปฏิบัติอยู่ประจำจนกลายเป็นนิสัย ได้แก่ การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร การบิณฑบาตเป็นประจำ การไม่รับอาหารที่ตามมาส่งที่หลัง การฉันมื้อเดียว การฉันเฉพาะในบาตร การอยู่ป่าเป็นวัตร และการถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร และคุณลักษณะของท่านเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากศิษย์มายังศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย เห็นได้จากพระธรรมเทศนาที่สั่งสอนบรรดาศิษย์อยู่เป็นประจำ เพื่อพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านมีคุณสมบัติสมบูรณ์ทั้งศีลและวัตร มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และมีมารยาทคือความประพฤติอันดีงามว่า

“ชนบคือแบบอย่างที่พระควรประพฤติในกาล กิจและบุคคล อันนี้เรียกว่าวัตร พระที่เอาใจใส่ไม่นิ่งดูตาย พยายามประพฤติวัตรนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ได้ชื่อว่า อาจารย์สัมปันโน คือเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาทหรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่ง วัตตสัมปันโน คือเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร สีสสัมปันโน ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถ้าศิษย์เข้ามาขอนิสัยแล้ว ปฏิบัติได้อย่างนี้ พระพุทธองค์ท่านสรรเสริญไว้ในพระธรรมวินัย”

จากพระธรรมเทศานี้ เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า ท่านให้ความสำคัญต่อการประพฤติตนเป็นผู้ที่เคร่งครัดในศีลคือพระวินัยและวัตรคือความประพฤติที่ดั่งตามแบบแผนประเพณีของพระสงฆ์ ที่จะต้องเอื้อเพื่อต่อพระธรรมวินัยและวัตรที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ โดยการย้าให้บรรดาศิษย์ของท่านดำรงตนเป็นพระสงฆ์ที่ดี ซื่อตรงต่อพระธรรมวินัย และหมั่นฝึกตนเองด้วยการเจริญสมาธิภาวนาและจาริกอุตุงคว์แสวงหาความวิเวกอย่างสม่ำเสมอ เพราะถ้าตนเองเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ย่อมสามารถสั่งสอนบรรดาศิษย์ได้อย่างสนิทใจ ได้ผลดีและไม่ต้องวิตกกังวลหรือกลัวการถูกตำหนิจากคนอื่น และแม้แต่ศิษย์เองเมื่อได้ฟังคำสอนจากครูอาจารย์แล้วก็ต้องปฏิบัติธรรมนั้นด้วยตนเอง เพื่อพิสูจน์ความเป็นจริงของหลักการณ์นั้นและยอมเข้าถึงธรรมะนั้นได้โดยมีความศรัทธาคือความเชื่อเป็นฐานรองรับ ดังที่ท่านกล่าวไว้กับพระอาจารย์วัน อุตตโม (พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ เจ้าอาวาสวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม จ. สกลนคร) ว่า”ธรรมทั้งหลายที่เราได้ยินได้ฟังมาแล้ว ถึงจะมีความเชื่อมั่นก็ตาม หาได้เป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ไม่ ต้องปฏิบัติให้มีความรู้เห็นเป็นไปด้วยตนเองเสียก่อน ถึงจะเป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ได้”

จากบทเทศานี้ ทำให้เห็นว่า หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต เป็นพระสงฆ์นักปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง โดยเน้นการปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง ไม่ได้เน้นเพียงแต่ความเชื่อ ความศรัทธาหรือการฟังคำสอนจากบุคคลอื่นแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งหลักการนี้ทำให้เห็นว่า การเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบจะเกิดขึ้นด้วยการดำรงมั่นในพระวินัยมีผู้แนะนำแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องและมีการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ด้วยการสมาทานธุดงค์วัตรเป็นประจำพร้อมทั้งการบำเพ็ญเพียรทั้งสมณะและวิปัสสนาด้วยตนเอง โดยมีเป้าหมายเพื่อกำจัดกิเลสภายในจิตใจให้หมดไป และเพื่อเป็นเนืองนาคของพุทธศาสนิกชน ดังที่หลวงปู่มหาสนั่น จันทบุชโชโต ได้กล่าวถึงปฏิปทาของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตว่า

“ท่านพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโตมีปฏิปทาในการรักษาธรรมวินัย และการปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวด เอาจริงเอาจัง โดยเฉพาะความเคร่งครัดในพระวินัย หรือศีล ๒๒๗ จะให้ขาดตกบกพร่องหรือต่างพร้อยแม้เพียงน้อยนิดมิได้ ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจะสอนย้ำอยู่เสมอว่า “ถ้าศีลต่างพร้อยแม้เพียงข้อใดข้อหนึ่ง การปฏิบัติธรรมจะไม่ขึ้นหรือถึงขั้นกิ่งงอกงามได้ยาก เพราะศีลเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติธรรมอย่างสำคัญยิ่ง เช่นเดียวกับเนื้อดินเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการเพาะปลูก ถ้าดินดีน้ำพร้อมและอากาศอำนวย พืชพันธุ์ก็เจริญงอกงาม แต่ถ้าดินไม่ดีมีลักษณะเค็มจัด หรือเต็มไปด้วยกรดต่างเป็นต้น พืชก็ขึ้นไม่ได้หรือถึงขั้นก็ไม่เจริญงอกงาม ฉะนั้น”

การที่หลวงปู่มั่นเน้นความเคร่งครัดในพระวินัยของท่านและบรรดาพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์เช่นนี้ ย่อมเป็นปัจจัยสนับสนุนให้แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างได้ผล เพราะจะทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านที่พระสงฆ์เดินทางเข้าไปเผยแผ่หรือพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่พบเห็น เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในปฏิปทาของพระสงฆ์สายป่า ซึ่งสามารถพบเห็นปรากฏการณ์นี้อย่างชัดเจน เพราะเมื่อพระสงฆ์ในสายของท่านเดินทางไปยังหมู่บ้านใด ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นจะให้การต้อนรับด้วยการถวายความอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ อย่างดียิ่ง เพราะเห็นวัตรปฏิบัติที่น่าเลื่อมใสของพระสงฆ์เหล่านั้น ซึ่งมีคุณลักษณะที่แตกต่างจากพระสงฆ์ที่อยู่ตามวัดประจำหมู่บ้านที่เป็นพระฝ่ายมหานิกายจนดูเหมือนว่า พระสงฆ์ในสายของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโตได้รับการอุปถัมภ์จากชาวพุทธทั่วไปมากกว่าพระสงฆ์สังกัดมหานิกาย หรือพระสงฆ์ธรรมยุติกทั่วไปไม่ใช่ศิษย์ของท่าน ดังนั้น พระสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุติกเกือบทั้งหมดหรือแม้กระทั่งพระปฏิบัติกรรมฐานในฝ่ายมหานิกาย มักจะนำเสนอภาพลักษณ์ของตนเองในฐานะที่เป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของตนเองกับหลวงปู่มั่นในฐานะที่เป็นบูรพาจารย์ ผู้ได้รับการสักการบูชาในฐานะที่เป็นบูรพาจารย์ ผู้ได้รับการสักการบูชาในฐานะที่เป็นพระอริยสงฆ์รูปหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตเพราะความเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบด้วยความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย สมาทานธุดงค์วัตรสม่ำเสมอ และปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังจนสามารถบรรลุธรรมเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลได้ มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อความเป็นผู้ที่ควรเคารพสักการะของศิษยานุศิษย์ทั้งพระสงฆ์ และฆราวาสทั่วทั้งประเทศและชาวพุทธในต่างประเทศด้วย

๒) ความเป็นผู้ชำนาญในด้านปริยัติและปฏิบัติ

ความเป็นผู้ชำนาญในด้านปริยัติและปฏิบัติ หมายถึง การมีความรู้ความเข้าใจในหลักการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แล้วสามารถนำมาแสดงนำมาอธิบายให้แก่คนอื่นเข้าใจและกระตุ้นให้อยากปฏิบัติตาม จนได้บรรลุผลแห่งการปฏิบัตินั้นตามกำลังความสามารถของตนด้วยตนเอง จนกล่าวได้ว่า ท่านมีปาฏิหาริย์คือมีฤทธิ์ในด้าน การสอนปุถุชนคนธรรมดาให้เป็นพระอริยบุคคล ที่เรียกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เพราะมีความสามารถในการสอนบรรดาศิษย์ให้เข้าใจและนำไปปฏิบัติตามอย่างได้ผล ถือว่าเป็นคุณลักษณะที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของท่าน แม้ว่าท่านจะไม่ได้เป็นมหาเปรียญ แต่ท่านเป็นผู้ฝึกฝนในการแสวงหาความรู้ด้วยการอ่านหนังสือ การฟังพระธรรมเทศนา และการอบรมภาควิชาการด้านปริยัติ และปฏิบัติจากเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ที่วัดพุทธวนาราม กรุงเทพมหานคร และความรู้ด้านปริยัติของท่านจะเน้นความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานเป็นประการสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการแต่งหนังสือที่อธิบายแนวการปฏิบัติที่ลึกซึ้ง เรื่อง ชันชะวมุตติ สมะสังคีธรรม ที่อธิบายถึงความประจวบพร้อมแห่งธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากชั้นทั้งหลาย โดยการตั้งประเด็นคำถามและตอบเป็นข้อ ๆ และการเทศนาหลักการปฏิบัติแก่ศิษย์ทั้งหลายอย่างแจ่มแจ้ง ทำให้บรรดาศิษย์ที่ฟังพระธรรมเทศนาของท่านแล้ว เกิดความเข้าใจโดยปราศจากความสงสัยและเป็นที่ชื่นชมของศิษย์มาก ดังที่หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ได้กล่าวถึงความประทับใจที่ตนได้มีโอกาสสอบถามหัวข้อธรรมะจากท่านว่า

“ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่งสอนปฏิบัติทาเครื่องดำเนินแก่บรรดาศิษย์ทั้งภายในภายนอก ละเอียดลเอียดมาก และสั่งสอนอย่างมีเหตุผลซาบซึ้งจับใจในธรรมทุกชั้นและเครื่องดำเนินทุกแขนง ผู้ได้รับการอบรมจากท่านพอสมควร ต้องการจะเร่งความเพียรจำเพาะตน ก็มีสการกราบลาท่านออกแสวงหาที่วิเวกสงัดเป็นแห่ง ๆ ไปตามนิสัยที่ชอบในสถานที่ใดก็ไปยังสถานที่นั้น ๆ ...”

จากข้อความนี้ เป็นเรื่องยืนยันว่า หลวงปู่มั่นมีความสามารถในการแสดงธรรมเป็นอย่างมาก เพราะสามารถอธิบายหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง และยังสามารถกระตุ้น โนมน้าวหรือเร่งเร้าให้ศิษย์ทั้งหลายมีแรงจูงใจ มีกำลังใจที่จะปฏิบัติตามเพื่อพิสูจน์สั่งธรรมนั้นด้วยตนเอง ไม่ได้ให้ยืนติดอยู่กับการฟังพระธรรมเทศนาอย่างเดียว โดยไม่ลงมือปฏิบัติ เพราะการสั่งสอนของท่านนั้น นอกจากจะเน้นการอธิบายให้เข้าใจในหลักปฏิบัติตามประเด็นที่ยกขึ้นแสดงแล้ว จะเน้นการปฏิบัติตรงควัตรหรือการสมาทานธุดงค์ข้อใดข้อหนึ่งเพื่อขุดเกลากิเลสออกจากจิตควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะการอยู่ป่าเป็นวัตร ท่านจะเน้นเป็นพิเศษ เพราะการอยู่ในป่า ในภูเขา ถ้ำหรือเงื้อมผาที่เปลี่ยวปราศจากสิ่งรบกวนต่าง ๆ จะช่วยทำให้จิตสงบเป็นสมาธิเร็วกว่าการอยู่ในที่พลุกพล่านหรือในที่ใกล้ชุมชน

ความเป็นผู้ชำนาญในปริยัติและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ยังปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ที่ครั้งหนึ่งท่าน แก่ความสงสัยในกระบวนการปฏิบัติของเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ ขณะจำพรรษาและปฏิบัติธรรมอยู่ที่เขาพระงาม จังหวัดลพบุรีพร้อมกัน เพราะในคืนหนึ่งขณะที่ท่านพิจารณาภาวนาของปฏิบัติ

บาทอยู่ ได้เกิดความสงสัยขึ้นในประเด็นที่สังฆารมีในนามรูปแล้ว เหตุไฉนจึงมีสังฆารและวิญญานเฉพาะต่างหากอีก เมื่อพิจารณามาถึงประเด็นนี้ท่านเกิดความสงสัยไม่สามารถเข้าใจได้จึงยุติการพิจารณา ในวันต่อมาเมื่อหลวงปู่มั่นได้พบกับท่านแล้วได้แจ้งถึงประเด็นที่ท่านสงสัย แล้วได้อธิบายจนท่านเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งหลังจากกลับวัดถึงวัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร เจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ได้ประกาศยืนยันถึงความสามารถของหลวงปู่มั่นท่ามกลางที่ประชุมของพระภิกษุสามเณรทั้งหลายในวัดว่า

“ท่านอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์กัมมัฏฐานที่มีความสามารถมากที่สุดในยุคนี้ ถ้าใครต้องการจะศึกษาระบบปฏิบัติแล้ว จงไปศึกษากับท่านอาจารย์เถิด เธอทั้งหลายจะได้ความรู้จากธรรมปฏิบัติอันลึกซึ้งจากท่านอาจารย์มั่น”

การประกาศรับรองในความสามารถของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตของท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ทำให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรผู้ปรารถนาจะศึกษาเรียนรู้หลักการปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติอย่างจริงจัง ต่างมีความเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของท่าน และได้เข้ามาพิจารณาถวายตัวเป็นศิษย์ของท่าน แม้เจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์เองก็ไว้ใจหลวงปู่มั่นเป็นอย่างยิ่ง เมื่อท่านได้เดินทางขึ้นไปดูแลกิจการคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในจังหวัดเชียงใหม่และภาคเหนือทั้งหมดในปี พ.ศ.๒๔๗๒ ได้นำหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ในฐานะพระฐานานุกรมของท่านไปด้วย และได้มอบหมายให้ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง เพื่อให้ท่านปกครองอบรมให้ความรู้ด้านปริยัติและปฏิบัติแก่พระภิกษุสามเณรและเป็นที่พักของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในจังหวัดเชียงใหม่ แต่ด้วยอุปนิสัยที่ชอบวิเวก ไม่อยากคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ท่านจึงได้ลาออกจากตำแหน่งทั้งหมดแล้วแสวงหาความวิเวกด้วยการจาริกธุดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นต่อไป จนกระทั่งประสบความสำเร็จในปี พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งเป็นเรื่องยืนยันว่า ความเป็นผู้ชำนาญในปริยัตินั้น เป็นเพียงอุบายอย่างหนึ่งในการช่วยให้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง เพราะในพระพุทธศาสนานั้น การบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดคือการบรรลุมรรค ผล นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่พระสงฆ์สาวกทั้งหลายจะต้องพากเพียรพยายาม แม้อาจจะมิปัญหาอุปสรรคมากนักน้อยเพียงใดก็ตาม เมื่อหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตพิจารณาเห็นเช่นนี้แล้ว จึงเร่งบำเพ็ญเพียรด้วยตนเอง และสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทั้งหลายให้เร่งทำความเพียรด้วยตนเองเช่นเดียวกัน

๔.๕ อิทธิพลด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

อิทธิพลด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อพุทธศาสนิกชนที่เป็นฆราวาส คือ อุบาสกอุบาสิกาของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต โดยจากการศึกษาปฏิบัติทาและคำสอนของท่านที่เกี่ยวกับอุบาสกอุบาสิกา พบว่า สิ่งที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จในการสอนญาติโยมคือการใช้ภาษาง่าย ๆ ในการอธิบายหลักธรรมเพื่อสื่อสารกับผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านทั่วไป และเน้นหนักหลักการดำเนินชีวิตตามหลักบุญกิริยาวัตถุ คือ การทำบุญ ๓ อย่าง ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติตามความเหมาะสมของแต่ละคน ดังคำกล่าวที่ท่านกล่าวกับญาติโยมที่ติดตามมาดูอาการท่านในช่วงที่กำลังเดินทางไปจังหวัดสกลนครว่า

“พวกญาติโยมพากันมามาก มาดูพระเฒ่าป่วย ดูหน้าตาสี เป็นอย่างนี้ละญาติโยมเอ๋ย ไม่ว่า

พระ ไม่ว่าจะคน พระก็มาจากคน มีเนื้อหนังเหมือนกัน คนก็เจ็บป่วยได้ พระก็เจ็บป่วยได้ สุดท้ายก็คือตาย ได้มาเห็นอย่างนี้แล้วก็จงพากันนำไปพิจารณา เกิดมาแล้วก็แก่เจ็บตาย แต่ก่อนจะตายทานยังไม่มีก็ให้เสีย ศิลยังไม่รักษาก็ให้รักษาเสีย ภาวนายังไม่เจริญก็ให้เจริญให้พอเสีย จะได้ไม่เสียที่ที่ได้เกิดมาพบ พระพุทธศาสนาด้วยความไม่ประมาท นั้นละจึงจะสมกับที่ได้เกิดมาเป็นคน เท่านั้นแหละพูดมากก็เหนื่อย”

จากหลักธรรมนี้ แสดงให้เห็นว่า นอกจากท่านจะเน้นหลักการดำเนินชีวิตด้วยการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งถือว่าเป็นหลักการพื้นฐานของชาวพุทธทั่วไปแล้ว ท่านยังได้พยายามสอดแทรกธรรมชั้นสูง คือ การพิจารณาไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะแห่งสังขารทั้งหลายที่เหมือนกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน บังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจของตนเองไม่ได้ แต่ท่านไม่ได้พูดถึงชื่อของธรรมเป็นภาษาบาลีที่อาจจะเข้าใจยากสำหรับชาวบ้านทั่วไป การสื่อสารด้วยภาษาพูดธรรมดาทำให้ชาวบ้านฟังได้และเข้าใจอย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องแปลเป็นภาษาไทยอีกถือว่าเป็นลักษณะเด่นของท่าน เมื่อแสดงธรรมทั้งแก่ชาวบ้านและพระสงฆ์ ดังนั้นเมื่อท่านไปจำพรรษาหรือพักปฏิบัติธรรมอยู่ในสถานที่แห่งใดจึงมีพระสงฆ์และชาวบ้านต่างช่วยกันปรนนิบัติอุปฐากท่านเป็นอย่างดี และท่านก็ไม่ละเลยหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ที่พึงมีต่ออุบาสกอุบาสิกาคือการแสดงธรรม ชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง ตั้งแต่ธรรมขั้นต้นไปจนถึงขั้นสูงสุด ซึ่งหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ได้กล่าวถึงการแสดงธรรมของท่านว่า

“ท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ท่านได้แสดงธรรมเทศนาสั่งสอนเริ่มตั้งแต่การให้ทาน การรักษาศีล ตลอดถึงการภาวนาว่ามีอันสงค้มาก แต่การที่ผู้ให้ทาน รักษาศีล ไหว้พระ ฟังธรรม กระทำเจริญกรรมฐานการภาวนาที่ไม่ได้อันสงค้มากขึ้น เพราะพวกเราเฝ้าเห็นผิด มีความนับถือและเชื่อถือผิดจากทางธรรมที่พระพุทธองค์นำพาสวากปรชชุตติปฏิบัติมา เช่น ชาวบ้านยังบวงสรวงนับถือบูชาหอยเตตาอารักษ์ ภูต ผี ปีศาจ พระภูมิเจ้าที่ ผีสงนางไม้...โดยเข้าใจว่าของเหล่านั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ดลบันดาล... จากนั้นพระอาจารย์มั่น ท่านได้กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัยคือคุณของพระพุทธเจ้า คุณพระธรรมและคุณพระสงฆ์ แล้วกราบไหว้บูชาทุกวันทุกเวลา อย่างนี้เราฟังได้...เราทำบุญให้ทานการกุศลใด ๆ ย่อมได้ผลอันสงค้มาก...”

จะเห็นว่า หลักคำสอนเรื่องทาน ศีล ภาวนา และการนับถือพระรัตนตรัย เป็นหลักการปฏิบัติที่ท่านเน้นให้ชาวบ้านถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะการรักษาศีลเป็นสิ่งที่ท่านเน้นเป็นพิเศษ เพราะศีลถือว่าเป็นหลักมนุษยธรรมเบื้องต้นแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ดังคำกล่าวสุดท้ายที่ท่านกล่าวกับชาวบ้านหนองผือในวาระสุดท้ายก่อนที่จะเดินทางไปมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมืองจังหวัดสกลนครว่า “...ให้พากันประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่อาตมาเคยพาประพฤติปฏิบัติ อย่าลืมนะ ให้พากันรักษาศีลห้า ผู้ใดรักษาศีลได้ตลอดชีวิต ผู้นั้นเลิศที่สุด หมดเท่านั้นแหละ” อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าหลวงปู่ฝั้นจะพยายามปรับทัศนคติของชาวบ้านจากการนับถือภูตผีปีศาจมาเป็นการนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแทน แต่ก็ได้เพียงบางส่วนและมีความเคร่งครัด เฉพาะในสมัยของท่านเท่านั้น เพราะหลังจากที่ท่านมรณภาพจนกระทั่งถึงปัจจุบัน วิธีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านยังคงเกี่ยวพันกับการนับถือพุทธ ดัง

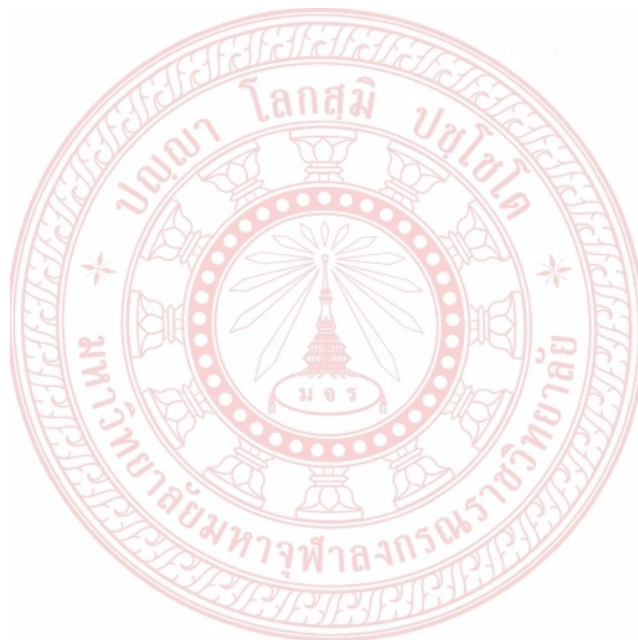
คำกล่าวของพระครูสุทธธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดป่าภูก้อน (วัดป่าหนองผือ) ว่า “การสอนของหลวงปู่มั่น เน้นการปฏิบัติโดยดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ โดยเน้นให้ชาวบ้านเลิกนับถือผีและการบายศรีสู่ขวัญ แต่ปัจจุบันก็มีการเลี้ยงผีภายในหมู่บ้าน อบายมุขเริ่มแพร่กระจายอยู่ในชุมชนมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะในปัจจุบัน”

จากข้อมูลนี้ทำให้เห็นว่า แม้ว่าอิทธิพลของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่มีต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนจะประสบความสำเร็จในหมู่บ้านหรือชุมชนที่ท่านเดินทางเข้าไปปฏิบัติธรรมอยู่ ไม่ว่าจะ เป็นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคเหนือคือทำให้การดำเนินชีวิตของชาวพุทธเป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาดำรงมั่นอยู่ในทาน ศีล และภาวนาเป็นอย่างดี แต่ค่อนข้างจะจำกัดอยู่ในเฉพาะกลุ่มของชาวพุทธที่สนใจในการปฏิบัติธรรม ในกลุ่มของชาวพุทธที่ศรัทธาต่อพระสงฆ์ในฝ่ายธรรมยุตผู้อยู่ใกล้ชิดกับวัดและพระสงฆ์เท่านั้น ขณะที่คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่ว่าจะเป็นในสังคมเมืองและชนบท ยังคงดำเนินชีวิตไปตามวิถีปกติของชาวโลก คือ ไม่ยึดมั่นในทาน ศีล ภาวนาอย่างจริงจัง มีการละเมิดต่อศีล ๕ มีอยู่แพร่หลาย แม้จะมีการสมานทานศีลอยู่เป็นประจำก็เป็นเพียงองค์ประกอบของศาสนพิธีอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้มีผลในการปรับเปลี่ยน พฤติกรรมของชาวพุทธทั่วไปยังไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการรักษาศีลและการเจริญภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผลนิพพานนั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่หลวงปู่มั่นเน้นย้ำมาโดยตลอด เพื่อให้ชาวพุทธจำนวนมากไปกราบสักการะสถานที่สำคัญที่เกี่ยวกับท่าน ไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมืองจังหวัดสกลนคร วัดป่าบ้านผือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนครหรือที่เจดีย์สำคัญ ๆ ของพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านที่มีกระจายอยู่ตามเกือบทั่วประเทศก็ตาม สถานที่เหล่านั้นได้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่แสวงบุญของชาวพุทธสำหรับไปเยี่ยมชม บันทึกภาพและอ้อนวอนขอพรจากท่านมากกว่าที่จะเป็นที่บำเพ็ญเพียร เจริญรอยตามแบบอย่างที่ท่านเคยปฏิบัติมาอย่างจริงจัง

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีฆราวาสเข้ามาปฏิบัติธรรมทั้งวัดที่ท่านเคยอยู่หรือวัดของศิษยานุศิษย์เพิ่มขึ้นกว่าในสมัยที่ท่านยังมีชีวิต แต่มักจะเน้นการเข้าร่วมในด้านพิธีกรรม เช่น การให้ทาน การสมานทานศีล การทำวัตรสวดมนต์ การร่วมงานบูรพาจารย์ เป็นต้น โดยไม่ได้เน้นการปฏิบัติเพื่อขุดเกลากิเลสออกจากจิตและเพื่อให้บรรลุถึงสัจธรรมให้บรรลุถึงอิสรภาพที่แท้จริง แต่ยังมียึดติดในครูอาจารย์อย่างเหนียวแน่น ในฐานะที่เป็นบูรพาจารย์ของตน ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้มีอยู่โดยทั่วไปในกลุ่มของชาวพุทธนักปฏิบัติธรรมของไทย ทำให้กลุ่มของนักปฏิบัติธรรมแบ่งออกเป็นหลายสาย หลายกลุ่ม เช่น สายพุทธโรของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สายยุบหนอ-พองหนอ ของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ กรุงเทพมหานคร สายธรรมกาย (สัมมา-อะระหัง) ของหลวงพ่อสด วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

สรุปว่า อิทธิพลหรือพลังแห่งความสำเร็จของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่มีต่อสังคมไทย สามารถแบ่งออกได้ ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านการปฏิบัติธรรม ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย ซึ่งในแต่ละด้านมีความสำเร็จ เพราะความเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและความเป็นผู้ชำนาญในด้านปริยัติและการปฏิบัติ ตลอดจนการเทศนาสั่งสอนศิษยานุศิษย์ด้วยความจริงจัง

โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการบรรลุผลนิพพานเป็นที่หวัง ทำให้ท่านได้รับความสำเร็จในการเผยแผ่หลักการปฏิบัติกรรมฐานในสายของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคเหนือ จนได้รับการยอมรับว่า เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาของพระสงฆ์สายปฏิบัติทั่วประเทศ แม้ว่าท่านจะเน้นการสอนพระสงฆ์เป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้ละเลยการสอนฆราวาสเสียทีเดียว โดยท่านได้เน้นการดำเนินชีวิตด้วยการยึดมั่นใน ๓ หลักคือ ทาน ศีล ภาวนา ให้เป็นปกติในชีวิตประจำวัน แม้ก่อนจะมรณภาพท่านก็เน้นย้ำให้พุทธศาสนิกชนยึดมั่นในทาน ศีล ภาวนานี้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต

บทที่ ๕

วิเคราะห์ผลการศึกษา

ในบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ชีวิตประวัติและการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พร้อมได้เสนอวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของท่านที่มีต่อสังคมไทยมาแล้ว ในบทนี้จะได้อธิบายเปรียบเทียบแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านที่มีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักหรือวัดที่เป็นศิษย์ของท่านที่ยังดำเนินการอยู่ในปัจจุบันดังต่อไปนี้

จากผลของการศึกษาเราจะเห็นได้ว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสังคมไทย จากการศึกษาวิเคราะห์มาแล้ว สรุปได้ว่า อิทธิพลของท่านมีใน ๓ ด้านคือด้านการปฏิบัติธรรม เพราะความที่ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในธรรมวินัย ปฏิบัติอย่างจริงจัง และบรรลุนิพพานเบื้องสูงให้เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ทั้งหลาย ทำให้มีพระสงฆ์เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะความที่ท่านเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และมีความชำนาญในปริยัติและปฏิบัติด้วย จึงสามารถสร้างศรัทธาความเลื่อมใสแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้อย่างกว้างขวาง ทำให้แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านได้รับการสืบทอดและนำไปปฏิบัติในกลุ่มชาวพุทธอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ โดยพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านได้ทำงานร่วมกันในการเผยแผ่ประวัติปฏิบัติ และหลักคำสอนของท่านและด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย เพราะทำให้ชาวพุทธทั้งหลายได้หันกลับมาสนใจในแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา คือการดำเนินชีวิตที่ยึดมั่นในทาน ศีล ภาวนามากกว่าเดิมจากที่เคยดำเนินชีวิตไปตามอำนาจของกิเลส และการเป็นชาวพุทธตามประเพณีเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านจะได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปในสังคม แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสังคมไทยทั้งหมดจากวิถีแห่งสังคมวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมาเป็นสังคมวิถีพุทธโดยสมบูรณ์

นอกจากนั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ของท่านในปัจจุบัน จากการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่า มีศิษยานุศิษย์ที่สืบทอดการปฏิบัติของท่านกระจายอยู่ตามวัดหรือสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และกระจายไปในต่างประเทศด้วย และศิษยานุศิษย์เหล่านั้นไม่ว่าจะไปอยู่ในสถานที่ใด ก็จะมีเทศนาบุญของท่านในฐานะเป็นบูรพาจารย์ เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ คุณความดีของท่านจะแผ่ขจรกระจายไปตามการกระจายตัวของลูกศิษย์ด้วย ดังนั้นจำนวนของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจึงมีมาก และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะการทำงานอย่างเข้มแข็งของบรรดาศิษย์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการเจริญรอยตามปฏิบัติของท่าน ไม่ว่าจะเป็นการเจริญสมาธิภาวนาว่า พุท-โธ ความเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย การสมาทานธุดงค์ การทำกิจวัตร และการทำวินัยกรรม เป็นต้น แต่ในด้านการปฏิบัติเพื่อฝึกหัดจิตขัดเกลากิเลสออกโดยตรงไม่เข้มข้นนัก ส่วนมากมักจะทำหน้าที่เพียงรักษาความเป็นสมณะให้สมบูรณ์ และการรักษาเกียรติคุณและคุณงามความดี โดย

การเผยแผ่ประวัติ ปฏิปทาหลักคำสอนของท่านให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั้งในวัด และผ่านช่องทางของสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อสมัยใหม่ทั้งหลาย และมีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การเผยแผ่ชีวประวัติ ปฏิปทาและหลักคำสอนของท่านในปัจจุบันเป็นไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านทางสื่อสมัยใหม่ ทำให้มีกลุ่มคนเข้ามาศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับท่านมากขึ้น ซึ่งดูเหมือนจะดีเพราะทำให้คนได้ทราบเรื่องราวของท่านโดยง่าย แต่สิ่งที่จะเป็นปัญหาในปัจจุบันคือ พระสงฆ์ในวัดที่เป็นศิษย์ของท่านถูกดึงเข้าสู่สังคมสื่อสารยุคใหม่ และพยายามที่จะอาศัยบารมีคุณงามความดีของท่านในอดีตนั้นเป็นเครื่องเกื้อหนุนในการดึงดูดศรัทธาจากชนชั้นกลางในกรุงเทพมหานครและในเมืองใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เพื่อมาสร้างถาวรวัตถุในวัดของตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้าสำนักนั้น ๆ ซึ่งดูเหมือนจะขัดแย้งกับปฏิปทาและคำสอนของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโตที่ต้องการให้ลูกศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และหมั่นบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายเป็นประการสำคัญ โดยไม่เน้นให้มีการสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โต เห็นได้จากกุฏิที่อยู่อาศัยของท่านในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายที่ท่านเคยไปพักอยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านเริ่มห่างไกลจากวิถีชีวิตและคำสอนของหลวงปู่มั่น ฎิริทัตโตมากขึ้นตามลำดับ

๕.๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์

ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา นั่นก็คือความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครคัมภีร์สูตร แสดงว่า ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมบรูณ โส เสฏโฐ เทวมานุเส) ดังนั้น ทั้งความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้จึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

นอกจากนั้น จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนายังสัมพันธ์กับปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ด้วย นั่นก็คือการพยายามตอบปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไร? ปัญหานี้เป็นทั้งเรื่องส่วนบุคคลและเรื่องของสังคม คำตอบสำหรับปัญหานี้ก็เกี่ยวโยงไปถึงปัญหาที่ว่า เป้าหมายของชีวิตควรจะเป็นอย่างไรหรือว่าคืออะไร และปัญหาที่ว่าเพื่อแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น เพื่อการรู้แจ้งตนเองและเพื่อบรรลุถึงความดีสูงสุด เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? นี่เป็นปัญหาส่วนบุคคล แต่ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสังคมด้วย นั่นก็คือเราควรทำอะไรเพื่อความดีของสังคมหรือเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ แต่ปัญหาทั้งสองนี้ คือ ปัญหาส่วนบุคคลกับส่วนสังคมก็เกี่ยวข้องกัน

ความดี ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า บุญและกุศล ส่วนความชั่วตรงกับภาษาบาลีว่า บาปและอกุศล ในทางธรรม กุศลมีความหมาย ๔ ประการ คือ

๑. อโรคยะ ความไม่มีโรค คือ จิตที่มีสุขภาพดี ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย ใช้งานได้ดี

๒. อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ หมายถึง ไม่มีวามอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด

๓. โภคผลสัมภุต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง

๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นผล หมายถึง เป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข

ส่วนอกุศลมีความหมายตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นผล

ความชั่วจึงหมายถึงความประพฤติดังกาย ความประพฤติดังวาจา ความประพฤติดังใจ ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นอกุศล (๒) ที่มีโทษ (๓) ที่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีทุกข์เป็นผล (๕) ที่วิญญูชนจะพึงกล่าวโทษได้คือดีเตียน ตำหนิได้

ความดีจึงหมายถึงความประพฤติดังกาย ความประพฤติดังวาจา ความประพฤติดังใจ ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นกุศล (๒) ที่ไม่มีโทษ (๓) ที่ไม่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีสุขเป็นผล (๕) ที่วิญญูชนไม่พึงกล่าวโทษได้คือไม่พึงดีเตียน ไม่พึงตำหนิได้

พุทธจริยศาสตร์สรุปได้ด้วยพุทธโอวาท ๓ ประการ ซึ่งรวมอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงไว้ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา ได้แก่

๑. สพพปาปสฺส อกรณิ	การไม่ทำความชั่วทั้งปวง คือศีล
๒. กุสลสฺสุปสมฺปทา	การทำแต่ความดี คือสมาธิ
๓. สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ คือปัญญา

เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วตามมติของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ก. เกณฑ์หลัก

๑. ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล
 - พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ
 - พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรคปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญ งอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข. เกณฑ์ร่วม

๒. ใช้นโนธรรม คือความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้น ตนเองดีเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่
๓. พิจารณาความยอมรับของวิญญูหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน
๔. พิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำ
 - ต่อตนเอง
 - ต่อผู้อื่น
- ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่
- ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๕.๒ เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก

การเปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตกับหลักการปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งในด้านสมณะและวิปัสสนา เพื่อให้เห็นความเหมือนกันและความแตกต่างในหลักการ วิธีการ และผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่าน ผู้วิจัยจึงขอเสนอบทวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

เมื่อพิจารณาหลักการปฏิบัติธรรม ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐานตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พบว่ามีหลักการที่สอดคล้องกันคือการปฏิบัติธรรม เป็นการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และมีเป้าหมายเพื่อการกระทำที่สุกแห่งทุกข์ และการบรรลุมรรคผลนิพพาน โดยมีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกัน คือในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กำหนดหลักการปฏิบัติเบื้องต้น คือพระโยคาวจรหรือบุคคลที่เริ่มปฏิบัติธรรมทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานต้องดำเนินตามหลักการ ดังนี้

๑.ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์เสียก่อน

๒.ตัดปิลิโพธิคือเครื่องกังวลที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม

๓.เข้าหากัลยาณมิตร คืออาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ผู้มีคุณสมบัติที่ดีงาม ผู้มีความรู้ความสามารถในการให้คำแนะนำหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง

๔.รับเอากรรมฐานที่เหมาะสมตามจริต ความชอบใจของตนเองตามอารมณ์ของสมถะกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ถ้าเป็นการเจริญสมถกรรมฐาน หรืออารมณ์กรรมฐาน ๕๑ อย่าง สำหรับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ขณะที่การปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แม้จะไม่มีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกันมาก แต่มีความใกล้เคียงกันมาก เพราะเน้นหลักการปฏิบัติเริ่มต้นด้วยการรักษาพระวินัยให้เคร่งครัดในเบื้องต้นเช่นเดียวกัน และสอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ด้วยการสมาทานธุดงค์วัตรเป็นประจำ การประพฤติวัตร การเดินจงกรม การอยู่ในที่อันสงบ การประหยัดในการใช้สอยปัจจัย ๔ การทำวัตรสวดมนต์ และการนั่งสมาธิภาวนาอยู่เป็นประจำ

จากการเปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีความรู้ในหลักปริยัติและปฏิบัติเป็นอย่างดี จึงทำให้หลักการปฏิบัติของท่านมีความสอดคล้องกับหลักการในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค แม้จะมีการเรียงลำดับแตกต่างกันแต่โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เพราะเป็นหลักการที่มุ่งหวังที่จะพัฒนาให้บุคคลได้เข้าถึงความบริสุทธิ์คือการบรรลุพระนิพพานตามหลักไตรสิกขาคือการเจริญในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ การปฏิบัติธรรมในระดับสูงจึงเน้นวิถีชีวิตของพระสงฆ์ แม้หลักปฏิบัติของท่านจะเน้นการสมาทานธุดงค์วัตรและการเจริญสมาธิเป็นพิเศษ แต่ก็ใช่อุบายวิธีที่ท่านได้เลือกให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตปกติของพระสงฆ์เท่านั้น โดยไม่ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำคัญคือการเจริญวิปัสสนาแต่อย่างใด หลักการปฏิบัติธรรมในพระไตรปิฎกก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ก็ดี เป็นหลักการที่วางไว้เพื่อเป็นหลักพื้นฐานสำหรับบุคคลผู้มุ่งหวังจะบรรลุมรรคผลนิพพานหรือพระสงฆ์เป็นประการสำคัญ แต่ก็ไม่ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำหรับฆราวาส เพราะแม้กระทั่งก่อนที่ท่านจะมรณภาพ ท่านได้สั่งสอนฆราวาสดำเนินชีวิตโดยการให้ความสำคัญแก่การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ซึ่งก็สอดคล้องกับไตรสิกขาและหลักคิหิปฏิบัติในพระไตรปิฎกและหลักการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามหลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็สามารถประยุกต์เพื่อปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของฆราวาสได้ แม้ดูเหมือนว่าเป็น

หลักการปฏิบัติธรรมที่กำหนดไว้สำหรับพระสงฆ์หรือนักปฏิบัติธรรมเป็นการเฉพาะก็ตาม

จึงสามารถสรุปได้ว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต ไม่มีความแตกต่างจากหลักการปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะยึดตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรอันเป็นหลักการสำคัญเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

๕.๒.๒ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก ถ้าพิจารณาจากหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึงการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เน้นปฏิบัติตามหลักการที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กำหนดไว้ ๔ วิธี

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในกาย

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดเวทนาในเวทนา

๓. จิตตานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดจิตในจิต

๔. อัมมานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดธรรมในธรรม

โดยมีเทคนิคการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน ๔ แบบ คือ

๑. ปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

๒. ปฏิบัติสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า

๓. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

๔. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาขณะที่อุทัจจะคือความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น

ซึ่งวิธีการปฏิบัติทั้ง ๔ วิธี ๔ แบบดังกล่าว หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโตได้ประยุกต์ให้เป็นหลักการปฏิบัติธรรมเฉพาะของท่าน โดยท่านได้กำหนดวิธีการปฏิบัติที่เฉพาะสำหรับพระสงฆ์ในสายปฏิบัติของท่านด้วยการเจริญภาวนา ด้วยการบริกรรมว่า “พุท-โธ” กำหนดสูดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ การเจริญสมาธิภาวนา การสมาทานธุดงค์วัตร และการสำรวมในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

๕.๓ สรุปผลของการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า พระอาจารย์มั่น ฐิริทัตโต รวมทั้งพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นล้วนมีปฏิบัติและคำสอนที่เป็นสาระสำคัญเหมือนกัน โดยเน้นที่การพิจารณาจิตให้ถึงฐานเดิมของจิตที่เรียกว่า ฐิติภูมิต์ และการรู้เท่าทันอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ (คือประสาทสัมผัส) ทั้ง ๖ โดยใช้วิธีปฏิบัติ คือ กายาคตาสติภาวนา เป็นวิธีพื้นฐาน ประกอบกับการบริกรรม พุทโธ หรือการนับ ๑ - ๑, ๒ - ๒, ๓ - ๓, ฯลฯ เป็นส่วนเสริม สิ่งสำคัญที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ฐิริทัตโต คือ การรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัดยิ่งชีวิต

ปฏิบัติและคำสอนของพระอาจารย์มั่น ฐิริทัตโต ตลอดถึงพระอาจารย์กรรมฐานสายพระอาจารย์ที่มีต่อสังคมไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรมใน

พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง สรุปลงเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ทำให้ทั้งพระสงฆ์และชาวพุทธทั่วไปมีความเข้าใจและมีท่าทีที่ถูกต้องต่อพระกรรมฐาน
๒. ทำให้ชาวพุทธทั่วไปทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีความเข้าใจเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และมีท่าทีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปในทางที่ถูกต้อง คือเห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิเป็นการปฏิบัติที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตทุกระดับและทุกคนสามารถปฏิบัติได้ตามความสามารถ

๓. กระตุ้นเตือนหรือเป็นแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์โดยส่วนรวมเกิดสำนึกในหน้าที่และสาระอันแท้จริงของการประพฤติพรหมจรรย์หรือการบวชว่า คือความเคร่งครัดในพระวินัยและการปฏิบัติรักษาใจให้สงบวิสุทธิคือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันยังผลให้เกิดความนิยมศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขึ้นในหมู่พระสงฆ์อย่างกว้างขวาง เท่ากับเป็นการฟื้นฟูหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ถูกกลืนเลื่อนไปให้กลับเด่นชัดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

๔. ผลโดยรวมก็คือ จากอิทธิพลของปฏิปทาและคำสอนของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิ เป็นธรรมปฏิบัติที่ควรปฏิบัติและปฏิบัติได้สำหรับคนทั่วไป ประชาชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิไม่ใช่เรื่องลึกลับน่ากลัวหรือแปลกประหลาด แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้และให้ประโยชน์แก่ชีวิตทุกระดับ

การเกิดขึ้นของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเป็นการฟื้นฟูการศึกษาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งในยุคปัจจุบัน

๕.๔ ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไป

ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไปนี้ เป็นข้อเสนอแนะต่อนักศึกษาด้านพระพุทธศาสนาและอาจารย์ผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยสงฆ์และสถาบันอุดมศึกษาอื่น ๆ ที่มีการเรียนการสอนด้านศาสนาและปรัชญา ซึ่งควรศึกษาวิจัยในประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต กับการปฏิบัติกรรมฐานของสายอื่น เช่น สายยุบหนอ พองหนอของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก) สายสัมมาอะระหังของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) สายเจริญสติภาวนาของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ

๒. ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรม การเผยแผ่ของพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านรูปใดรูปหนึ่งเป็นการเฉพาะ เช่น ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมของหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ศึกษาวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของหลวงพ่อชา สุภัทโท เป็นต้น

๓. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องอัฐิของพระวิปัสสนากรรมฐานเปลี่ยนเป็นพระธาตุในสังคมไทย ความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิและอัฐิบริวารหรือประเด็นเกี่ยวกับอภิปาฏิหาริย์ของพระสงฆ์สายวิปัสสนากรรมฐาน

๔. ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับชุมชนของพระสงฆ์และวัดที่เป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ชนชั้นกลาง หรือกับราชสำนัก

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๐.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____. **วิสุทธิมรรค แปล ๓ ภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- กิริติ บุญเจือ. **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.
- คณะศึกษานอกศิษย์. **อุปถัมภ์**. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- คณะศิษย์ของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน. **หลักของใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๓.
- ชัยพร วิชชาวุธ. **จริยธรรมกับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐. อ้างถึงใน L. Kohlberg. **Moral Stage and Moralization: The Cognitive Developmental Approach** ibLickona. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. **หลักการปลูกฝังคุณธรรมแก่นักเรียน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔.
- ชัยวัฒน์ อัมพพัฒน์. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน และเพ็ญแข ประจันปัจฉิม. **รายงานการวิจัยฉบับที่ ๒๑ สถานบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร จริยธรรมของเยาวชนไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. **จิตวิทยาจริยธรรมและจิตวิทยาภาษา**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๔.
- _____. **ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม: การวิจัยและการพัฒนาบุคคล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- บุญมี แทนแก้ว. **จริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๙.
- ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และสุภาพ นิตราภรณ์. **การออกแบบการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.
- กองวิชาการบริหารงานบุคคล. **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาแนวทางการพัฒนาวิสัยและจริยธรรมของข้าราชการครู**. กรุงเทพมหานคร: กองวิชาการบริหารงานบุคคลสำนักงานก.ค. กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑.
- พระมหาบัว ญาณสมปนโน. **ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ**. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พริ้นติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๕๑.

_____ . **พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย, ๒๕๔๙.

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๙.

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). **พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สวัสด์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิริธโร). **ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ประชาชน จำกัด, ๒๕๔๑.

พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส). **ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาอุทธาน นรเชฏฐ์ และคณะ. **การปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

เพ็ญขึ้น สุวรรณวงศ์. **ประเด็นจริยธรรมในการดูแลผู้ป่วยเด็กที่ศณะนักจริยศาสตร์ตะวันตกพุทธจริยศาสตร์และการปฏิบัติในสังคมไทย**. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**. สาขาจริยศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

_____ . **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ:แนวทางและปัญหา**.เอกสารยังไม่ได้รับการตีพิมพ์. ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____ . **ปรัชญาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๔.

มูลนิธิพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต. **บูรพาจารย์**. กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์. ๒๕๔๕.

สุเชาว์ พลอยชุม. **สำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต**. รายงานวิจัย. ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

วิทย์ วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น : มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๙.

๒. ภาษาอังกฤษ

Aristotle, E. **Ethics**. London :Penguin Book Co., 1970.

Brink, David. **Moral Realism and the Foundation of Ethics**. Cambridge : Cambridge University Press, 1989.

Donagan, Alan. **The Theory of Morality**. Chicago : University of Chicago Press, 1977.

Ewing, A. **The Morality of Punishment**. London : KeganPual, Trench and Trubner, 1929.

Fischer, John Martin, ed. **Moral Responsibility**. Belmont, California : Wadsworth,1985.

Hill, T.E. Jr. **Dignity and Practical Reason in Kant's Moral Theory**. Ithaca and London : Cornell University Press, 1992.

Kant, Immanuel, "Critique of Practical Reason" in **Immanuel Kant's Critique of Pure Reason**, Norman Kemp Smith, ed., trans., London : Macmillan, 1956.

- _____. "Groundwork of the Metaphysic of Morals," in **The Moral Law : Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals**, trans., analysed, H.J.Paton, London : Hutchinson University Library, 1969.
- _____. **Lectures on Ethics**, Louis Infield, trans., Indianapolis : Hackett, 1981.
- Kenny, Antony. **Freewill and Responsibility** : Four Lectures. London : Routledge & Kegan Paul, 1979.
- Paton, H.J., **The Moral Law : Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals**, London : Hutchinson University Library, 1969.
- Mill. J.S., "Utilitarianism" in **Ethical Theories : A Book of Readings**, A.I.Melden, ed., New Jersey : Prentice Hall, Inc., 1967.
- Rosenthal, M. and Yudin. P. **A Dictionary of Philosophy**. Moscow : Progress Publishers, 1967.
- Schneewind, J.B. "Autonomy, obligation, and Virtue : an Overview of Kant's Moral Philosophy", in **The Cambridge Companion to Kant**, Pual Guyer, ed., Cambridge University Press, 1992.
- Sullivan, R.J., **Immanuel Kant's Moral Theory**, Cambridge : Cambridge University Press, 1989.
- Titus, Harold H. **Ethics for Today**. Ohio : Denison University, 1966.
- Warnock, G.J., "Kant", **A critical History of Western Philosophy**, D.J. O'Connor, ed., London : The Free Press, Collier-Macmillan, 1964.
- Wolff, R.P., "The Categorical Imperative" in **Kant : A Collection of Critical Essays**, Robert Paul Wolf, ed., London : Macmillan, 1969.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์พระสงฆ์เชิงคุณภาพ

คำชี้แจง :

แบบสัมภาษณ์นี้เป็นแบบสัมภาษณ์พระสงฆ์เชิงคุณภาพ ชนิดปลายเปิดให้อิสระแก่ผู้ตอบ เกี่ยวกับการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาในสังคมไทย เพื่อใช้ประกอบในโครงการวิจัย เรื่อง “พุทธจริยศาสตร์ : หลักการ คำสอนและแนวปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต” เพื่อนำเสนอแก่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นักวิจัย : ดร.บรรพต แคนโธสง, ดร.พีระพงษ์ มาลา, พระมหาภักขวิชช์ เขมทัสสี, ดร.

ส่วนที่ ๑ : ข้อมูลเบื้องต้นของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อนามสกุล.....

ฉายา.....อายุ.....ปี พรรษา.....

การศึกษาทางโลก.....

การศึกษาทางธรรม.....

อาชีพเดิม.....

ส่วนที่ ๒ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑. ท่านมีความรู้เกี่ยวกับชีวประวัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และแนวการปฏิบัติธรรมของท่านอย่างไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. การปฏิบัติ ปฏิปทา ที่พระสงฆ์สายธุดงค์กรรมฐานที่สืบทอดมาจากหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโตมีอะไรบ้าง ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๓. ความนิยมต่อการปฏิบัติตามปฏิปทาของหลวงปู่มั่น ฐิริทัตโตในอดีตและปัจจุบันแตกต่างกันหรือไม่ ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๔. แนวการปฏิบัติ การสอนของหลวงปู่มั่นที่ท่านประทับใจ และยังคงปฏิบัติตามอยู่มีอะไรบ้าง ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๕. แนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวการภาวนา พุท-โธ มีรูปแบบและขั้นตอนการปฏิบัติอย่างไร ?

.....
.....

.....

.....

.....

.....

.....

๖. ชาวพุทธในปัจจุบันให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมากน้อยเพียงใด ?

.....

.....

.....

.....

.....

๗. ประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับหลวงปู่มั่น เช่น ประสบการณ์พิเศษของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตท่านมีความเห็น ว่าอย่างไรบ้าง ?

.....

.....

.....

.....

.....

๘. หลักการในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกากับแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมีความเหมือนกันและแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ?

.....

.....

.....

.....

.....

๙. ในพระศนะของท่าน หลวงปู่มั่น ฎริทัตโต มีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบันในด้านการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

๑๐. การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่น ฎริทัตโต มีแนวโน้มในอนาคตอย่างไรบ้าง ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

ขอกราบขอบพระคุณที่ให้โอกาสสัมภาษณ์
ยุติการสัมภาษณ์ เวลา.....น.

ดร.บรรพต แคไธสง

อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ 281 หมู่ที่ 13 ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

ผู้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ข

การสัมภาษณ์

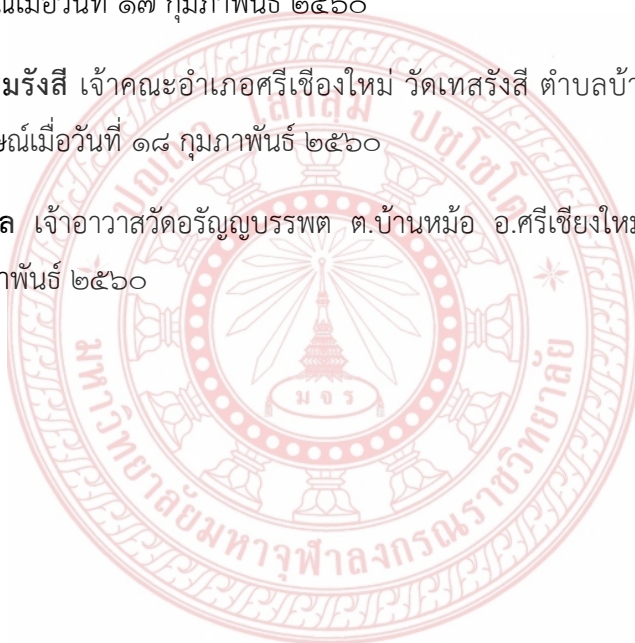
พระอุดมญาณโมลี (จันทร์ศรี จนฺททีโป) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๙ (ธรรมยุต) วัดโพธิสมภรณ์ อ.เมือง จ.อุดรธานี. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

พระศาสนดิลก (พรมมา จตฺตโก) เจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต) วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

พระครูสุทธธรรมาภรณ์ (พยุ่ง ขวนปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดป่าภูริทัตตถิราวาส อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

พระครูพิสุทธิธรรมรังสี เจ้าคณะอำเภอศรีเชียงใหม่ วัดเทสรังสี ตำบลบ้านหม้อ อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

พระนภดล ตปสีโล เจ้าอาวาสวัดอรุณบูรพต ต.บ้านหม้อ อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

ภาคผนวก ค

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.เอกฉัท จารุเมธีชน

วุฒิการศึกษา : -Ph.D. (Eastern Language-Sanskrit)

-อ.ม.(บาลี-สันสกฤต)

-กศ.บ.(การสอนภาษาไทย)

-ป.ธ. ๖ การศึกษาคณะสงฆ์

ตำแหน่ง -รองศาสตราจารย์, อาจารย์บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. รองศาสตราจารย์ วิเชียร ชาบุตรบุญตริก

วุฒิการศึกษา -M.A.(Indian Philosophy and Religion)

-B.A. (Pali and Buddhist Studies)

-ป.ธ.๘ การศึกษาคณะสงฆ์

ตำแหน่ง -รองศาสตราจารย์, อาจารย์บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนันท์ เสนารัตน์

วุฒิการศึกษา -Ph.D. (Philosophy)

-M.A. (Philosophy)

-พธ.บ. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำแหน่ง -ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

สรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ว 191/2560

ชื่อโครงการ พุทธจริยศาสตร์ : หลักการ คำสอนและแนวปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

หัวหน้าโครงการ ดร.บรรพต แคนไธสง

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์ 0651084746 Email :banpot1975@yahoo.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

แนวการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนา เรียกว่าการเจริญกรรมฐาน ทั้งในส่วน ของสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน พระอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานหรือพระสายปฏิบัติผู้ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ คงไม่มี พระสงฆ์รูปใดในประเทศไทยที่ยิ่งใหญ่และมีศิษย์ผู้มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับมากไป กว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตแห่งวัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เพราะท่านเป็นพระที่ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเช่นเดียวกับพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล จนได้รับการยกย่องว่า “อาจารย์ใหญ่ แห่งวิปัสสนาธุระ” จากบรรดาลูกศิษย์และธรรมยุติกนิกาย เป็นสัญลักษณ์แห่งพระสายปฏิบัติหรือ พระป่าของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้จุดประกายให้พระสงฆ์ในประเทศไทยได้หันไปสู่วิถีชีวิต ตั้งเดิมตามแบบอย่างพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยให้ความสำคัญต่อวิปัสสนาธุระ การดำรงอยู่ อย่างเรียบง่าย และการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ให้สมบูรณ์ จาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนตามที่ต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยหรือค่าตอบแทนแต่อย่างใด

สำหรับวัตรปฏิบัติและแนวการสอนของท่านในบรรดาลูกศิษย์ของท่านแล้ว ไม่มีข้อสงสัยหรือ มีใครที่จะกล้าตั้งคำถามต่อท่าน เพราะต่างก็เชื่อมั่นศรัทธาและสืบทอดแนวการปฏิบัติของท่านอย่าง เคร่งครัด ดังที่พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ได้กล่าวถึงปฏิปทาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ด้วยความเคารพเชื่อมั่นในความตรง ความถูกต้องตามหลักของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โดยไม่ ต้องสงสัยในตัวท่านเลยว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์ของเรานี้เป็นยังไง ท่านเดินตามนี้อย่างราบรื่นสม่ำเสมอ หารที่ต้องดิไม่ได้เลย เท่าที่ผมไปอยู่กับท่านเป็นเวลา ๘ ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพไป มีแต่ที่ถึงใจ ๆ ปฏิปทาเครื่องดำเนินที่เห็นอยู่ด้วยตาของเราก็มีอยู่ในแบบในฉบับ มีในตำรับตำราอยู่แล้วค่านได้ที่ไหน ท่านดำเนินอยู่อย่างนี้อยู่ในข้อนั้น ๆ นั้นมันเห็นอีกแหละ” ดังนั้นเราจึงต้องศึกษาวิเคราะห์แนวทาง ปฏิบัติของท่าน โดยเปรียบเทียบกับหลักจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนาและ จริยศาสตร์ของ ตะวันตกเพื่อให้ได้มาซึ่งหลักคุณธรรมจริยธรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับการแก้ปัญหาของสังคมไทย

ตามเหตุผลดังนี้

(1) วิธีแห่งการดำเนินชีวิตของพลโลกมีความแตกต่างหลากหลายกันมาก บางสังคม บางประเทศได้มีหลักการที่ถือปฏิบัติกันอย่างชัดเจน บางชุมชนไม่มีหลักการอะไรเลย แต่อยู่กันไปได้ด้วย ความเชื่อในวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่มีมาจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น ในเรื่องความประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตนี้ มีการคิดค้น และมีทฤษฎีต่าง ๆ มากมาย บางยุคก็เกิดมีนักปรัชญาขึ้นมา บางยุคบางสมัยก็มี การอุบัติขึ้นของพระศาสดาที่ได้นำพาให้ศาสนิกมีหลักการถือปฏิบัติที่จะนำเขาเหล่านั้นดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของการมีชีวิตที่ดีงาม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการวางหลักการประพฤติปฏิบัติที่ชัดเจน หลักคำสอนทางพุทธศาสนาจึงเป็นระบบจริยธรรมที่หยั่งรากลึกกลงไปในพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนในโลกและ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย แม้จะดูเหมือนว่าพฤติกรรมแสดงออกของคนในสังคมจะห่างเหินจากหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาไปบ้าง แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย จึงทำให้มีการสืบต่อการปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตอยู่ ซึ่งบางอย่างกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ หลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนไทย

หลักจริยธรรมทางพระพุทธศานานอกจากจะมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตามเอกสารตำราวิชาการ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว จากที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบพลวัตทางสังคม จึงทำให้พฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้ได้หลักการที่เป็นแนวทางการปฏิบัติถูกต้องตามหลักคำสอนทางพระพุทธเจ้า ทางผู้วิจัยจึงเห็นว่าเราควรจะศึกษาวิเคราะห์ประสบการณ์ของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการปฏิบัติของพระอัครคุณธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วนำมาเปรียบเทียบพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไป และศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทย ซึ่งในงานวิจัยนี้เราจะใช้หลักจริยศาสตร์ที่เป็นแนวคิดทางจริยธรรมมาเป็นมาตรฐานในการวิพากษ์จริยธรรมของคนไทย

สาเหตุที่เราศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติอัครคุณธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพราะเป็นสายปฏิบัติธรรมฐานที่ประสบความสำเร็จ เป็นที่เชื่อถือศรัทธาของสังคมไทย และเป็นต้นแบบของการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และมีอิทธิพลต่อความเจริญของพุทธศาสนาในสังคมไทย

(๒) สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่ตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยมที่ผู้บริโภคลงทุนซื้อสินค้าทางด้านวัตถุในราคาสูง เพื่อให้ได้ผลลัพธ์คือความสุข จึงก่อให้เกิดปัญหาในด้านจริยธรรมมากมาย สุมณทา พรหมบุญ เรียกว่าลัทธิบริโภคนิยม ซึ่งต้องแก้ปัญหาด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม การแก้ปัญหาจริยธรรมนั้นจะต้องร่วมมือกัน มิใช่มุ่งแก้แต่คนอื่นและลืมนึกถึงตัวเอง การพัฒนาจริยธรรม

จึงเป็นการพัฒนาความคิด คือยอมรับข้อบกพร่องของตัวเองก่อน แล้วจึงค่อยปรับปรุงตนเองและปรับปรุงผู้อื่นต่อไป นอกจากนั้นยังมีสภาพปัญหาหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนในสังคม ทำให้มาตรฐานการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไป การดำรงชีวิตแบบพอเพียงได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ผู้คนในสังคมมีความต้องการเพิ่มมากขึ้น เกิดเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลทำให้เกิดปัญหาจริยธรรมตามมา และปัญหาทางจริยธรรมนี้ได้แพร่เข้าไปทุกวงการ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักการเมือง ในทางเศรษฐกิจก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักธุรกิจ หรือในการศึกษาก็เกิดปัญหาจริยธรรมหรือการขาดจรรยาบรรณของครูอาจารย์ในวงการศึกษา เป็นต้น

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของพระอริยสงฆ์เถรวาทสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อให้ได้ข้อมูลในการวิเคราะห์รูปแบบจริยธรรมที่พึงประสงค์เพื่อแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยต่อไป ด้วยความสำคัญดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงกำหนดเป็นวัตถุประสงค์การวิจัยดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์โครงการ

๑. เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
๓. เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ตามแนวคำสอนและแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ผลการวิจัย

จากผลของการศึกษาเราจะเห็นได้ว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสังคมไทย จากการศึกษาวิเคราะห์มาแล้ว สรุปได้ว่า อิทธิพลของท่านมีใน ๓ ด้านคือด้านการปฏิบัติธรรม เพราะความที่ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในธรรมวินัย ปฏิบัติอย่างจริงจัง และบรรลุนิพพาน เบื้องสูงให้เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ทั้งหลาย ทำให้มีพระสงฆ์เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะความที่ท่านเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และมีความชำนาญในปริยัติและปฏิบัติด้วย จึงสามารถสร้างศรัทธาความเลื่อมใสแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้อย่างกว้างขวาง ทำให้แนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านได้รับการสืบทอดและนำไปปฏิบัติในกลุ่มชาวพุทธอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ โดยพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านได้ทำงานร่วมกันในการเผยแผ่ประวัติ ปฏิปทา และหลักคำสอนของท่านและด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย เพราะทำให้ชาวพุทธทั้งหลายได้หันกลับมาสนใจในแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา คือการดำเนินชีวิตที่ยึดมั่นในทาน ศีล ภาวนามากกว่าเดิมจากที่เคยดำเนินชีวิตไปตามอำนาจของกิเลส และการเป็นชาวพุทธตามประเพณีเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านและแนวทางการปฏิบัติ

วิปัสสนากรรมฐานของท่านจะได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปในสังคม แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสังคมไทยทั้งหมดจากวิถีแห่งสังคัมวัตถุนิยมและบริโณคนิยมมาเป็นสังคัมวิถีพุทธโดยสมบูรณ์

นอกจากนั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ของท่านในปัจจุบันจากการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่า มีศิษยานุศิษย์ที่สืบทอดการปฏิบัติของท่านกระจายอยู่ตามวัดหรือสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และกระจายไปในต่างประเทศด้วย และศิษยานุศิษย์เหล่านั้นไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใด ก็จะมีเทิดทูนบูชาท่านในฐานะเป็นบูรพาจารย์ เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ คุณความดีของท่านจะแผ่จรกระจายไปตามการกระจายตัวของลูกศิษย์ด้วย ดังนั้นจำนวนของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจึงมีมาก และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะการทำงานอย่างเข้มแข็งของบรรดาศิษย์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการเจริญรอยตามปฏิบัติของท่าน ไม่ว่าจะเป็นการเจริญสมาธิภาวนาว่า พุท-โธ ความเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย การสมาทานอุตงค์ การทำกิจวัตร และการทำวินัยกรรม เป็นต้น แต่ในด้านการปฏิบัติเพื่อฝึกหัดจิตขัดเกลากิเลสออกโดยตรงไม่เข้มข้นนัก ส่วนมากมักจะทำหน้าที่เพียงรักษาความเป็นสมณะให้สมบูรณ์ และการรักษาเกียรติคุณและคุณงามความดี โดยการเผยแผ่ประวัติ ปฏิบัติหลักคำสอนของท่านให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั้งในวัดและผ่านช่องทางของสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อสมัยใหม่ทั้งหลาย และมีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การเผยแผ่ชีวประวัติ ปฏิบัติและหลักคำสอนของท่านในปัจจุบันเป็นไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านทางสื่อสมัยใหม่ ทำให้มีกลุ่มคนเข้ามาศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับท่านมากขึ้น ซึ่งดูเหมือนจะดีเพราะทำให้คนได้ทราบเรื่องราวของท่านโดยง่าย แต่สิ่งที่จะเป็นปัญหาในปัจจุบันคือ พระสงฆ์ในวัดที่เป็นศิษย์ของท่านถูกดึงเข้าสู่สังคมสื่อสหายยุคใหม่ และพยายามที่จะอาศัยบารมีคุณงามความดีของท่านในอดีตนั้นเป็นเครื่องเกื้อหนุนในการดึงดูดศรัทธาจากชนชั้นกลางในกรุงเทพมหานครและในเมืองใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เพื่อมาสร้างถาวรวัตถุในวัดของตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้าสำนักนั้น ๆ ซึ่งดูเหมือนจะขัดแย้งกับปฏิบัติและคำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตที่ต้องการให้ลูกศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และหมั่นบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายเป็นประการสำคัญ โดยไม่เห็นให้มีการสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โต เห็นได้จากกุฏิที่อยู่อาศัยของท่านในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายที่ท่านเคยไปพักอยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านเริ่มห่างไกลจากวิถีชีวิตและคำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมากขึ้นตามลำดับ

๑. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์

ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา นั่นก็คือความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครคัมภีร์สุตตร แสดงว่า ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส) ดังนั้น ทั้งความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้จึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

นอกจากนั้น จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนายังสัมพันธ์กับปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ด้วย นั่นก็คือการพยายามตอบปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไร? ปัญหานี้เป็นทั้งเรื่องส่วน

บุคคลและเรื่องของสังคม คำตอบสำหรับปัญหานี้ก็เกี่ยวข้องไปถึงปัญหาที่ว่า เป้าหมายของชีวิตควรจะเป็นอย่างใดหรือว่าเป็นอย่างไร และปัญหาที่ว่าเพื่อแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น เพื่อการรู้แจ้งตนเองและเพื่อบรรลุถึงความดีสูงสุด เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? นี่เป็นปัญหาส่วนบุคคล แต่ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสังคมด้วย นั่นก็คือเราควรทำอะไรเพื่อความดีของสังคมหรือเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ แต่ปัญหาทั้งสองนี้ คือปัญหาส่วนบุคคลกับส่วนสังคมก็เกี่ยวข้องกัน

ความดี ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า บุญและกุศล ส่วนความชั่วตรงกับภาษาบาลีว่า บาปและอกุศล ในทางธรรม กุศลมีความหมาย ๔ ประการ คือ

๑. อโรคยะ ความไม่มีโรค คือ จิตที่มีสุขภาพดี ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย ใช้งานได้ดี

๒. อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ หมายถึง ไม่มีมัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด

๓. โภคะสัมภุต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง

๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นผล หมายถึง เป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข

ส่วนอกุศลมีความหมายตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นผล

ความชั่วจึงหมายถึงความประพฤติกาย ความประพฤติกวาจา ความประพฤติกวาจา ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นอกุศล (๒) ที่มีโทษ (๓) ที่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีทุกข์เป็นผล (๕) ที่วิญญูชนจะพึงกล่าวโทษได้คือติเตียน ตำหนิได้

ความดีจึงหมายถึงความประพฤติกาย ความประพฤติกวาจา ความประพฤติกวาจา ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นกุศล (๒) ที่ไม่มีโทษ (๓) ที่ไม่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีสุขเป็นผล (๕) ที่วิญญูชนไม่พึงกล่าวโทษได้คือไม่พึงติเตียน ไม่พึงตำหนิได้

พุทธจริยศาสตร์สรุปได้ด้วยพุทธโอวาท ๓ ประการ ซึ่งรวมอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงไว้ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา ได้แก่

๑. สัพพปาปสฺส อภินิ	การไม่ทำความชั่วทั้งปวง คือศีล
๒. กุสลสฺสุปสมฺปทา	การทำแต่ความดี คือสมาธิ
๓. สจิตตปริโยทปนํ	การทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ คือปัญญา

เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วตามมติของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ก. เกณฑ์หลัก

๑. ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล

- พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ โทสะ โมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ

- พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรคปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญ งอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข. เกณฑ์ร่วม

๒. ใช้มโนธรรม คือความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้น ตนเองดีเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๓. พิจารณาความยอมรับของวิญญูหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ขึ้นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

๔. พิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำ

- ต่อตนเอง
- ต่อผู้อื่น

ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก

การเปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตกับหลักการปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งในด้านสมณะและวิปัสสนา เพื่อให้เห็นความเหมือนกันและความแตกต่างในหลักการ วิธีการ และผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่าน ผู้วิจัยจึงขอเสนอบทวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

เมื่อพิจารณาหลักการปฏิบัติธรรม ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต พบว่ามีหลักการที่สอดคล้องกันคือการปฏิบัติธรรม เป็นการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และมีเป้าหมายเพื่อการกระทำที่สุตแห่งทุกข์ และการบรรลุมรรคผลนิพพาน โดยมีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกัน คือในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กำหนดหลักการปฏิบัติเบื้องต้น คือพระโยคาวจรหรือบุคคลที่เริ่มปฏิบัติธรรมทั้งสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานต้องดำเนินตามหลักการ ดังนี้

๑.ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์เสียก่อน

๒.ตัดปليโพธิคือเครื่องกังวลที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม

๓.เข้าหากัลยาณมิตร คืออาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ผู้มีคุณสมบัติที่ดีงาม ผู้มีความรู้ความสามารถในการให้คำแนะนำหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง

๔.รับเอากรรมฐานที่เหมาะสมตามจริต ความชอบใจของตนเองตามอารมณ์ของสมณกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ถ้าเป็นการเจริญสมณกรรมฐาน หรืออารมณ์กรรมฐาน ๕๑ อย่าง สำหรับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ขณะที่การปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต แม้จะไม่มีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกันมาก แต่มีความใกล้เคียงกันมาก เพราะเน้นหลักการปฏิบัติเริ่มต้นด้วยการรักษาพระวินัยให้เคร่งครัดในเบื้องต้นเช่นเดียวกัน และสอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ด้วยการสมาทานธุดงค์วัตรเป็นประจำ การประพฤติวัตร การเดินจงกรม การอยู่ในที่อันสงบ การประหยัดในการใช้สอยปัจจัย ๔ การทำวัตรสวดมนต์ และการนั่งสมาธิภาวนาอยู่เป็นประจำ

จากการเปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีความรู้ในหลักปริยัติและปฏิบัติเป็นอย่างดี จึงทำให้หลักการปฏิบัติของท่านมีความสอดคล้องกับหลักการในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค แม้จะมีการเรียงลำดับแตกต่างกันแต่โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เพราะเป็นหลักการที่มุ่งหวังที่จะพัฒนาให้บุคคลได้เข้าถึงความบริสุทธิ์คือการบรรลุพระนิพพานตามหลักไตรสิกขาคือการเจริญในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ การปฏิบัติธรรมในระดับสูงจึงเน้นวิถีชีวิตของพระสงฆ์ แม้หลักปฏิบัติของท่านจะเน้นการสมาทานธุดงค์และการเจริญสมาธิเป็นพิเศษ แต่ก็ใช่อุบายวิธีที่ท่านได้เลือกให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตปกติของพระสงฆ์เท่านั้น โดยไม่ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำคัญคือการเจริญวิปัสสนาแต่อย่างใด หลักการปฏิบัติธรรมในพระไตรปิฎกก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น กิติ เป็นหลักการที่วางไว้เพื่อเป็นหลักพื้นฐานสำหรับบุคคลผู้มุ่งหวังจะบรรลุมรรคผลนิพพานหรือพระสงฆ์เป็นประการสำคัญ แต่ก็ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำหรับฆราวาส เพราะแม้กระทั่งก่อนที่ท่านจะมรณภาพ ท่านได้สั่งสอนฆราวาสดำเนินชีวิตโดยการให้ความสำคัญแก่การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ซึ่งก็สอดคล้องกับไตรสิกขาและหลักคิหิปฏิบัติในพระไตรปิฎกและหลักการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามหลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็สามารถประยุกต์เพื่อปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของฆราวาสได้ แม้อุบายเหมือนว่าเป็นหลักการปฏิบัติธรรมที่กำหนดไว้สำหรับพระสงฆ์หรือนักปฏิบัติธรรมเป็นการเฉพาะก็ตาม

จึงสามารถสรุปได้ว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ไม่มีความแตกต่างจากหลักการปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะยึดตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรอันเป็นหลักการสำคัญเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

๕.๒.๒ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก ถ้าพิจารณาจากหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึงการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เน้นปฏิบัติตามหลักการที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กำหนดไว้ ๔ วิธี

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในกาย

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดเวทนาในเวทนา

๓. จิตตานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดจิตในจิต

๔. อัมมานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดธรรมในธรรม

โดยมีเทคนิคการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน ๔ แบบ คือ

๑. ปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

๒. ปฏิบัติสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า

๓. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

๔. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาขณะที่อยู่ธัมมจักขุคือความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น

ซึ่งวิธีการปฏิบัติทั้ง ๔ วิธี ๔ แบบดังกล่าว หลวงปู่มั่น ฐริทัตโตได้ประยุกต์ให้เป็นหลักการปฏิบัติธรรมเฉพาะของท่าน โดยท่านได้กำหนดวิธีการปฏิบัติที่เฉพาะสำหรับพระสงฆ์ในสายปฏิบัติของท่านด้วยการเจริญภาวนา ด้วยการบริกรรมว่า “พุท-โธ” กำหนดสติลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ การเจริญสมาธิภาวนา การสมาทานธุดงค์วัตร และการสำรวมในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

๓. สรุปผลของการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า พระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต รวมทั้งพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นล้วนมีปฏิปทาและคำสอนที่เป็นสาระสำคัญเหมือนกัน โดยเน้นที่การพิจารณาจิตให้ถึงฐานเดิมของจิตที่เรียกว่า ฐิติภูต และการรู้เท่าทันอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ (คือประสาทสัมผัส) ทั้ง ๖ โดยใช้วิธีปฏิบัติ คือ กายาคาสติภาวนา เป็นวิธีพื้นฐาน ประกอบกับการบริกรรม พุทโธ หรือการนับ ๑ - ๑, ๒ - ๒, ๓ - ๓, ฯลฯ เป็นส่วนเสริม สิ่งสำคัญที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต คือ การรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัดยิ่งชีวิต

ปฏิปทาและคำสอนของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ตลอดถึงพระอาจารย์กรรมฐานสายพระอาจารย์ที่มีต่อสังคมไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง สรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ทำให้ทั้งพระสงฆ์และชาวพุทธทั่วไปมีความเข้าใจและมีท่าทีที่ถูกต้องต่อพระกรรมฐาน

๒. ทำให้ชาวพุทธทั่วไปทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีความเข้าใจเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และมีท่าทีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปในทางที่ถูกต้อง คือเห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิเป็นการปฏิบัติที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตทุกระดับและทุกคนสามารถปฏิบัติได้ตามความสามารถ

๓. กระตุ้นเตือนหรือเป็นแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์โดยส่วนรวมเกิดสำนึกในหน้าที่และสาระอันแท้จริงของการประพฤติพรหมจรรย์หรือการบวชว่า คือความเคร่งครัดในพระวินัยและการปฏิบัติรักษาใจให้สงบบริสุทธิ์คือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันยังผลให้เกิดความนิยมศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขึ้นในหมู่พระสงฆ์อย่างกว้างขวาง เท่ากับเป็นการฟื้นฟูหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ถูกล้มเลิกไปให้กลับเด่นชัดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

๔. ผลโดยรวมก็คือ จากอิทธิพลของปฏิปทาและคำสอนของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ได้ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิ เป็นธรรมปฏิบัติที่ควรปฏิบัติและปฏิบัติได้สำหรับคนทั่วไป ประชาชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิไม่ใช่เรื่องลึกลับน่ากลัวหรือแปลกประหลาด แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้และให้ประโยชน์แก่ชีวิตทุกระดับ การเกิดขึ้นของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต จึงเป็นการฟื้นฟูการศึกษาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งในยุคปัจจุบัน

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยนี้เป็นการรวบรวม อธิบายความหลักการ คำสอนและแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และจัดระบบคำสอนและการปฏิบัติของท่านขึ้นเป็นระบบพุทธจริยศาสตร์ ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ดังนี้

(๑) นักวิชาการสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ศึกษาค้นคว้าเพื่อความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต สามารถกำหนดได้ว่าพุทธธรรมส่วนไหนอยู่ในระบบพุทธจริยศาสตร์ เมื่อเกิดกรณีถกเถียงกันเกี่ยวกับเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมจากมุมมองหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ก็สามารถใช้เป็นกรอบในการวินิจฉัยความถูกผิดได้

(๒) สถาบันการศึกษาทุกระดับสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรอบในการจัดทำรายวิชาและเนื้อหาวิชาในหลักสูตรสาขาใดสาขาหนึ่ง การเรียนการสอนประจำรายวิชานี้หรือรายวิชาที่สัมพันธ์กัน

(๓) หน่วยงาน/องค์กรภาครัฐและเอกชนที่มีหน้าที่ด้านการฝึกอบรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมและธรรมาภิบาล สามารถนำผลการวิจัยไปใช้จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรม

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต

http://www.mcu.ac.th/site/major/major_index.php

ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนิน

ประวัติผู้วิจัย

1.หัวหน้าโครงการวิจัย

- 1.ชื่อ/นามสกุล ดร.บรรพต แคไธสง
- 2.วัน/เดือน/ปีเกิด 18 ตุลาคม 2518
- 3.ประวัติการศึกษา
-พ.ศ. 2542 ปริญญาตรี พท.บ. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
-พ.ศ. 2547 ปริญญาโท M.A.(Philosophy), Madras Christian College, India.
-พ.ศ. 2553 ปริญญาเอก Ph.D.(Philosophy), University of Madras, India.
- 4.ประวัติการทำงาน
-อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
-อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์เลย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
5. ตำแหน่งปัจจุบัน
-อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 6.ที่อยู่ปัจจุบัน เลขที่ 281 หมู่ที่ 13 ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

2.ผู้ร่วมโครงการวิจัย

1. ชื่อ/ฉายา/สกุล พระมหาภักขวิชช์ เขมทสสี (สุขเสน),ดร.
2. วัน/เดือน/ปีเกิด 2 สิงหาคม 2525
3. ประวัติการศึกษา
-ศน.บ.(รัฐศาสตร์การปกครอง) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
-ร.ป.ม.(นโยบายสาธารณะ) มหาวิทยาลัยนเรศวร
- พท.ด.(พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
4. ประวัติการทำงาน
-อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
5. ตำแหน่งปัจจุบัน
-อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 6.ที่อยู่ปัจจุบัน วัดศรีหนองปลาขาว ตำบลขอนแก่น อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

3.ผู้ร่วมโครงการวิจัย

- 1.ชื่อ/นามสกุล ดร.พีระพงษ์ มาลา
- 2.วัน/เดือน/ปีเกิด 13 ตุลาคม 2515
- 3.ประวัติการศึกษา
 - พธ.บ.(ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - อม.(จริยศาสตร์ศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล
 - Ph.D.(Philosophy), Magadh University
- 4.ประวัติการทำงาน
 - อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 5.ตำแหน่งปัจจุบัน
 - รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
 - มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 6.ที่อยู่ปัจจุบัน เลขที่ 281 หมู่ที่ 13 ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

สรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ว 108955/2558

ชื่อโครงการ การศึกษาวิเคราะห์เชิงจริยศาสตร์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

หัวหน้าโครงการ ดร.บรรพต แคนไธสง

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์ 0651084746 Email :banpot1975@yahoo.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

แนวการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนา เรียกว่าการเจริญกรรมฐาน ทั้งในส่วนของสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน พระอาจารย์ฝายวิปัสสนากรรมฐานหรือพระสายปฏิบัติผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ คงไม่มีพระสงฆ์รูปใดในประเทศไทยที่ยิ่งใหญ่และมีศิษย์ผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่ยอมรับศรัทธาในตัวตนมากไปกว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตแห่งวัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เพราะท่านเป็นพระที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเช่นเดียวกับพระอรหันตสาวกในสมัยพุทธกาล จนได้รับการยกย่องว่า “อาจารย์ใหญ่แห่งวิปัสสนาธุระ” จากบรรดาศูภคิษย์และธรรมยุติกนิกาย เป็นสัญลักษณ์แห่งพระสายปฏิบัติหรือพระป่าของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้จุดประกายให้พระสงฆ์ในประเทศไทยได้หันไปสู่วิถีชีวิตดั้งเดิมตามแบบอย่างพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยให้ความสำคัญต่อวิปัสสนาธุระ การดำรงอยู่อย่างเรียบง่าย และการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ให้สมบูรณ์ จาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนตามที่ต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยหรือค่าตอบแทนแต่อย่างใด

สำหรับวัตรปฏิบัติและแนวการสอนของท่านในบรรดาศูภคิษย์ของท่านแล้ว ไม่มีข้อสงสัยหรือมีใครที่จะกล้าตั้งคำถามต่อท่าน เพราะต่างก็เชื่อมั่นศรัทธาและสืบทอดแนวการปฏิบัติของท่านอย่างเคร่งครัด ดังที่พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ได้กล่าวถึงปฏิบัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ด้วยความเคารพเชื่อมั่นในความตรง ความถูกต้องตามหลักของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โดยไม่ต้องสงสัยในตัวท่านเลยว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์ของเรานี้เป็นยังไง ท่านเดินตามนี้อย่างราบรื่นสม่ำเสมอหาที่ต่อเติมไม่ได้เลย เท่าที่ผมไปอยู่กับท่านเป็นเวลา ๘ ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพไป มีแต่ที่ถึงใจ ๆ ปฏิบัติเครื่องดำเนินที่เห็นอยู่ด้วยตาของเราก็มีอยู่ในแบบฉบับ มีในตำรับตำราอยู่แล้วค้นได้ทีไหน ท่านดำเนินอยู่อย่างนี้อยู่ในข้อนั้น ๆ นั้นมันเห็นอีกแหละ” ดังนั้นเราจึงต้องศึกษาวิเคราะห์แนวทางปฏิบัติของท่าน โดยเปรียบเทียบกับหลักจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนาและ จริยศาสตร์ของตะวันตกเพื่อให้ได้มาซึ่งหลักคุณธรรมจริยธรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับการแก้ปัญหาของสังคมไทย ตามเหตุผลดังนี้

(1) วิถีแห่งการดำเนินชีวิตของพลโลกมีความแตกต่างหลากหลายกันมาก บางสังคม บางประเทศได้มีหลักการที่ถือปฏิบัติกันอย่างชัดเจน บางชุมชนไม่มีหลักการอะไรเลย แต่อยู่กันไปได้อย่างมีความสุขในวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่มีมาจากรบรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น ในเรื่องความประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตนี้ มีการคิดค้น และมีทฤษฎีต่าง ๆ มากมาย บางยุคก็เกิดมีนักปรัชญาขึ้นมา บางยุคบางสมัยก็มี การปฏิบัติขึ้นของพระศาสดาที่ได้นำพาให้ศาสนิกมีหลักการถือปฏิบัติที่จะนำเขาเหล่านั้นดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของการมีชีวิตที่ดีงาม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการวางหลักการประพฤติปฏิบัติที่ชัดเจน หลักคำสอนทางพุทธศาสนาจึงเป็นระบบจริยธรรมที่หยั่งรากลึกกลงไปในพื้นฐานการดำเนินชีวิตของผู้คนในโลกและโดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งในสังคมไทย แม้จะดูเหมือนว่าพฤติกรรมการแสดงออกของคนในสังคมจะห่างเหินจากหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาไปบ้าง แต่ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย จึงทำให้มีการสืบต่อการปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตอยู่ ซึ่งบางอย่างกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ หลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนไทย

หลักจริยธรรมทางพระพุทธศานานอกจากจะมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตามเอกสารตำราวิชาการ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว จากที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบพลวัตทางสังคม จึงทำให้พฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนอดีตที่ผ่านมา เพื่อให้ได้หลักการที่เป็นแนวทางการปฏิบัติถูกต้องตามหลักคำสอนทางพระพุทธเจ้า ทางผู้วิจัยจึงเห็นว่าเราควรจะศึกษาวิเคราะห์ประสบการณ์ของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการปฏิบัติของพระอริยสงฆ์เถระรุ่นสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แล้วนำมาเปรียบเทียบพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไป และศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทย ซึ่งในงานวิจัยนี้เราจะใช้หลักจริยศาสตร์ที่เป็นแนวคิดทางจริยธรรมมาเป็นมาตรฐานในการวิพากษ์จริยธรรมของคนไทย

สาเหตุที่เราศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติธรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพราะเป็นสายปฏิบัติธรรมฐานที่ประสบความสำเร็จ เป็นที่เชื่อถือศรัทธาของสังคมไทย และเป็นต้นแบบของการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และมีอิทธิพลต่อความเจริญของพุทธศาสนาในสังคมไทย

(๒) สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่ตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยมที่ผู้บริโภคลงทุนซื้อสินค้าทางด้านวัตถุในราคาสูง เพื่อให้ได้ผลลัพธ์คือความสุข จึงก่อให้เกิดปัญหาในด้านจริยธรรมมากมาย สมณณา พรหมบุญ เรียกว่าลัทธิบริโภคนิยม ซึ่งต้องแก้ปัญหาด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม การแก้ปัญหาจริยธรรมนั้นจะต้องร่วมมือกัน มิใช่มุ่งแก้แต่คนอื่นและลืมนึกถึงตัวเอง การพัฒนาจริยธรรมจึงเป็นการพัฒนาความคิด คือยอมรับข้อบกพร่องของตัวเองก่อน แล้วจึงค่อยปรับปรุงตนเองและปรับปรุงผู้อื่นต่อไป นอกจากนั้นยังมีสภาพปัญหาหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนในสังคม ทำให้มาตรฐานการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไป การดำรงชีวิตแบบพอเพียงได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ผู้คนในสังคมมีความต้องการเพิ่มมากขึ้น เกิดเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลทำให้เกิดปัญหาจริยธรรมตามมา และปัญหาทางจริยธรรมนี้ได้แพร่เข้าไปทุกวงการ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักการเมือง ในทางเศรษฐกิจก็เกิดปัญหาจริยธรรมของนักธุรกิจ หรือในการศึกษาก็เกิดปัญหาจริยธรรมหรือการขาดจรรยาบรรณของครูอาจารย์ในวงการศึกษา เป็นต้น

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จากแนวทางการปฏิบัติของพระอริยสงฆ์เถระรุ่นสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อให้ได้ข้อมูลในการวิเคราะห์รูปแบบจริยธรรมที่พึงประสงค์เพื่อแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยต่อไป ด้วยความสำคัญดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงกำหนดเป็นวัตถุประสงค์การวิจัยดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์โครงการ

๑. เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ของพระพุทธานิกายเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
๓. เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์ตามแนวคำสอนและแนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัต

ผลการวิจัย

จากผลของการศึกษาเราจะเห็นได้ว่าหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสังคมไทย จากการศึกษาวิเคราะห์มาแล้ว สรุปได้ว่า อิทธิพลของท่านมีใน ๓ ด้านคือด้านการปฏิบัติธรรม เพราะความที่ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในธรรมวินัย ปฏิบัติอย่างจริงจัง และบรรลุธรรมเบื้องสูงให้เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ทั้งหลาย ทำให้มีพระสงฆ์เข้ามาถวายตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะความที่ท่านเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และมีความชำนาญในปริยัติและปฏิบัติด้วย จึงสามารถสร้างศรัทธาความเลื่อมใสแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้อย่างกว้างขวาง ทำให้แนวการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านได้รับการสืบทอดและนำไปปฏิบัติในกลุ่มชาวพุทธอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ โดยพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านได้ทำงานร่วมกันในการเผยแผ่ประวัติ ปฏิบัติ และหลักคำสอนของท่านและด้านการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย เพราะทำให้ชาวพุทธทั้งหลายได้หันกลับมาสนใจในแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา คือการดำเนินชีวิตที่ยึดมั่นในทาน ศีล ภาวนามากกว่าเดิมจากที่เคยดำเนินชีวิตไปตามอำนาจของกิเลส และการเป็นชาวพุทธตามประเพณีเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่านจะได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปในสังคม แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสังคมไทยทั้งหมดจากวิถีแห่งสังคมวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมาเป็นสังคมวิถีพุทธโดยสมบูรณ์

นอกจากนั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ของท่านในปัจจุบัน จากการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่า มีศิษยานุศิษย์ที่สืบทอดการปฏิบัติของท่านกระจายอยู่ตามวัดหรือสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และกระจายไปในต่างประเทศด้วย และศิษยานุศิษย์เหล่านั้นไม่ว่าจะไปอยู่ในสถานที่ใด ก็จะมีเทิดทูนบูชาท่านในฐานะเป็นบูรพาจารย์ เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ คุณความดีของท่านจะแผ่ขจรกระจายไปตามการกระจายตัวของลูกศิษย์ด้วย ดังนั้นจำนวนของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจึงมีมาก และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะการทำงานอย่างเข้มแข็งของบรรดาศิษย์ทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการเจริญรอยตามปฏิบัติของท่าน ไม่ว่าจะเป็นการเจริญสมาธิภาวนาว่า พุท-โธ ความเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย การสมาทานอุตงค์ การทำกิจวัตร และการทำวินัยกรรม เป็นต้น แต่ในด้านการปฏิบัติเพื่อฝึกหัดจิตขัดเกลากิเลสออกโดยตรงไม่เข้มข้นนัก ส่วนมากมักจะทำหน้าที่เพียงรักษาความเป็นสมณะให้สมบูรณ์ และการรักษาเกียรติคุณและคุณงามความดี โดยการเผยแผ่ประวัติ ปฏิบัติหลักคำสอนของท่านให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั้งในวัด และผ่านช่องทางของสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อสมัยใหม่ทั้งหลาย และมีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การเผยแผ่ชีวประวัติ ปฏิบัติและหลักคำสอนของท่านในปัจจุบันเป็นไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็วผ่านทางสื่อสมัยใหม่ ทำให้มีกลุ่มคนเข้ามาศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับท่านมากขึ้น ซึ่งดูเหมือนจะดีเพราะทำให้คนได้ทราบเรื่องราวของท่านโดยง่าย แต่สิ่งที่จะเป็นปัญหาในปัจจุบันคือ พระสงฆ์ในวัดที่เป็นศิษย์ของท่านถูกดึงเข้าสู่สังคมสื่อสหายยุคใหม่ และพยายามที่จะอาศัยบารมีคุณงามความดีของท่านในอดีตนั้นเป็นเครื่องเกื้อหนุนในการดึงดูดศรัทธาจากชนชั้นกลางในกรุงเทพมหานครและในเมืองใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เพื่อมาสร้างถาวรวัตถุในวัดของตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้าสำนักนั้น ๆ ซึ่งดูเหมือนจะขัดแย้งกับปฏิบัติและคำสอนของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตที่ต้องการให้ลูกศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและหมั่นบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายเป็นประการสำคัญ โดยไม่เน้นให้มีการสร้างสิ่งก่อสร้างใหญ่โต เห็นได้จากกุฏิที่อยู่อาศัยของท่านในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายที่ท่านเคยไปพักอยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของท่านเริ่มห่างไกลจากวิถีชีวิตและคำสอนของหลวงปู่มั่น ฐริทัตโตมากขึ้นตามลำดับ

๑. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์

ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา นั่นก็คือ ความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครัญญสูตร แสดงว่า ในหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส) ดังนั้น ทั้งความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้จึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

นอกจากนั้น จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนายังสัมพันธ์กับปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ด้วย นั่นก็คือการพยายามตอบปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไร? ปัญหานี้เป็นทั้งเรื่องส่วนบุคคลและเรื่องของสังคม คำตอบสำหรับปัญหานี้ก็เกี่ยวข้องไปถึงปัญหาที่ว่า เป้าหมายของชีวิตควรจะเป็นอย่างไรหรือว่าคืออะไร และปัญหาที่ว่าเพื่อแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น เพื่อการรู้แจ้งตนเองและเพื่อบรรลุถึงความดีสูงสุด เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? นี่เป็นปัญหาส่วนบุคคล แต่ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสังคมด้วย นั่นก็คือเราควรทำอะไรเพื่อความดีของสังคมหรือเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ แต่ปัญหาทั้งสองนี้ คือปัญหาส่วนบุคคลกับส่วนสังคมก็เกี่ยวข้องกัน

ความดี ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า บุญและกุศล ส่วนความชั่วตรงกับภาษาบาลีว่า บาปและอกุศล ในทางธรรม กุศลมีความหมาย ๔ ประการ คือ

๑. อโรคยะ ความไม่มีโรค คือ จิตที่มีสุขภาพดี ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย ใช้งานได้ดี
๒. อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ หมายถึง ไม่มีวามอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด
๓. โภคัลลสัมภูต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง
๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นผล หมายถึง เป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข

ส่วนอกุศลมีความหมายตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นผล

ความชั่วจึงหมายถึงความประพฤติทางกาย ความประพฤติทางวาจา ความประพฤติทางใจ ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นอกุศล (๒) ที่มีโทษ (๓) ที่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีทุกข์เป็นผล (๕) ที่วิญญูชนจะพึงกล่าวโทษได้คือติเตียน ตำหนิได้

ความดีจึงหมายถึงความประพฤติทางกาย ความประพฤติทางวาจา ความประพฤติทางใจ ซึ่งประกอบด้วย (๑) ที่เป็นกุศล (๒) ที่ไม่มีโทษ (๓) ที่ไม่มีความบีบคั้น (๔) ที่มีสุขเป็นผล (๕) ที่วิญญูชนไม่พึงกล่าวโทษได้คือไม่พึงติเตียน ไม่พึงตำหนิได้

พุทธจริยศาสตร์สรุปได้ด้วยพุทธโอวาท ๓ ประการ ซึ่งรวมอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงไว้ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่บัดนี้เรียกว่า วันมาฆบูชา ได้แก่

๑. สพฺพปาปสฺส อกรณิ	การไม่ทำความชั่วทั้งปวง คือศีล
๒. กุสลสฺสุปสมปทา	การทำแต่ความดี คือสมาธิ
๓. สจฺจิตตปริโยทปนํ	การทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ คือปัญญา

เกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วตามมติของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

ก. เกณฑ์หลัก

๑. ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล
 - พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ
 - พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดภัย

โปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญ งอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข. เกณฑ์ร่วม

๒. ใช้มนธรรม คือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้น ตนเองดีเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๓. พิจารณาความยอมรับของวิญญูหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ซึ่งชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

๔. พิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำ

- ต่อตนเอง

- ต่อผู้อื่น

ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. เปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก

การเปรียบเทียบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตกับหลักการปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้งในด้านสมณะและวิปัสสนา เพื่อให้เห็นความเหมือนกันและความแตกต่างในหลักการ วิธีการ และผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของท่าน ผู้วิจัยจึงขอเสนอบทวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

เมื่อพิจารณาหลักการปฏิบัติธรรม ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พบว่ามีหลักการที่สอดคล้องกัน คือการปฏิบัติธรรม เป็นการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และมีเป้าหมายเพื่อการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ และการบรรลุมรรคผลนิพพาน โดยมีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกันคือในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กำหนดหลักการปฏิบัติเบื้องต้น คือพระโยคาวจรหรือบุคคลที่เริ่มปฏิบัติธรรมทั้งสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานต้องดำเนินตามหลักการ ดังนี้

๑.ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์เสียก่อน

๒.ตัดปิลิโพธิคือเรื่องกังวลที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม

๓.เข้าหากัลยาณมิตร คืออาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ผู้มีคุณสมบัติที่ดีงาม ผู้มีความรู้ความสามารถในการให้คำแนะนำหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง

๔.รับเอากรรมฐานที่เหมาะสมตามจริต ความชอบใจของตนเองตามอารมณ์ของสมณะกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ถ้าเป็นการเจริญสมณกรรมฐาน หรืออารมณ์กรรมฐาน ๕๑ อย่าง สำหรับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ขณะที่การปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แม้จะไม่มีหลักการปฏิบัติที่สอดคล้องกันมาก แต่มีความใกล้เคียงกันมาก เพราะเน้นหลักการปฏิบัติเริ่มต้นด้วยการรักษาพระวินัยให้เคร่งครัดในเบื้องต้น เช่นเดียวกัน และสอดคล้องกับแนวทางการปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ด้วยการสมาทานธุดงค์วัตรเป็นประจำ การประพฤติวัตร การเดินจงกรม การอยู่ในที่อันสงบ การประหยัดในการใช้สอยปัจจัย ๔ การทำวัตรสวดมนต์ และการนั่งสมาธิภาวนาอยู่เป็นประจำ

จากการเปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นว่าหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีความรู้ในหลักปริยัติและปฏิบัติเป็นอย่างดี

ดี จึงทำให้หลักการปฏิบัติของท่านมีความสอดคล้องกับหลักการในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค แม้จะมีการเรียงลำดับแตกต่างกันแต่โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เพราะเป็นหลักการที่มุ่งหวังที่จะพัฒนาให้บุคคลได้เข้าถึงความบริสุทธิ์คือการบรรลุพระนิพพานตามหลักไตรสิกขาคือการเจริญในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ การปฏิบัติธรรมในระดับสูงจึงเน้นวิถีชีวิตของพระสงฆ์ แม้หลักปฏิบัติของท่านจะเน้นการสมาทานอุตุงควัตรและการเจริญสมาธิเป็นพิเศษ แต่ก็ใช่อุบายวิธีที่ท่านได้เลือกให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตปกติของพระสงฆ์ท่านนั้น โดยไม่ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำคัญคือการเจริญวิปัสสนาแต่อย่างใด หลักการปฏิบัติธรรมในพระไตรปิฎกก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ดี หลักการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ก็ดี เป็นหลักการที่วางไว้เพื่อเป็นหลักพื้นฐานสำหรับบุคคลผู้มุ่งหวังจะบรรลุมรรคผลนิพพานหรือพระสงฆ์เป็นประการสำคัญ แต่ก็ได้ละเลยหลักการปฏิบัติสำหรับฆราวาส เพราะแม้กระทั่งก่อนที่ท่านจะมรณภาพ ท่านได้สั่งสอนฆราวาสดำเนินชีวิตโดยให้ความสำคัญแก่การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ซึ่งก็สอดคล้องกับไตรสิกขาและหลักคหิปฏิบัติในพระไตรปิฎกและหลักการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นตามหลักไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็สามารถประยุกต์เพื่อปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของฆราวาสได้ แม้อูเหมือนว่าเป็นหลักการปฏิบัติธรรมที่กำหนดไว้สำหรับพระสงฆ์หรือนักปฏิบัติธรรมเป็นการเฉพาะก็ตาม

จึงสามารถสรุปได้ว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ไม่มีความแตกต่างจากหลักการปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะยึดตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรอันเป็นหลักสำคัญเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

๕.๒.๒ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระไตรปิฎก ถ้าพิจารณาจากหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึงการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เน้นปฏิบัติตามหลักการที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กำหนดไว้ ๔ วิธี

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากายในกาย

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดเวทนาในเวทนา

๓. จิตตานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดจิตในจิต

๔. ธัมมานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดธรรมในธรรม

โดยมีเทคนิคการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน ๔ แบบ คือ

๑. ปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

๒. ปฏิบัติสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า

๓. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาคาบคู่กันไป

๔. ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาขณะที่อุทัจจะคือความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น

ซึ่งวิธีการปฏิบัติทั้ง ๔ วิธี ๔ แบบดังกล่าว หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตได้ประยุกต์ให้เป็นหลักการปฏิบัติธรรมเฉพาะของท่าน โดยท่านได้กำหนดวิธีการปฏิบัติที่เฉพาะสำหรับพระสงฆ์ในสายปฏิบัติของท่านด้วยการเจริญภาวนา ด้วยการบริกรรมว่า “พุท-โธ” กำหนดสติลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ การเจริญสมาธิภาวนา การสมาทานอุตุงควัตร และการสำรวมในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

๓. สรุปผลของการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รวมทั้งพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นล้วนมีปฏิปทาและคำสอนที่เป็นสาระสำคัญเหมือนกัน โดยเน้นที่การพิจารณาจิตให้ถึงฐานเดิมของจิตที่เรียกว่า ฐิติภูต และการรู้เท่าทันอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ (คือประสาทสัมผัส) ทั้ง ๖ โดยใช้วิธีปฏิบัติ คือ กายาคตาสติภาวนา เป็น

วิธีพื้นฐาน ประกอบกับการบริการม พุทโธ หรือการนับ ๑ - ๑, ๒ - ๒, ๓ - ๓, ฯลฯ เป็นส่วนเสริม สิ่งสำคัญที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ การรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัดยิ่งชีวิต

ปฏิบัติและคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตลอดถึงพระอาจารย์กรรมฐานสายพระอาจารย์ที่มีต่อสังคมไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง สรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ทำให้ทั้งพระสงฆ์และชาวพุทธทั่วไปมีความเข้าใจและมีท่าทีที่ถูกต้องต่อพระกรรมฐาน

๒. ทำให้ชาวพุทธทั่วไปทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีความเข้าใจเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และมีท่าทีต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปในทางที่ถูกต้อง คือ เห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิเป็นการปฏิบัติที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตทุกระดับและทุกคนสามารถปฏิบัติได้ตามความสามารถ

๓. กระตุ้นเตือนหรือเป็นแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์โดยส่วนรวมเกิดสำนึกในหน้าที่และสาระอันแท้จริงของการประพฤติพรหมจรรย์หรือการบวชว่า คือความเคร่งครัดในพระวินัยและการปฏิบัติรักษาใจให้สงบบริสุทธิ์คือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันยังผลให้เกิดความนิยมศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขึ้นในหมู่พระสงฆ์อย่างกว้างขวาง เท่ากับเป็นการฟื้นฟูหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ถูกสลิมนไปให้กลับเด่นชัดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

๔. ผลโดยรวมก็คือ จากอิทธิพลของปฏิบัติและคำสอนของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิ เป็นธรรมปฏิบัติที่ควรปฏิบัติและปฏิบัติได้สำหรับคนทั่วไป ประชาชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการทำสมาธิไม่ใช่เรื่องลึกลับน่ากลัวหรือแปลกประหลาด แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้และให้ประโยชน์แก่ชีวิตทุกระดับ

การเกิดขึ้นของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเป็นการฟื้นฟูการศึกษาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เฟื่องฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งในยุคปัจจุบัน

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยนี้เป็นการรวบรวม อธิบายความหลักการ คำสอนและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และจัดระบบคำสอนและการปฏิบัติของท่านขึ้นเป็นระบบพุทธจริยศาสตร์ ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ดังนี้

(๑) นักวิชาการสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ศึกษาค้นคว้าเพื่อความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต สามารถกำหนดได้ว่าพุทธธรรมส่วนไหนอยู่ในระบบพุทธจริยศาสตร์ เมื่อเกิดกรณีถกเถียงกันเกี่ยวกับเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมจากมุมมองหลักคำสอนและแนวทางการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ก็สามารถใช้เป็นกรอบในการวินิจฉัยความถูกต้องได้

(๒)สถาบันการศึกษาทุกระดับสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรอบในการจัดทำรายวิชาและเนื้อหาวิชาในหลักสูตรสาขาใดสาขาหนึ่ง การเรียนการสอนประจำรายวิชานี้หรือรายวิชาที่สัมพันธ์กัน

(๓) หน่วยงาน/องค์กรภาครัฐและเอกชนที่มีหน้าที่ด้านการฝึกอบรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมและธรรมาภิบาล สามารถนำผลการวิจัยไปใช้จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรม

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต

http://www.mcu.ac.th/site/major/major_index.php

ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนิน

